

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**АЛГОРИТМ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ З СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ
ЗАХОДИ ЩОДО ЗАХИСТУ ДТЕЙ,
ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА**

*Методичні рекомендації
для роботи навчального полігону «Кризова кімната, дружня
до дитини» на базі Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Дніпро
2020

УДК 342.951+351.74
А 456

*Рекомендовано до друку науково-методичною
радою Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 20.02.2020)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Дмитро Приймаченко, проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів, д.ю.н., професор;

Наталія Лазаренко, начальник відділу ювенальної превенції УПД ГУНП в Дніпропетровській області, капітан поліції

РОЗРОБНИКИ: к.ю.н. Бахчев К.В., к.ю.н., доц. Кононець В.П., к.ю.н., доц. Павлова Н.В., к.ю.н., доц. Плетенець В.В., к.ю.н. Рогальська В.В., к.ю.н., доц. Гаркуша А.Г., Зімборовська М. С.

А 456 Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації.
Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.

Викладено правові засади, форми, методи та засоби діяльності працівників Національної поліції та суб'єктів, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства. Розглядаються основні положення підготовки, організації і тактики використання навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини» для проведення навчальних занять із відпрацювання методів роботи працівників органів Національної поліції у сфері захисту дітей, які постраждали від насильства на прикладах типових сценаріїв на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Розробниками враховано досвід роботи працівників поліції Чеської республіки щодо тактики опитування (допиту) дітей.

Розраховано для використання практичними працівниками підрозділів ювенальної превенції Національної поліції та інших підрозділів, науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Діяльність навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ	8
1.1. Нормативно-правові засади діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції	8
1.2. Організація діяльності навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини». Адміністративно-правові аспекти опитування дітей з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»	12
1.3. Форми та засоби превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції з дітьми, які постраждали від насильства	37
РОЗДІЛ 2. Особливості проведення допиту неповнолітньої особи з використанням «Кризової кімнати, дружньої до дитини»	53
2.1. Кримінально-процесуальні вимоги до проведення допиту неповнолітніх	53
2.2. Організаційно-підготовчий етап проведення допиту дітей	60
2.3. Практика використання анатомічних ляльок та інших демонстраційних засобів при допиті дитини, постраждалої від насильства	76
РОЗДІЛ 3. Психологічна діагностика наслідків насильства у дітей на базі навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»	86
3.1. Поділ неповнолітніх на вікові категорії та особливості їх психологічного розвитку	86
3.2. Алгоритм опитування дитини для виявлення наслідків насильства. Психологічні аспекти оцінки свідчень дитини	92

РОЗДІЛ 4. Типові сценарії для проведення занять у навчальному полігоні «Кризова кімната, дружня до дитини» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ	100
4.1. Методика проведення занять у навчальному полігоні «Кризова кімната, дружня до дитини» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ	100
4.2. Типові сценарії та алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства	111
<i>Список використаних джерел</i>	<i>134</i>

ВСТУП

Всебічна охорона та захист дітей є одним із пріоритетних завдань кримінально-правової політики держави, оскільки діти є найбільш незахищеними та вразливими. Охорона прав дитини, яка потрапила в систему кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин «становила у минулому і становить у теперішньому часі підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сутності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання здорового покоління.

Проблема насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Поширення насильства щодо дитини виявляє зв'язок із загальним зростанням кількості випадків насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з летальним результатом. Тому одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України є боротьба зі злочинами проти життя, здоров'я, волі й гідності особистості. Українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки поширеним явищем є насильство у різних його формах та проявах, як це травмує дітей, що стають його жертвами. Всупереч поширеній думці, кривдниками є не незнайомці, а родичі й люди, яких дитина знає і яким довіряє. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з них знущуються. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою.

Вищезазначене зумовлює той факт, що однією з основних, специфічних та найскладніших видів діяльності органів Національної поліції є повне й швидке виявлення, попередження і документування правопорушень, що вчиняються відносно дітей та викриття винних, з метою попередження психологічних травм дитини.

«Кризова кімната, дружня до дитини» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, або такими, які підозрюються в скоєнні кримінальних правопорушень, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку. Система роботи в «Кризових кімна-

тах, дружніх до дитини» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення.

Мета проведення опитування (допиту) у спеціально облаштованих кімнатах – це, перш за все, зменшення психічної травматизації дитини у ході слідчих (розшукових) та процесуальних дій.

Стандарти облаштування таких кімнат у світі не встановлюють обмежень щодо їх належності й розташування, лише рекомендують облаштувати їх при інституціях, які мають право і можливості для адміністрування подібного закладу. Основною вимогою до такого приміщення є наявність зручної кімнати, яка забезпечує дитині почуття безпеки та конфіденційності й відповідає потребам дітей почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час опитування чи допиту.

Зокрема, приміщення повинно забезпечувати можливість опитування дитини лише одним фахівцем (наприклад, психологом), тоді як всі інші зацікавлені особи можуть спостерігати з іншого приміщення та спілкуватися з особою, яка проводить опитування через систему зв'язку.

Вказане зумовлює необхідність вивчення слухачами закладів вищої освіти особливостей і тактики проведення превентивних дій, а також встановлення наявних фактів протиправної діяльності та документування не тільки в теоретичному аспекті, але й на практиці.

Формування спеціальних якостей, практичних навичок і пристосування до різноманітних ситуацій можна досягти у ході спеціальних тренінгів, які мають базуватися на достатньому рівні підготовки майбутнього професіонала-правоохоронця. Практичному навчанню сприяє проведення занять з використанням інтерактивних методів відпрацювання типових сценаріїв, у ході яких здійснюється відпрацювання навичок поведінки, тактика побудови роботи, алгоритм дій працівника Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства, за конкретною ситуацією.

Вищезазначені особливості спонукають науково-педагогічний склад до проведення занять-тренінгів в умовах, максимально наближених до реальної обстановки, з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини», що створена на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Призначення заняття-тренінгу з використанням навчального полігону «**Кризова кімната, дружня до дитини**» – це запланований навчальний процес, призначений надати або поновити знання та навички і

перевірити ставлення до проблеми, ідеї, поведінки з метою їх зміни чи оновлення.

Значення тренінгу для навчального процесу у навчальних закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання полягає у тому, що його проведення допомагатиме курсантам уникнути типових помилок, що виникають під час реального несення служби, а саме відсутності узгодженості при підготовці та проведенні превентивних заходів та дій; слабкої психологічної підготовки; порушення прав і законних інтересів дітей.

Проведення тренінгів надає можливість набути курсантам навички проведення рольових ігор, створює ділові стосунки між курсантами, позитивно впливає на взаємовідносини між викладачами та курсантами. Матеріал, що подається до тренінгу, легко засвоюється та добре запам'ятовується.

Мета і завдання проведення тренінгів. Типові сценарії, що використовуються викладачами під час тренінгів та практичних занять, направлені на відпрацювання вмій у курсантів при проведенні тактичних прийомів виявлення факту правопорушення, опитуванні дітей, та під час допиту дитини з дотриманням норм законодавства. Всі практичні заняття-тренінги являють собою в певній мірі (з окремими елементами умовностей) фрагменти дій, а також розкриття кримінального чи адміністративного правопорушення.

Методи тренінгів визначені відповідно до мети і завдань, поставлених у методичних рекомендаціях. Під час проведення тренінгів застосовуються методи моделювання ситуації щодо постановки ввідних завдань та пошуку варіантів їх вирішення. Формально-логічний метод дозволить класифікувати ситуації, що виникають у нетиповій обстановці під час несення служби працівниками поліції та сприятиме розробці алгоритму дій під час проведення занять з імітацією проведення тактичних превентивних дій. Функціональний та спеціально-юридичний метод дозволить використовувати нормативно правові акти, положення, приписи, у тому числі і відомчі, з питань дій працівників поліції в певних умовах.

Методи активного навчання втілюються за допомогою низки більш конкретизованих прийомів роботи викладача – ігрових вправ, практичних завдань, обговорення проблеми в групах, парах та рольових ігор.

Розділ 1
ДІЯЛЬНІСТЬ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ
«КРИЗОВА КІМНАТА, ДРУЖНЯ ДО ДИТИНИ» НА БАЗІ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

1.1. Нормативно-правові засади діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції

З огляду на приписи ст. 9 Конституції України [5], та відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [17] Україна повністю визнає на своїй території дію приписів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Законодавство, яке регулює діяльність «Кризових кімнат, дружніх до дитини», є багатограним та комплексним. Воно не обмежується лише Кримінальним, Кримінально-процесуальним, Кримінально-виконавчим кодексами України, чи Кодексом України про адміністративні правопорушення, у яких визначаються особливі підходи, норми, процедури, які застосовуються щодо дітей (неповнолітніх) порівняно з дорослими.

До правової основи, яка регулює питання роботи працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції з дітьми у першу чергу відносяться міжнародні правові документи, зокрема: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (ратифіковано 27 лютого 1991 року) у редакції від 20 листопада 2014 року [3]; Декларація прав дитини (20 листопада 1959 року); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифікований 3 квітня 2003 року); Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; Рекомендація СМ/Рес (2009)10 [4] про викорінення всіх форм насильства щодо дітей.

Також, правову основу становлять закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII; «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III (у редакції від 20 січня 2018 року) [16], «Про органи та служби у

справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року (у редакції від 09 лютого 2017 року) [14], «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 05 березня 2009 року [11].

Невід’ємною частиною нормативно-правового забезпечення розвитку та функціонування «Кризових кімнат, дружніх до дитини» є також підзаконні акти – розпорядчі документи Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, спільні накази та інструкції міністерств та відомств, зокрема:

- постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»;

- наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей і молоді, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 «Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді й органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства в родині»;

- наказ Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005 «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах»;

- методичні рекомендації «Зелені кімнати» колективу авторів: ХНУВС, ОДУВС;

- Міжнародний жіночий правозахисний центр «ЛаСтрада-Україна»;

- кримінологічна асоціація України.

- спільний наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 № 3131/386.

Зазначені законодавчі акти вимагають від органів державної влади й органів місцевого самоврядування усвідомлення своєї ролі в процесі забезпечення їх виконання та спрямування управлінських рішень на здійснення якісної профілактичної роботи із запобігання насильству; створення системи соціально-психологічних послуг і прийняття гендерно-інклюзивних програм на регіональному та місцевому рівнях.

Україна є однією з держав-співзасновниць Організації Об'єднаних Націй і виступає активною учасницею діяльності усієї системи органів ООН.

Стаття 39 Конвенції ООН «Про права дитини» встановлює [3], що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів.

«Права на захист у важких ситуаціях під час процесу відправлення правосуддя» керівних принципів ООН, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних із участю дітей-жертв та свідків злочинів.

Стаття 29 передбачає, що фахівцям слід вживати заходів щодо запобігання виникненню важких ситуацій в процесі розшуку, розслідування і переслідування для забезпечення дотримання найкращих інтересів дітей-жертв та свідків злочинів і поваги до їх гідності.

Фахівцям слід проявляти щире ставлення до дітей-жертв та свідків злочинів з метою:

а) надання підтримки дітям-жертвам та свідкам, включаючи супровід дитини протягом її участі в процесі відправлення правосуддя, коли це відповідає якнайкращому забезпеченню інтересів дитини;

б) забезпечення визначеності щодо процесу, в тому числі шляхом формування у дітей-жертв та свідків злочинів чіткого уявлення про те, що їх очікує в ході процесу, прагнучи забезпечити максимальний ступінь визначеності. Участь дитини у слуханнях та судовому розгляді слід планувати завчасно і докладати всіх зусиль для забезпечення безперервної підтримки зв'язків між дітьми і фахівцями, з якими вони контактують протягом усього процесу;

с) забезпечення якнайшвидших практично можливих строків судового розгляду, за винятком випадків, коли продовження таких строків відповідає найкращим інтересам дитини. Слід також прискорювати процес розслідування злочинів, з якими пов'язані діти-жертви і свідки, і забезпечити наявність процедур, законів і судових правил, що передбачають прискорений розгляд справ, з якими пов'язані діти-жертви і свідки;

д) застосування процедур, що є дружніми до дітей, у тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань, призначених спеціально для дітей, створення в тій же місцевості міждисциплінарних служб для дітей-жертв, пристосування судових приміщень до

інтересів дітей-свідків, встановлення перерв у процесі дачі дитиною показань, встановлення строків слухань в такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, а також створення належної системи повідомлень, що забезпечує виклик дитини в суд лише у разі необхідності, і прийняття інших заходів, що полегшують процес дачі дитиною показань.

Для України, окрім універсальних стандартів ООН, також актуальними є і регіональні стандарти, зокрема документи Ради Європи.

Одним з документів, у якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру» [4], яка була підписана Україною ще у 2007 році, і у 2011 році внесена на ратифікацію до Верховної Ради України.

Серед основних принципів, на яких базується даний документ – честь, найкращий інтерес дитини, повага до гідності, захист від дискримінації, верховенство закону. І хоча даний документ більше сфокусовано на встановлення стандартів поведінки із дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, керівні принципи містять певні положення щодо дітей у контакті із законом і стандарти поведінки із дітьми – жертвами та свідками злочинів. Так, зокрема, Розділ 6 «Свідчення/заяви дітей» містить положення, які вказують, що опитування дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем. Таке опитування дітей має проходити у сприятливих умовах, враховуючи вік, зрілість та рівень розуміння обставин дитиною, а також будь-які складнощі у спілкуванні (п. 64).

Розділ 6 Конвенції визначає «Витяг з керівних принципів комітету міністрів ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині», що містить наступні основні положення:

– варто сприяти використанню аудіовізуальних заяв дітей-жертв або дітей-свідків злочину, при цьому не порушуючи прав інших сторін оскаржувати такі заяви;

– у разі, якщо необхідно здійснити більше одного опитування, бажано, щоб його проводила одна і та сама особа у цілях забезпечення послідовного підходу у якнайкращих інтересах дитини;

– кількість опитувань повинна бути максимально обмеженою і їх тривалість повинна бути адаптованою до віку і тривалості концентрації уваги дитини;

– слід уникати, наскільки це можливо, прямих контактів, конфронтації та взаємодії між дитиною-жертвою або дитиною-свідком злочину і підозрюваним, якщо дитина не запитуватиме про зворотнє.

Таким чином, варто зазначити, що дружні до дітей «Кризові кімнати» створені з метою проведення опитування (допиту) дітей, які є учасниками в кримінальних провадженнях, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини.

Відповідно, у «Кризовій кімнаті, дружній до дитини» має проводитися профілактична робота з дітьми віком від 5 до 18 років таких категорій: бездоглядні і безпритульні; проживають у неблагополучних сім'ях; систематично залишають сім'ї та навчально-виховні заклади; займаються бродяжництвом і жебрацтвом; стали жертвами насильства або самі вчинили насильство в сім'ї; перебувають на обліку в органах Національної поліції; вчинили адміністративні правопорушення; вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність; звільнені від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру; вчинили злочин; звільнені з місць позбавлення волі; повернулись із спеціальних закладів соціальної реабілітації; схильні до вжиття алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних засобів. На жаль, до цього переліку категорій дітей не потрапили діти-жертви та свідки злочинів, особливо сексуального насильства та експлуатації.

З метою ефективного використання «Кризових кімнат, дружніх до дитини», що створюються на сьогодні в Україні, для допиту дітей-жертв та/або свідків злочинів, необхідно проаналізувати законодавство України на предмет його готовності до впровадження цих міжнародних стандартів на практиці.

1.2. Організація діяльності навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини». Адміністративно-правові аспекти опитування дітей з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв та свідків злочинів проголошують право дітей на: застосування процедур, що є дружніми до дітей, у тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань, призначених спеціально для дітей, створення в тій же місцевості міждисциплінарних

служб для дітей-жертв, пристосування судових приміщень до інтересів дітей-свідків, встановлення перерв у процесі дачі дитиною показань, встановлення строків слухань у такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, а також створення належної системи повідомлень, що забезпечує виклик дитини в суд тільки у разі необхідності, і прийняття інших заходів, що полегшують процес дачі дитиною показань.

Основна мета та завдання «Кризової кімнати, дружної до дитини». Основна мета та підстави для створення і функціонування тренінгового центру для дітей полягають у соціальному та правовому захисті дітей і виявленні та документуванні злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей. Тренінговий центр «Кризова кімната, дружня до дитини» спрямований на підготовку фахівців органів Національної поліції та інших органів у сфері захисту дітей та відпрацювання ними алгоритму діяльності щодо встановлення факту протиправних дій щодо дитини, з використанням окремого навчального полігону-аудиторії слухачів (обладнаного відповідними технічними засобами), з можливістю спостереження та живого аналізу конкретного сценарію, опрацьованого в кімнаті для опитування дитини.

Тренінговий центр «Кризова кімната, дружня до дитини» спрямований на проведення навчальних занять для курсантів, працівників Національної поліції, працівників підрозділів ювенальної превенції, психологів та інших суб'єктів у сфері захисту дітей, щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці дітей, які постраждали від проявів насильства, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень.

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеню розвитку. Якщо співробітник ювенальної превенції помітить, що підліток потребує додаткової допомоги, то запрошується відповідний фахівець – психолог або педагог. У разі виявлення факторів, які негативно впливають на поведінку дитини, фахівцями вносяться пропозиції щодо їх усунення та рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психологічної роботи.

«Кризова кімната, дружня до дитини» допомагає дітям відчувати затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому спілкуванню з дорослими. Як показала практика, діти в таких кімнатах краще ідуть на контакт.

Основними завданнями «Кризової кімнати, дружньої до дитини» є:

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

- а) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушення;
- б) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
- в) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;
- г) блокування гострих стресових реакцій у дитини;
- г) попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
- д) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;
- е) короткотермінова чи довготермінова психокорекція;
- є) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;
- ж) психологічні консультації щодо корегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;
- з) попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;
- и) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації.

**Категорії дітей, із якими працюють
у «Кризовій кімнаті, дружній до дитини»**

Враховуючи багатофункціональність та численність основних завдань «Кризових кімнат, дружніх до дитини», їх можливості в роботі з надання дітям необхідної допомоги та підтримки щодо поновлення їх прав та в кращих інтересах дитини, можна визначити основні категорії дітей, з якими слід працювати в даних кімнатах, зокрема:

- 1) діти, що потрапили в кризову ситуацію;
- 2) діти, які стали жертвою насильства: фізичного, сексуального, психологічного, економічного;
- 3) діти, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) діти, які стали жертвою чи свідком злочину;
- 5) діти з відхиленням в поведінці;
- 6) діти, які вчинили злочин чи правопорушення;

- 7) діти з неблагополучних родин;
 - 8) бездоглядні діти; діти без постійного місця проживання; діти, які займаються жебрацтвом або бродяжництвом;
 - 9) діти, що перебувають на обліках;
 - 10) діти, які систематично покидають навчально-виховні заклади; діти, віком до 18 років, які систематично залишають сім'ю, а також діти, покинуті батьками та опікунами;
 - 11) діти, які систематично вживають спиртні напої або практикують немедичне вживання наркотичних засобів;
 - 12) діти, котрі скоїли правопорушення, за яке настає адміністративна відповідальність, до досягнення віку, з якого настає адміністративна відповідальність, у випадках, коли їх особа не встановлена чи якщо вони не мають місця проживання чи перебування.
- У «Кризовій кімнаті, дружній до дитини» не можуть знаходитись діти: у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння; психічно хворі із вираженими симптомами захворювання.

Основні вимоги до облаштування навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

«Кризова кімната, дружня до дитини» для дітей – це дві суміжні кімнати, та окрема навчальна аудиторія, де розміщуються слухачі для проведення заняття:

1. Терапевтична зала, в якій безпосередньо з дитиною працюють працівник ювенальної превенції, психолог, залучені фахівці із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо.

У терапевтичній залі використовуються в тому числі і демонстраційні засоби:

– допоміжні засоби – анатомічні ляльки (специфічні засоби, які ніколи не повинні входити до інтер'єру в кабінетах слідчих). Використання анатомічних ляльок здійснюється з урахуванням Чеського досвіду проведення опитування та допиту;

– вони ніколи не повинні бути доступними для вільного користування дітьми (на відміну від інших іграшок та предметів);

– їх використання є частиною допиту, тому їх не слід застосовувати ізольовано (наприклад, лише працюючи з цими манекенами, а допитувати в іншому місці);

– допитувана дитина є жертвою сексуального насильства або жорстокого поводження, тому слід уникати вторинної травматизації.

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

2. Робоче приміщення для працівників ювенальної превенції та залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження).

Між двома кімнатами розміщене скло позавізуального спостереження та вмонтована відеоапаратура.

3. Робоче приміщення – навчальна аудиторія для курсантів, слухачів, оснащена технічними засобами, для можливості спостереження за процесом роботи відповідних фахівців з дитиною, що стала жертвою від протиправних насильницьких посягань.

Обстановка робочого місця дає можливість відпрацювання навичок проведення превентивних, тактичних, слідчих дій для встановлення факту насильницького посягання на дитину, відпрацювання алгоритму роботи всіх суб'єктів, як працівників Національної поліції, так і інших суб'єктів у сфері захисту прав дітей по конкретній ситуації та складення відповідних процесуальних документів. Основною метою є зібрання всієї доказової бази та формування матеріалів справи для направлення її до суду.

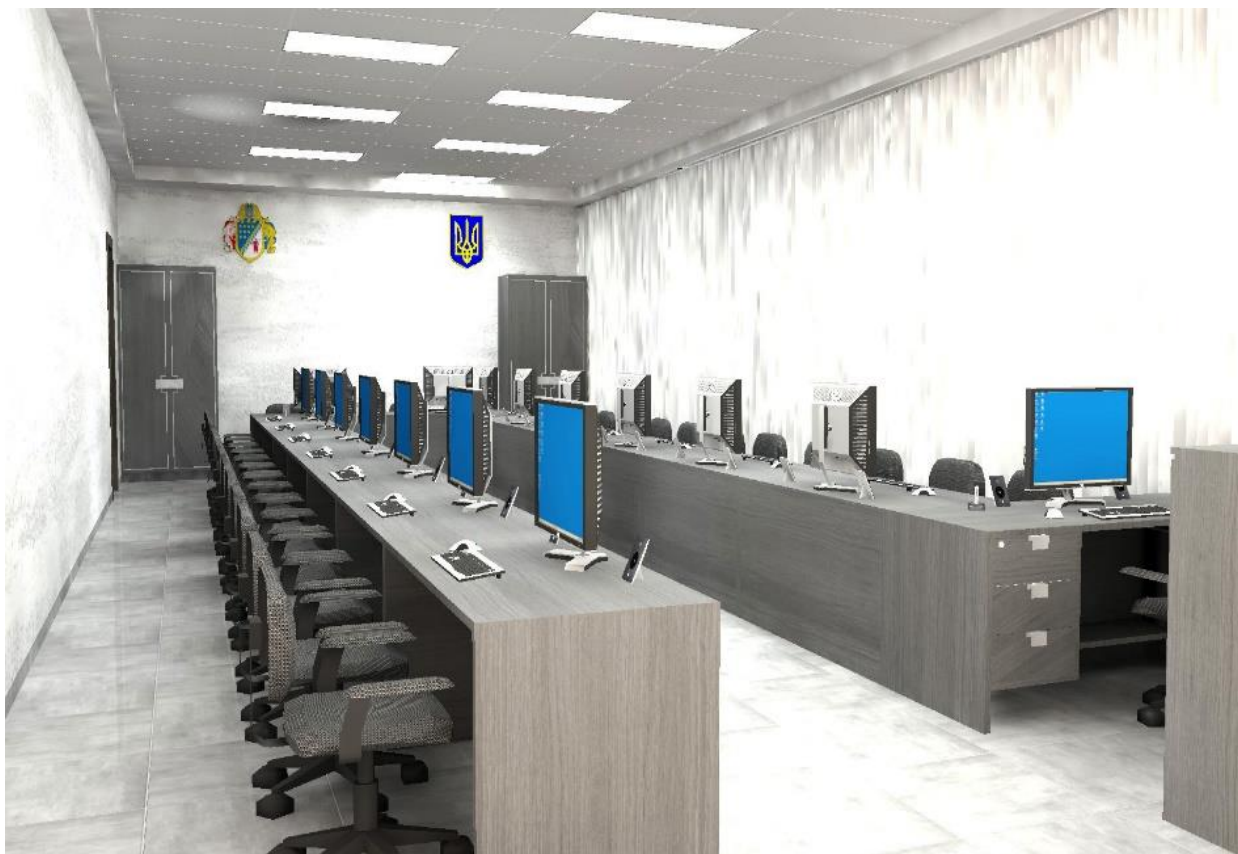
Обстановка робочого місця дає можливість відпрацювання навиків виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину, безпосередньо слідів крові, слини, волосся, мікрочастин тощо.

Побудова криміналістично-тактичного полігону дозволяє максимально активізувати всіх курсантів під час проведення практичних занять і тренінгів. Таким чином, доки одна група курсантів проводить тактичні та слідчі дії, інша група спостерігає за їх роботою, виявляє та фіксує недоліки та позитивні моменти, котрі в подальшому під керівництвом викладача в навчальних цілях обговорюються.

Обстановка криміналістично-тактичного полігону може бути стаціонарною (торговий зал магазину, квартира з ознаками крадіжки та інше) або змінною (змінні комплекти предметів, слідів тощо).

Натурні об'єкти, що використовуються на полігоні, в тому числі повно розмірні манекени, імітація крові, дозволили створити обстановку, що максимально наближена до реальної.

Можливості багатофункціонального полігону дозволяють здійснювати нагляд за тактичними навичками учасників слідчих та оперативно-розшукових заходів та оцінювати їх. Одночасно перевіряти емоції учасників та знання норм КПК України, вміння правильно застосовувати набуті теоретичні знання на практиці.

Терапевтична зала

При облаштуванні терапевтичної зали повинні бути дотримані основні стандарти.

Є декілька основних вимог до оформлення терапевтичної зали:

1. Передусім, атмосфера кімнати повинна бути затишною. Кімната має розташовуватись у тихому місці, ізольованому від шуму вулиці, розмов, які ведуться в коридорі або в сусідніх кімнатах. Чуючи голоси, які долинають із-за дверей чи із-за стіни, дитина може побоюватись, що її конфіденційні свідчення почує хтось сторонній ззовні. У кімнаті не повинно бути телефону, який будь-якої хвилини може порушити тишу.

Також неприпустимо, щоб до кімнати під час опитування заходили сторонні люди. Це порушує в дитини відчуття безпеки і приватності, викликає втрату концентрації, може спровокувати відмову від контакту і ускладнити продовження надання свідчень.

2. Терапевтична зала повинна бути світлою та теплою. Зразкова кімната – це освітлене приміщення зі шторами на вікнах. Відповідна кімнатна температура і хороша вентиляція також важливі для сконцентрованості дитини і спеціалістів, які працюють з нею.

Необхідна атмосфера конфіденційності, оскільки дитина прибула сюди розповідати про речі, які викликають сором, страх і дуже часто становлять глибоко приховану таємницю.

Терапевтична зала «Кризової кімнати, дружньої до дитини»:

- обладнана відповідно до потреб дитини і забезпечує фізичну та емоційну безпеку для дитини під час опитування чи допиту;
- пофарбована у заспокійливі кольори;
- відповідає потребам як старших, так і маленьких дітей;
- комфортна (столи та стільці, диван чи крісло, м'який килим);
- обладнана матеріалами та пристосуваннями, корисними для збору інформації від дитини (кольорові олівці, папір, анатомічні ляльки тощо).

Обстановка в приміщенні повинна заспокоювати дитину, налаштовувати її на довірливу розмову зі спеціалістом.

Створення умов безпеки та інтимності. Діти краще концентруються в невеликих кімнатах. Саме невеликий простір краще забезпечує почуття безпеки та інтимності, створює відчуття контролю над ситуацією. У великих приміщеннях дитина може почуватися загубленою, а її увагу більшою мірою привертатиме оточення, а не запитання, які ставляться.

Стіни в теплих пастельних тонах створюють почуття безпеки, роблять можливою більш чітку фіксацію того, що відбувається.

Ніщо не повинно нагадувати дитині про трагедію, яка з нею трапилась. У кімнаті не повинно бути плакатів та брошур, пов'язаних із темою насильства, ображення дітей, їх сексуального використання, оскільки вони можуть викликати стрес у дитини. В обстановці й оформленні кімнати не може бути нічого, що могло б асоціюватися з травматичною подією, насильством, сексуальним використанням тощо.

Атмосфера спокою – основа проведення успішної роботи з дитиною, тому варто уникати декорацій, які могли б викликати неспокій або агресію. Хороший інтер'єр має бути лише фоном для проведення розмови. Але це не означає, що в ньому мають бути повністю відсутні декоративні елементи. Навпаки, використовуючи в інтер'єрі дитячі малюнки або прості візерунки на стінах, можна посилити в дитини почуття безпеки – так дитина дізнається, що інші діти теж були в цій кімнаті і переживали складні ситуації, пов'язані з спогадами про неприємні події. Елементи, які свідчать про перебування тут інших дітей, дуже важливі, але стіни варто декорувати помірно, бо надлишок декоративних елементів може відволікати увагу дитини і розпорошувати її.

Робота з дитиною передбачає безпосередню присутність тільки однієї дорослої особи, яка опитує дитину чи проводить її допит. Інші спостерігають з іншої робочої кімнати. Через допоміжну апаратуру вони можуть задавати додаткові запитання, спілкуючись із спеціалістом, який присутній безпосередньо біля дитини. Таке вирішення ідеальне з точки зору забезпечення спокою дитини і значно підвищує якість її свідчень. Опитування в присутності однієї, максимум двох дорослих людей, як правило, найефективніше.

Дотримання техніки безпеки. Безпека дітей, особливо найменших, вимагає, щоб розетки в кімнаті були закриті і щоб у доступних для малюків місцях не було небезпечних предметів, наприклад, тих, що легко б'ються. Обов'язково в кімнаті мають бути гігієнічні серветки, питна вода та аптечка.

Дитина не повинна в жодному разі зустрічатися із підозрюваним чи обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, що розслідується. Якщо необхідно провести впізнання підозрюваних, це може бути зроблено тільки через скло позавізуального спостереження. Якщо дитина побачить виконавця злочину безпосередньо, шанси отримання достовірної інформації значно зменшаться.

Прості, зручні і пристосовані до віку дитини меблі забезпечують комфорт у цьому особливому місці. Це може бути вирішальним в успі-

шності проведення роботи. Підліток, якого посадять за маленький столик, може почувати себе приниженим або таким, якого всерйоз не сприймають. Така ситуація ускладнює процес опитування (допиту) і може спровокувати «блокування» підлітка. Облаштування приміщення повинно складатися з двох комплектів стільців і столиків різної висоти.

Облаштування кімнати м'яким кріслом чи диваном дає дитині можливість вибору місця для сидіння. Така банальна можливість вибору перед початком розмови посилює в дитини почуття її важливості і додає трохи сміливості. Плануючи розміщення меблів, варто в міру можливостей взяти до уваги те, щоб місце, яке дитина може обирати для сидіння, було розташоване навпроти дверей. Це забезпечує дитині почуття певного контролю над ситуацією – дитина може спостерігати, чи хтось заходить до кімнати. Деякі маленькі діти відчуваються найбільш комфортно, коли сидять на підлозі – для цього необхідний маленький килимок або килимове покриття, що одночасно утеплює приміщення.

У такій особливій ситуації людина, що проводить допит чи опитування, також сідає на підлогу, щоб бути на тому ж зоровому рівні, що й дитина. В деяких кімнатах є столи зі скляною поверхнею, що дозволяє спостерігати і фіксувати рухи тіла дитини – наприклад, рухи ніг, що може бути важливим при аналізі невербальних реакцій дитини. Але потрібно брати до уваги, що звук постукування крейди (чи інших предметів) по скляній поверхні може позначитися на якості аудіозапису.

Оформлення інтер'єру. Матеріали, що найчастіше використовуються у зразкових кімнатах для опитування дітей, – це натуральне дерево і тканини. Вони краще допомагають зробити інтер'єр теплішим, забезпечити атмосферу інтимності і «домашності», ніж метал чи пластик. Діти потребують часу, щоб адаптуватися у новому просторі – чим багатшим буде облаштування кімнати, тим довше дитина буде залишатись дезорієнтованою і розгубленою. При формуванні середовища, з метою терапевтичного ефекту, доцільно використовувати керамічні композиції, акваріуми та інші доповнення, щоб інтер'єр приміщення підвищував психологічну комфортність дітей. Загальний інтер'єр «Кризової кімнати, дружньої до дитини»: меблі (дивани, крісла), килимове покриття, шпалери на стінах – усе в зелених відтінках. Різноманітні іграшки та художня дитяча література. Головна вимога при цьому – використання спокійних або нейтральних кольорових тонів, що не викликають зайвого подразнення. Різноманітні деталі інтер'єру повинні гармоніювати між собою за кольором.

Отже, як підсумок, для зняття напруги в залученої до слідчих (розшукових) дій дитини необхідно при обладнанні «Кризової кімнати, дружньої до дитини» дотримуватися таких вимог:

- наявність належної звукоізоляції приміщення;
- забезпечення мікроклімату (постійна температура і свіже повітря) за рахунок наявності витяжки і кондиціонерів;
- достатня кількість зручних м'яких місць для сидіння (диван, крісла з високими спинками, що дозволяють приймати розслаблену позу);
- належне освітлення;
- естетичне оформлення «кризової кімнати, дружньої до дитини» (наявність кімнатних квітів, різноманітних дитячих іграшок тощо).

Обстановка у приміщенні повинна заспокоювати дитину, налаштовувати її на довірливу розмову із спеціалістом.

Допоміжні засоби

Облаштування терапевтичної зали передбачає наявність у ній паперу для малювання, крейди, олівців і фломастерів (у них є значна перевага над крейдою – вони не кришаться) – дуже часто вони виявляються найважливішим знаряддям у спілкуванні між дитиною та особою, що проводить допит чи опитування. Малювання – це природна і добре знайома дітям дія. У першій фазі опитування, тобто зав'язуванні контакту з дитиною, коли вона щойно знайомиться із сторонніми для неї людьми, можна попросити її намалювати щось на папері (це стосується лише молодших дітей). Малювання чи бездумне водіння крейдою може полегшити дитині розповідь про пережиту травму. Іноді те, чого вона не може виразити словами, легше уявити на малюнку (наприклад, предмет або місце злочину). Трапляється, що таким чином може бути здобута важлива інформація, наприклад, про деталі одягу, що може допомогти в ідентифікації злочинця.

Комунікаційна допомога, яку необхідно мати в центрі відібрання свідчень, включає:

- 1) Детальні анатомічні малюнки людей (жіночої та чоловічої статі):
 - для сором'язливих/збентежених дітей,
 - для маленьких дітей.

Іноді діти не можуть чи не хочуть говорити, але ручкою можуть «показати», що з ними відбулось за допомогою малюнка.

- 2) Олівці, фарби та папір для письмового описання/малювання про насильство.

3) «Обличчя почуттів» для малих дітей для звіту про їх почуття (злість, щастя, страх тощо).

4) Іграшку-телефон, щоб дитина могла говорити. Це інструмент, що може допомогти в розмові з маленькими дітьми. Можна застосовувати і інші подібні засоби, такі як м'які іграшки, шкатулки «для секретів» тощо.

5) Анатомічні ляльки (хлопчик та дівчинка).

Подібну до крейди функцію виконує будиночок для ляльок, за допомогою якого дитина може описати місце, де було скоєно злочин. Працюючи з дітьми з розумовими відхиленнями, іноді використовуються малюнки облич, які представляють різні емоції, щоб визначити ставлення дитини до тих чи інших осіб. Іноді дуже допомагають схеми людських фігур. На них дитина може зазначати і називати частини тіла, зокрема й інтимні, що має ключове значення для розуміння лексики, якою вона користується. У комунікації з дитиною допомагають також іграшки. Дитині варто дозволити прийти з власним ведмедиком чи лялькою, але важливо, щоб це не була іграшка з шумовими ефектами, наприклад, машина швидкої допомоги, оскільки вона буде заважати розмові. Іграшка, яку можна стискати, обіймати чи гладити, займає дитині руки і допомагає концентруватися. Дитина може розповідати свою історію іграшці, якщо для неї це буде найбільш комфортним рішенням.

Робоча кімната для працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції та залучених спеціалістів

Кімната, де проводять роботу з дитиною, має камерний характер, а робоча кімната чи кімната спостереження, має бути пристосована для більшої кількості людей, які мають право там перебувати. Важливо, щоб ця кімната була просторою. Один із способів з'єднання терапевтичної зали (кімнати опитування) з робочою кімнатою для працівників підрозділів ювенальної превенції – скло позавізуального спостереження, яке дозволяє людям, що сидять у сусідній кімнаті, бачити, що відбувається під час опитування (допиту), без впливу на дитину.

У робочій кімнаті спостереження, крім столу і стільців, монтується технічне обладнання, яке дозволяє дивитися, як проходить опитування: монітор, підсилювач, обладнання для відео- та аудіозапису. Таким чином, на моніторі можна бачити зображення з камери, яка веде запис, і чути хід опитування (допиту).

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

Робоче приміщення «Кризової кімнати, дружньої до дитини» має бути обладнане:

- камерою/ми для запису інтерв'ю (всю кімнату, поведінку дитини та її реакції);
- апаратурою для аудіо- та відеозапису (VHS + DVD);
- мікрофонами в кімнаті, де спостерігають проведення інтерв'ю;
- навушниками для психолога (судді).

Важливо визначити правила комунікації між терапевтичною залогою (кімнатою опитування) і робочою кімнатою для працівників ювенальної превенції та інших спеціалістів. На практиці використовують два основних методи комунікації. Згідно з першим, спеціаліст, який веде опитування, під час перерви в розмові виходить до зали спостереження і консультується з особами, які знаходяться там. Таким чином, він переконується, що не упустив жодного важливого питання. Інші теж можуть таким чином передати свої запитання дитині. Але цей метод, який передбачає стукання в двері, виходи і повернення, порушує концентрацію і перебіг розмови. Оптимальне рішення – радіозв'язок між двома кімнатами, причому в залі спостереження знаходиться мікрофон, а спеціаліст, який веде опитування, вдягає на вухо навушник. У такому разі люди, які спостерігають за опитуванням, можуть під час розмови ставити свої запитання.

Використання технічних засобів

Відеоапаратура, як правило, викликає зацікавлення дітей, які заходять до кімнати для опитування. Тому вона не повинна бути надто помітною, хоча приховувати її за будь-яку ціну теж не варто. Дитині обов'язково треба сказати, що розмова з нею буде записуватись, і пояснити причини цієї ситуації, повідомити, хто матиме доступ до касети, і відповісти на всі можливі питання. Не треба обманювати дитину, казати, що це не камера або що вона не працює. Якщо пізніше виявиться, що насправді опитування було записане, дитина може втратити довіру до дорослих і відчути себе обманутою. Треба запевнити дитину, що цей матеріал ніколи не покажуть по телевізору і ніхто небажаний його не побачить. На практиці дитина спочатку цікавиться мікрофонами і камерою, а потім швидко звикає до присутності апаратури в кімнаті і забуває про неї.

У деяких кімнатах опитування встановлюють дві камери, одну широкоформатну, яка охоплює всю кімнату, і другу, націлену на дитину, середнього плану. Якщо використовується одна камера, необхідно, щоб вона охоплювала широкий план, що має особливе значення при опитуванні маленьких, дуже рухливих дітей та у випадках, коли дитина часто змінює місце сидіння. Можливий також запис опитування через віденське дзеркало – але це гірше рішення. Тоді варто пам'ятати про приглушення світла в залі спостереження, де знаходиться камера, щоб звести до мінімуму відображення у склі.

Мікрофони мають бути достатньо чутливими, щоб вони могли уловлювати шепіт дитини. Найкраще рішення – мікрофони, які монтуються на стіну чи стелю, вони особливо ефективні у звукоізованих кімнатах.

Правильне опитування, записане на диск чи касету, – це важливий доказ, який є ефективнішим, ніж зачитаний протокол запису свідчень. Невербальні сигнали та емоційні реакції в більшості випадків не ослаблюють, а посилюють правдивість свідчень. Запис розвіює сумніви, які могли б з'явитися при інтерпретації заданих питань – бо ми точно бачимо, як були сформульовані питання. Це дозволяє відкинути звинувачення захисників звинуваченого в тому, що дитині ставилися питання, які передбачали певну відповідь. Також, не можна оминати впливу, який має сам процес запису на людину, що веде опитування. Практика показує, що така ситуація дисциплінує особу, яка ставить питання. Вона

турбується про те, щоб використовувати правильні техніки і не допускати помилок, а це покращує якість доказового матеріалу.

Відеозапис опитування може зменшити можливість відмов від свідчень свідка-жертви, що нерідко трапляється під тиском оточення.

Великою перевагою цього методу є редукція кількості опитувань, в яких дитина має брати участь. У разі виникнення якихось сумнівів щодо свідчень дитини, касету можна показати спеціалісту, який дасть свою оцінку. Тому одна з основних переваг використання відеозапису – це позбавлення дитини необхідності повторного переживання розмови про болісні події. Трапляється, що дитину опитували тільки раз, але багато разів направляли на розмови з психологом та суддею, де знову, іноді через кілька років після події, їй доводилося повертатися до неприємних спогадів. Відеозапис дозволить уникнути необхідності повторних викликів дитини представниками правоохоронних органів.

Скло позавізуального спостереження, яке розташоване між терапевтичною залогою та приміщенням для працівників ювенальної превенції, забезпечує проведення відповідної роботи з дитиною не лише фахівцем, який безпосередньо працює з дитиною в терапевтичній залі, а й інших осіб, що перебувають у приміщенні для працівника ювенальної превенції. Завдяки вказаному склу можна спостерігати за поведінкою дитини, відслідковувати, як вона реагує на запитання.

Підліток спілкується не з групою працівників, а лише з однією людиною, у той час як решта спеціалістів може непомітно спостерігати за ходом опитування, за допомогою технічних засобів ставити уточнюючі питання та фіксувати бесіду.

Використання технічних засобів у роботі «Кризової кімнати, дружньої до дитини» найменше травмуватиме дитячу психіку та сприятиме якнайскорішому встановленню особи зловмисника, причин і умов, що сприяли негативним явищам, вчиненню правопорушення.

На сьогодні законодавство України дозволяє таку відео- та аудіофіксацію слідчих дій, у тому числі й допиту дитини-потерпілої чи свідка.

Згідно з чинним законодавством, відео- або звукофіксація не є обов'язковою. Новий Кримінально-процесуальний кодекс містить пропозицію щодо вдосконалення цього положення, особливо в аспекті фіксації допиту дітей [6]. Це значно наблизить законодавство України до міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей-жертв та свідків злочинів.

Одним із першочергових та дієвих превентивних поліцейських заходів є опитування особи, що передбачено ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію» [13]. Важливе значення в ході проведення опиту-

вання особи відіграє тактика опитування неповнолітніх осіб. У законодавстві враховано певні особливості, зокрема таке опитування може здійснюватися лише за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога. Для застосування відповідних особливостей необхідно враховувати лише вік особи, яка опитується.

Згідно зі ст. 6 Сімейного кодексу України, неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років [18].

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [16] зазначається, що дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, а дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття років. Статтею 1 Конвенції про права дитини передбачено, що дитиною є кожна людська істота, що не досягла 18-річного віку, якщо згідно із законом, застосованим до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше [3]. У Декларації прав дитини 1959 року зазначається, що дитина, унаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони й турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

Згідно чинного законодавства України, поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Для опитування поліцейський може запросити особу до поліцейського приміщення. Надання особою інформації є добровільним. Особа може відмовитися від надання інформації. Проведення опитування неповнолітніх допускається лише за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога. Перед проведенням опитування особи поліцейський роз'яснює їй підстави та мету застосування поліцейського заходу, якщо це не перешкодить виконанню поліцією повноважень, покладених на неї цим Законом.

Опитування особи – це засіб спілкування поліцейського з громадянином, під час якого працівниками поліції досягається мета щодо отримання інформації від осіб, яких опитують, про скоєні кримінальні та адміністративні правопорушення або такі, що мають бути вчинені, про осіб, причетних до їх вчинення, та про інші події, що мають значення для підтримання публічного порядку і громадської безпеки або такі, що належать до сфери діяльності поліцейських служб. Опитування неповнолітніх являє собою специфічний процес, котрий вимагає від працівників поліції особливих вмінь та навичок, оскільки діти до досягнення ними повноліття лише формують свої погляди на життя.

Процесуальна процедура опитування неповнолітніх осіб

Тактичні дії працівників поліції у ході спілкування із вищевказаною категорією громадян є надзвичайно важливими, оскільки в ході такого спілкування поліцейський може отримати важливу інформацію, за допомогою якої він зможе якомога швидше припинити певний вид правопорушення або ж затримати особу, групу осіб, котрі вчинили таке правопорушення. До осіб, від яких поліцейський може отримати корисну інформацію, належать особи, які були свідками протиправної поведінки інших осіб, потерпілі, особи, яким відомі факти або обставини вчинення злочинів або адміністративних проступків від інших осіб, особи, які можуть володіти інформацією про причини та обставини нещасних випадків з людьми, аварій на транспорті, порушень правил експлуатації та поведження з об'єктами підвищеної небезпеки тощо. Визначення наявності підстав для опитування особи пов'язано з їх оцінкою з точки зору достатності та залежить від внутрішнього переконання поліцейського. Отже, достатньою уявляється певна сукупність підстав, оцінюючи які поліцейський доходить єдиного висновку – про необхідність опитування особи, під час якого буде досягнуто його мети, як складової реалізації поліцейських повноважень.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію» [13], запрошення особи до поліцейського приміщення з метою опитування не кореспондується з обов'язком особи пристати на таке запрошення. Закон не визначає форму надання та закріплення особою інформації в процесі застосування опитування. Відповідна інформація може надаватися як в усній, так і в письмовій формі. Усна форма отримання інформації може бути більш ефективною для забезпечення виконання низки повноважень поліції, наприклад, для можливості максимально оперативного реагування на правопорушення, в тому числі забезпечення переслідування правопорушника по гарячих слідах. Разом із тим, більш поширеною формою надання та фіксування повідомлюваної під час опитування особою інформації є письмова форма, яка може знайти своє вираження у складанні пояснення чи рапорту. Як вже було зазначено, проведення опитування неповнолітніх допускається лише за участю батьків (одного з них), усиновлювачів, опікунів чи піклувальників, інших близьких родичів чи членів сім'ї, а також представників органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, педагога або психолога. Це, зокрема, визначає особливості підготовки й проведення опитування неповнолітньої

особи віком від 14 до 18 років або малолітньої особи віком до 14 років. Вік особи встановлюється в загальному порядку за відповідними документами, а в разі їх відсутності – іншим шляхом, зокрема, шляхом призначення судово-медичної або комплексної судової-медичної та психологічної експертизи. Запрошення осіб для проведення опитування неповнолітньої особи не обмежується лише їх присутністю, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право ставити опитуваним особам запитання або висловлювати заперечення проти окремих зі заданих неповнолітньому запитань. Набуття неповнолітнім цивільно-правової дієздатності у повному обсязі до 18 років, у разі реєстрації шлюбу – ст. 34 Цивільного кодексу України [19]; під час роботи за трудовим договором, зайняття підприємницькою діяльністю. Батьки та інші законні представники, як правило, мають авторитет і довіру неповнолітнього, можуть сприяти встановленню контакту з дитиною, отриманню правдивих свідчень, а також захисту його прав і законних інтересів.

Закон чітко не регламентує права й обов'язки педагога, він виступає в цьому випадку як спеціаліст. Педагог має займатися вихованням і навчанням неповнолітніх такого самого віку, що й вік дитини, яка підлягає опитуванню. Завдання педагога – допомогти поліцейському встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення опитування, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього.

Тактика проведення опитування неповнолітніх осіб

Визначення алгоритму проведення опитування неповнолітніх осіб має надзвичайно важливе значення, оскільки при правильній побудові тактики опитування поліцейський досягає наступних результатів:

- вірний напрям розслідування;
- збирає матеріал, який надасть змогу як притягнути винну особу до покарання, так і швидко звільнити невинну особу;
- підтримує процес розслідування, зберігаючи час, кошти та ресурси;
- збільшує громадську впевненість у поліцейській роботі, особливо при спілкуванні із свідками та жертвами злочинів, які прямо стикаються з поліцією.

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

Розглянемо детальніше, які складові мають включати в себе тактичні дії поліцейського в ході опитування неповнолітніх осіб, для отримання вищеперелічених результатів, зокрема:

- тип (особисте, опосередковане);
- форма опитування (вільне, профілактичне, пов'язане зі злочином);
- місце опитування (суб'єктивно безпечне, умовно безпечне, небезпечне);
- час опитування (робочий, позаробочий, неробочий);
- характеристики суб'єкта опитування (вік, стать, релігія та ін.);
- статус суб'єкта (підозрюваний, свідок, жертва, інформатор, не визначено);
- кількість опитуваних (один, декілька).

Тактику опитування також можна поділити на наступні етапи спілкування з особою, яку опитують: підготовка, представлення, встановлення контакту, вільна розповідь, відтворення ситуації, закінчення опитування.

Таким чином, можна виокремити деякі особливості опитування неповнолітніх:

- при опитуванні законний представник неповнолітньої особи має допомогти налагодити контакт з дитиною, а не в примусовій формі примушувати надавати відповіді поліцейському;
- починати розмову з неповнолітнім з того, що ви колись так само, як і він мали непорозуміння з педагогами, батьками тощо;
- при проведенні опитування використовувати зацікавленість неповнолітньої особи на довільні теми, не пов'язані із темою розмови для встановлення психологічного контакту;
- враховувати вік дитини та соціалізацію її у суспільстві;
- як одна із особливостей проведення опитування, слід відмітити схильність неповнолітніх осіб до перебільшення або до надмірної емоційності, що притаманно даному віку;
- опитування неповнолітньої особи також залежить від місця його проведення. Так, у деяких випадках розмову краще проводити на території неповнолітнього – це надасть йому психологічної впевненості у своїх діях;
- перед проведенням опитування неповнолітньої особи, якщо є час та можливість, ознайомитися з його акаунтом в соціальних мережах, що надасть змогу вивчити вподобання та інтереси неповнолітньої особи для подальшого налагодження контакту.

Етапи опитування дитини

Опитування дітей потребує ретельної та ґрунтовної підготовки. Необхідно завчасно з'ясувати вікові та індивідуально-типологічні особливості дитини, соціальну ситуацію її розвитку, визначитися щодо участі в процесі законних представників дитини. Слід зазначити, що найсуттєвішими є вік та особливості розвитку дитини. Для цього потрібно поспілкуватися з батьками, сусідами, іншими людьми за місцем проживання дитини (вихователями, медичними та соціальними працівниками), які можуть надати інформацію про сім'ю та стосунки, що в ній склалися, отримати та узагальнити незалежні характеристики. Інакше кажучи, потрібно чітко розуміти, де саме і в чийй присутності буде проходити спілкування; з ким і про що буде говорити дідзнавач.

Етап I

Збирання історії та фактів. Перед опитуванням важливо зібрати якомога більше відомостей про ситуацію насильства над дитиною. Саме з цією метою до проведення опитування необхідно мати наступні дані:

1. Що і коли було повідомлено стосовно випадку?
2. Які заходи були вжиті після виявлення факту насильства?
3. Чи допитували дитину раніше? Якщо так, варто ознайомитись із протоколом чи відеозаписом інтерв'ю.
4. Чи проводилася з дитиною робота з її реабілітації? Яка саме?

Також, необхідно з'ясувати стосунки дитини з членами родини та близьким оточенням. Окрім цього, не зайвою буде інформація про друзів (їх імена), номер школи та класу, де навчається дитина, важливі речі та події в її житті (день народження, улюблені свята, наявність домашніх улюбленців тощо).

Зібрана «історія» дитини не повинна впливати на об'єктивність. Обміркуйте альтернативні гіпотези, бо можливо:

- а) насильство відбулось, як описано;
- б) насильство було, але не так, як описано;
- в) розповідь дитини вами неправильно інтерпретується (наприклад, дитина проявляє велику обізнаність про будову тіла представників протилежної статі, оскільки живе в сім'ї нудистів, за традиціями якої ходити оголеним цілком природно);
- г) насильства не було взагалі.

Перш ніж допитати дитину, важливо допитати дорослого, якому відомо про випадок насильства. Від нього важливо отримати такі дані:

1. Яким чином випадок насильства став відомим?
2. Який зв'язок має дитина з насильником?
3. Як дитина називає інтимні частини тіла?
4. Чи готували дитину до інтерв'ю?

Етап II

Розмова з дитиною складається із чотирьох фаз, які сукупно не повинні перевищувати 1 годину:

Фаза 1.

Побудова взаєморозуміння – 10 хвилин. Завдання, які ставляться під час цієї фази:

1. Встановити з дитиною контакт.

Для цього можете завести з дитиною розмову на нейтральну тему (наприклад, «коли був твій день народження?», «хто був запрошений?», «де ви святкували?»). Оцініть, наскільки легко дитина йде на контакт, може і хоче спілкуватися на нейтральні теми.

2. Пояснити дитині мету та причини проведення допиту.

3. Домовитися з дитиною про умови проведення допиту, роз'яснити їй її права, домовитися про перерви.

На цьому етапі важливо показати дитині, що ви надасте їй необхідну підтримку. Ні в якому разі не можна залякувати дитину. Поясніть дитині, що вона може корегувати інтерв'юера, якщо інтерв'юер неправильно її зрозумів або припустився помилки. Поясніть, що ви не були там, де відбувалися події, і тому будете ставити багато різних запитань. Також поясніть, що можливо будете ставити ті самі запитання (можете, наприклад, сказати, що «маєте погану пам'ять, бо старі за віком»). Насправді однакові або подібні питання дають можливість з'ясувати, чи дитина не вигадує, але намагайтесь ставити запитання у варіаціях, а не постійно запитувати одне й те ж саме. Окрім того, поясніть дитині, що вона не в школі, тобто не повинна заробляти «оцінки».

Фаза 2.

Введення в завдання – 10 хвилин. Починайте з вільних описових відкритих запитань: «Чи можеш сказати мені, чому ти сьогодні тут? Як ти гадаєш?» Якщо дитина відповість, переходьте до наступної фази. Якщо ні, то необхідно використовувати цілеспрямовані сфокусовані запитання: «Я розмовляю з дітьми, які мають проблеми. Чи ти мав/мала

проблему?». Якщо дитина не говорить знову, то використовувати прямі питання. Використовуйте малюнки ляльок (дівчинку та хлопчика) або ляльки (для дітей до 7 років) і дізнайтесь, чи дитина розрізняє частини тіла і функції цих частин («Де є очі? Для чого вони? Що можна робити очима?») та інше. Чи дитина знає торкання (гарні та негарні), чи це трапилось з нею? Чи є різниця між притисканням, лоскотанням та відчуттями болю? Чи бачив/ла або відчував/ла геніталії інших (такого ж віку або старших). Після того, як ви з'ясували, як дитина називає частини тіла та наскільки розуміє їх призначення, можете переходити до наступної фази.

Фаза 3. Розмова про випадок насильства – 20-30 хвилин.

Можете ставити відкриті запитання. Якщо дитина почала говорити, то стимулюйте вільне згадування, запитуйте про специфічний «епізод пам'яті», який вас цікавить. Формулюйте ваші питання від загальних до специфічних, відповідно:

- хто?
- де? (але знайте, маленькі діти погано орієнтуються в просторі);
- коли? (проте пам'ятайте, що маленькі діти можуть мати погане розуміння про час. Для них можуть виявитися складними визначення місяця, дня, періоду, коли з ними сталося насильство);
- що? (трапилось, але також бачив/ла, чув/ла, відчував/ла).

Повторіть/проконтролюйте запитання, щоб перевірити припущення: «Ти казав, це трапилось в кухні? У спальні?». Це надасть можливість перевірити, наскільки правдивими є свідчення дитини.

Типові питання під час опитування:

- Чи знаєш, чому ти прийшла/ов зустрітися зі мною?
- Хто тобою опікується? З ким ти спілкуєшся?
- Розкажи про свою сім'ю.
- Що це (показуючи на ляльку)?
- Ти коли-небудь бачив це (частини тіла ляльки) в інших людей?
- Ти говорив/ла мамі (тітці, бабусі тощо) про те, що з тобою трапилось?
- Ти говорив, що батько/вітчим/мама/дядько торкався/лася тебе?
- В яких місцях він/вона тебе торкався/лася?
- Він/вона зробив/ла щось погане?
- Де це трапилось?

НЕ ВАРТО ставити запитання «чому» («Чому він торкався тебе?» або «Чому він вибрав тебе?»). Дитина (і не тільки дитина) на такі запитання не зможе дати відповідь.

Фаза 4.

Завершення роботи з дитиною – 10 хвилин. Ви провели допит дитини і можете прощатись з нею. Проте, перед тим як завершити допит:

- Впевніться, що дитина пододала стрес.
- Зробіть перерву – пограйте в гру, що не пов'язана з темою.
- Поверніться до нейтральної теми.
- Подякуйте дитині за її участь у розмові. Дякуйте саме за участь, а не за те, що вона/він розповіла/ів.
- Якщо запис відбувався на відео, то поясніть дитині, що це відео не буде ніколи показано іншим людям, які не займаються даною проблемою. Особливо це стосується жертв дитячої порнографії, які вже боються відеокамер.
- Запитайте дитину, чи в неї нема до вас питань. Це допоможе дитині відчувати завершеність вашої розмови і дасть можливість спитати про ті речі, які її/його, можливо, турбують.
- Порадьтеся з членами команди, якщо у вас виникли якісь запитання чи проблеми стосовно роботи з дитиною.
- Відчуття безпорадності або почутої розповіді часто є важкими. Поговоріть з членами команди, щоб зняти з себе негативні емоції.

Етап III

Розмова з сім'єю. Цей етап є важливим у тих випадках, коли дитина постраждала від насильства поза межами сім'ї або ж з боку одного з членів сім'ї, проте інші знаходяться поза підозрою. У цій ситуації дитина після опитування повернеться додому. Перед цим важливо провести розмову з членами сім'ї.

Члени сім'ї, особливо батьки, як правило, дуже важко переживають ситуацію, що склалася. Прояви їх емоцій, з якими вони часто не в змозі розібратися самотійно, можуть ще більше зашкодити дитині, яка намагається справитися з ситуацією. Тому важливо поділитися відповідною інформацією (тією, що ви можете розголосити) з членами сім'ї. По можливості, проінформуйте їх про те, що робитиметься далі. Якщо потрібно, направте їх з дитиною до відповідних медичних та психологічних служб.

1.3. Форми та засоби превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції з дітьми, які постраждали від насильства

Департамент превентивної діяльності Національної поліції, у межах компетенції, реалізує державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, ювенальної превенції, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї, організовує діяльність спеціальних підрозділів поліції та відділу по забезпеченню прав людини.

У структуру Департаменту превентивної діяльності Національної поліції входить Управління превентивної діяльності ГУНП (УПД) на місцях. Структурними частинами Управління превентивної діяльності є наступні відділи:

- відділ аналізу та організації діяльності груп реагування;
- відділ охорони публічного порядку;
- відділ дільничних офіцерів поліції;
- відділ ювенальної превенції;
- відділ контролю за обігом зброї у сфері дозвільної системи.

Таким чином, ювенальна превенція, як один із структурних підрозділів, організовує і контролює, у межах компетенції, виконання підрозділами Законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Національну поліцію», «Про попередження домашнього насильства», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів з питань профілактики правопорушень, боротьби зі злочинністю в дитячому середовищі.

Підрозділи ювенальної превенції забезпечують у порядку, встановленому нормативно-правовими актами МВС, разом з головними управліннями, управліннями МВС України ефективність діяльності визначених напрямів щодо здійснення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захист дітей від посягань та жорстокого поводження щодо них, залучаючи інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції.

Визначимо основні напрями діяльності ювенальної превенції. Їх можна окреслити наступним чином:

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

- організація та проведення профілактичної роботи щодо попередження негативних явищ серед дітей;
- виявлення та притягнення до відповідальності дорослих осіб, які вчиняють відносно неповнолітніх протиправні дії;
- розкриття кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та відносно них;
- розшук дітей, що зникли безвісти, самовільно залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади.

Окремим напрямом діяльності підрозділів ювенальної превенції є розшук тих неповнолітніх, які залишили місце проживання або навчання. Залишені без нагляду діти часто стають жертвами протиправної діяльності дорослих осіб. Зазначена проблема залишається актуальною і для її вирішення сьогодні необхідно привернути увагу всього суспільства. З метою більш ефективного проведення розшуку дітей, МВС України взаємодіє із засобами масової інформації. Повідомлення про розшук безвісти зниклих дітей, а також їх фотографії постійно публікуються у відомчих газетах МВС України «Іменем Закону», «Моменти», «Кримінальна хроніка» та центральних газетах «Сьогодні», «Факты», «Жизнь». Також налагоджено взаємодію з телевізійними програмами «Увага, розшук!» («Магнолія-ТВ», телеканал «1-й Національний») та «Жди меня» (телеканал «Інтер»). До того ж, інформація надається для розміщення у рубриці «Розшук» на веб-сайті МВС України і окремо – у відповідних рубриках веб-сайтів ГУНП.

Основними завданнями підрозділів ювенальної превенції є:

- організація та здійснення заходів профілактики з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання з метою запобігання вчиненню ними адміністративних і кримінальних правопорушень;
- організація та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, що вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ;
- ужиття заходів щодо недопущення рецидивної злочинності серед дітей;
- установлення місцезнаходження дітей у разі їх безвісного зникнення;
- розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми;
- виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, у тому числі батьками, законними представниками;

- організація надання правової та психологічної допомоги дітям, які є потерпілими в кримінальному провадженні чи стали свідками кримінального правопорушення;
- у порядку та у спосіб, визначений законодавством, здійснення контролю за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вжиття відповідних заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі;
- запобігання вчиненню дітьми правопорушень, організація індивідуально превентивної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, роботи з протидії втягненню дітей у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом та іншу протиправну діяльність;
- ужиття заходів щодо попередження жорстокого поводження з дітьми, вчинення стосовно них насильства, у тому числі батьками, законними представниками, а також своєчасного вилучення дитини, у разі загрози її життю і здоров'ю, влаштування її до спеціальних установ;
- запобігання дитячій бездоглядності, здійснення профілактики причин самовільного залишення дітьми домівок чи навчально-виховних закладів, забезпечення дотримання вимог законів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, які позбавлені батьківського піклування;
- організація, у межах компетенції, проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття, у межах компетенції, заходів щодо їх усунення.

Працівники підрозділів ювенальної превенції у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами.

Варто акцентувати увагу, що ювенальна превенція основну увагу приділяє кримінальним проявам неповнолітніх та захисту їх від негативного впливу дорослих. Саме працівники ювенальної превенції повинні займатися виключно поліцейською роботою: виявляти, припиняти та розкривати злочини; розглядати заяви та повідомлення про правопорушення, скоєні неповнолітніми, здійснювати досудову підготовку матеріалів про правопорушення, проводити дізнання у межах, визначених

кримінально-процесуальним законодавством; розшукувати неповнолітніх, які залишили сім'ю, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для неповнолітніх; перевіряти їх за місцем проживання та навчання; вести профілактичний облік неповнолітніх правопорушників, а також направляти до спеціальних установ та закладів; складати протоколи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, а також їх батьків, які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, які втягують їх у злочинну діяльність, пияцтво та наркоманію.

У діяльності Національної поліції України приділяється увага організації і проведенню заходів, спрямованих на попередження правопорушень і злочинів, профілактичній роботі серед неповнолітніх. З урахуванням соціально-економічної ситуації, що склалася в державі, удосконалюється система запобігання злочинності. Спираючись на соціальні пріоритети та демократичні цінності суспільства, визначаються умови, в яких ця діяльність буде здійснюватись і надалі.

Під профілактикою адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей розуміють діяльність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень, а також на позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, за місцем проживання.

Профілактичні заходи підрозділів ювенальної превенції спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень.

Працівники підрозділів ювенальної превенції здійснюють такі заходи профілактики:

- проводять ознайомлювальні, попереджувальні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання, роботи;

- відповідно до компетенції організують надання допомоги дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залученням дитини до соціально корисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру;

- відвідують за місцем проживання дитину для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

– сприяють у вирішенні соціальних проблем дитини, зокрема конфліктних ситуацій у сім'ї, а саме щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них насильство в сім'ї, застосовують заходи впливу згідно із законодавством, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо спрямування дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Заходи індивідуальної профілактики здійснюються щодо дитини, яка схильна до вчинення адміністративних правопорушень або вчинила кримінальне правопорушення, була засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільнена зі спеціальної виховної установи.

Працівники підрозділів ювенальної превенції, відповідно до законодавства, уживають наступні заходи щодо попередження насильства в сім'ї стосовно дітей:

- виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають, у межах своїх повноважень, заходи щодо їх усунення;
- беруть на алфавітно-довідковий облік дорослих осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- приймають та розглядають, у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї щодо дітей або про реальну загрозу його вчинення;
- вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- контролюють виконання вимог захисних приписів;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;

– взаємодіють із спеціально уповноваженими органами виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства з питань попередження насильства в сім'ї;

– надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів.

Ювенальна превенція активно взаємодіє із службами у справах неповнолітніх, центрами соціальних служб для молоді, органами прокуратури, освіти, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я відповідно до законодавства. У разі потреби термінового вилучення дитини із сім'ї, де батьки чи особи, що їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, працівники ювенальної превенції, спільно зі службами у справах неповнолітніх, вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини.

Основні вікові психологічні характеристики дітей дошкільного віку

Дворічна дитина мимоволі запам'ятовує те, що життєво значуще, емоційне, яскраве. Вона легше сприймає візуальний матеріал, ніж словесний; орієнтується в найближчому просторовому оточенні, розрізняє напрями «вперед» і «назад», «догори» і «донизу», помічає зміни в розташуванні предметів, однак їй ще важко розрізнити значення слів «сьогодні», «завтра», «вчора». Її словниковий запас сягає в середньому 300 слів. Дитина може давати прості відповіді на прості запитання. Тому для полегшення дачі показань дитиною під час допиту слід використовувати іграшки-образи (наприклад: «Покажи на ляльці, де було боляче тобі», «Покажи на ляльці, куди дядя вдарив маму»). Чіткий та зрозумілий набір конкретних запитань сприятиме відновленню в пам'яті дитини того, що вона бачила, переживала. Тривалість допиту дітей дворічного віку не повинна перевищувати 5-10 хвилин. На кінець третього року життя в дитини бурхливо розвивається активна мова, її словниковий запас зростає до 1500 слів. Обсяг уваги ще дуже вузький. Дитина легко відволікається новими чи більш яскравими об'єктами. Упізнання стає все більш диференційованим. Діти трьох років можуть давати лише нескладні відповіді на зрозумілі їм запитання. Часто при допиті залишаються незрозумілими деякі слова малюка, однак, емоційний стан сказаного добре діагностується. Трирічному малюку слід ставити конкретні питання: «де», «хто», «куди», «що», «який», «яка», «кого». Стійкість

уваги трирічної дитини в ігровій діяльності триває 25-27 хвилин, тому допит можна проводити протягом 10-15 хвилин. У дітей трьох – п'яти років розвинута наочно-візуальна і рухова пам'ять. Вони можуть відтворити в середньому не більше 4 предметів (їх відображень) з 10-15 та два слова з 10.

У дітей цієї вікової категорії швидко поповнюється активний словник – від 1500 до 2000 слів, вони можуть уже розмовляти багатослівними складними реченнями. Тому починати допит слід з питань «де?», «хто?», «куди?», «що?», «який?», «яка?», «кого?» та переходити до запитань, що вимагають логічного узагальнення («хто говорив?», «що говорив?», «як говорив?», «як впізнати?», «на що схоже?» та ін.). Стійкість уваги в ігровій діяльності у п'ятирічної дитини зростає до 50 хв. Діти можуть безперервно гратися, однак в інших видах діяльності дитина ще не здатна довго зосереджувати увагу. Тому допит можна проводити протягом 15-20 хвилин.

У дошкільників від п'яти до шести-семи років набувають значення процеси мислення: упізнаючи предмети, дитина порівнює їх, використовуючи свої знання, хоча при цьому нерідко ще не вміє відділити те, що бачить, від того, що знає про предмет, розвивається наочно-дійове мислення, потім візуально-мовне. За допомогою мовлення діти починають мисленнєво «оперувати» об'єктами, зіставляти їх, розкривати їх властивості й відношення, виражати цей процес і його результати в судженнях, міркуваннях. Словниковий запас старшого дошкільника досягає 3500-4000 слів, деякі діти вміють читати прості тексти, писати літери, навіть нескладні слова; вони здатні досить зв'язно викладати власні думки, установлювати причинно-наслідкові та інші зв'язки. Проведення допиту цієї категорії неповнолітніх обов'язково вимагає врахування їх вікових особливостей та кропіткої попередньої підготовки слідчого. Ретельно слід підбирати й місце проведення допиту.

Офіційна обстановка може підкреслити важливість і відповідальність допиту:

- у «Кризовій кімнаті, дружній до дитини»;
- у кабінеті слідчого;
- у школі (інтернаті);
- у медичній установі (якщо підліток сором'язливий, замкнутий, невпевнений у собі, однак він має досвід спілкування з медичними працівниками й звик до того, що на їх запитання потрібно відповідати);
- на місці розслідуваної події (коли підліток має погану зорову пам'ять, недостатньо володіє мовою для опису складної ситуації, розташування об'єктів у просторі, їх переміщення тощо).

Серед основних правомірних методів та прийомів психологічного впливу при допиті підлітка слід виділити такі:

- переконання;
- примушення;
- навіювання (вселяння, сугестія);
- постановка і варіювання розумових задач;
- прикладу;
- приховування інформації;
- маніпуляції;
- цільовий обмін інформацією (взаємний обмін даними, при цьому потрібно дати мінімум, а одержати максимум, причому розкривати бажано лише ті факти, які не завдадуть потенційної шкоди слідству) тощо.

I. Отже, **метод «переконання»**. Під переконанням розуміється, з одного боку – різнобічний вплив на особистість підлітка з метою формування в нього одних якостей і корегування інших, а з іншого боку – спонукання до визначеної діяльності. Основними компонентами переконання є:

- інформування (розповідь);
- роз'яснення;
- доказ;
- скасування;
- бесіда.

У спонуканні підлітка до діяльності важлива роль відводиться інформуванню. Розповідаючи щось підлітку, можна обрати індуктивний шлях, тобто розглядати послідовно факти, явища, події і потім робити узагальнення; можна обрати дедуктивний шлях, тобто спочатку висловити загальні положення і потім наводити факти для їх підтвердження. Аналізуючи «роз'яснення», як один з компонентів переконання, можна виділити найбільш типові його види:

- схематичне;
- доказове;
- розмірковує;
- проблемне.

«Схематичне роз'яснення» доречне при інструктуванні, коли підліток повинен засвоїти та запам'ятати почуте. Таке роз'яснення ведеться чіткою, зрозумілою мовою, короткими фразами.

«Доказове роз'яснення» – це виклад фактів, що з логічною послідовністю приводить до відповідних висновків.

«Розмірковуюче роз'яснення» полягає в тому, що слідчий ставить різні запитання, змушуючи підлітка задумуватися над ними, а сам шляхом ряду певних психологічних міркувань приводить його до необхідного висновку.

«Проблемне роз'яснення» відрізняється від попередніх тим, що сам слідчий відповіді на поставлені питання не дає. До відповідей приходять підліток, але матеріал для роз'яснення подається йому таким чином, що наштовхує на висновок, потрібний слідчому. Тут варто врахувати й елементи доказу, що будуються за законами логіки і свідчать про те, що доказ буде ефективним, якщо спиратиметься на факти, правильні за своєю суттю, чи такі, що сприймаються підлітком як правильні. Доказ буде тим переконливішим, чим ретельніше слідчий підбере аргументи. До них належать:

- достовірні факти;
- визначення основних понять конкретної області знання;
- положення, істинність яких була доведена раніше.

Найбільш важливими для практичної діяльності слідчих є факти. Люди звикли спиратися на факти. Факти створюють у них відповідну налаштованість на сприйняття дійсності, формуючи установку. Скасування має ту ж природу, що й доказ. Доводячи підлітку одну ідею, слідчий тим самим скасовує іншу. У психологічному ж плані тут є певна різниця. Вона пов'язана з тим, що скасування має справу з критикою усталених поглядів підлітка, з руйнуванням старих і формуванням нових установок. Звідси в процесі скасування потрібно поряд з логічними прийомами використовувати й психологічні. Успішність скасування багато в чому пов'язана з тактикою співбесіди. Процес переконання завжди повинен допомагати людині розібратися у сформованих обставинах, допомагати прийняти правильне рішення, виявити допущені помилки, усвідомити свою провину. Переконання повинне допомагати формувати мету, лінію поведінки на майбутнє. Для того, щоб метод переконання дав необхідні результати, треба пробудити уявну діяльність у підлітка, направити так, щоб підвести підлітка до певних висновків (наприклад, до переконання давати правдиві свідчення або показання). Для активізації і спрямованості переконуючої розумової діяльності можуть бути використані різні засоби. Так, може проводитися цілеспрямований розгляд певної події, даватися оцінка поведінки підлітка в минулому й у сьогоденні, оцінка залежності спонукальних причин для здійснення злочинних дій тощо. Важливе значення для цього має інформація про те, як можуть поставитися до його вчинків особи, яких він любить. У процесі переконання припускається і використання стимулювання. Це

може виражатися в словесному схваленні, підтримці думок того, кого переконують, його дій.

Переконання у всіх випадках є процесом, що завжди включає такі основні елементи:

- викладення певних аргументів;
- передання інформації, що підтверджує правильність наведених аргументів;
- вислуховування сумнівів, заперечень підлітка;
- викладення нових доводів з урахуванням заперечень;
- повторення окремих доводів і елементів переданої інформації з метою більш повного впливу на хід розумових процесів підлітка.

При здійсненні переконання варто враховувати всі позитивні риси, здібності підлітка, відповідним чином акцентувати на них увагу, використовуючи також і протиставлення їх особливостям, установкам інших суб'єктів. Дуже важливо виявити пункти коливань, сумнівів підлітків. У зв'язку з цим, у процесі застосування методу переконання варто уважно вивчати особистість підлітка, спостерігати за його реакціями, змінами в поведінці, міміці, жестах тощо. Безумовно, процес переконання припускає обов'язкове з'ясування аргументів і заперечень з боку підлітка. Якщо виникають сумніви чи висловлюється заперечення в процесі переконання, необхідно з'ясувати причину і з її врахуванням відновити процес переконання новими аргументами. Різновидом методу переконання є повне словесне відтворення подій, що мали місце (заснованих на окремих фактах і уяві), з метою переконання в тому, що відома вся сукупність фактів, для того, щоб вчасно перевірити свої припущення. Подібний прийом допустимий тільки в тому разі, якщо є достатня можливість правдиво відтворити визначену подію. Це досягається ретельним збором, вивченням окремих фактів, винятково ретельним продумуванням, логічним осмисленням усієї сукупності фактів і відносин. Цей прийом має на меті:

- збуджувати асоціативні зв'язки у підлітка;
- переконувати його в наявності всієї сукупності фактів, у їх повній доведеності;
- збуджувати визначений емоційний стан, що полегшує процес сприйняття доводів;
- висловлювати репліки (навіть спростування окремих фактів), що підтверджують правильність загальної відтвореної картини події.

Обов'язковою умовою застосування методів переконання є встановлення психологічного контакту, що, як правило, характеризується позитивним ставленням до переконуючого, бажанням сприймати його

доводи, наявністю дійсно повного сприйняття і розуміння переданої ним інформації.

Слід зазначити, що переконання обов'язково повинно:

- відповідати рівню розвитку підлітка;
- будуватися з урахуванням вікових, освітніх, професійних та інших індивідуальних психологічних особливостей підлітка;
- бути послідовним, логічним, доказовим;
- збуджувати психічну активність підлітка;
- містити як узагальнені положення, висновки, так і конкретні факти, приклади;
- містити аналіз відомих фактів;
- слідчий сам повинен щиро вірити в те, у чому він переконує;
- враховувати можливості й особливості самого підлітка.

Застосовувати метод переконання при впливі на конкретного підлітка слід по-різному, суто індивідуально.

II. Метод «примушення». Відомо, що не завжди можна досягти успіху, впливаючи на людину переконанням. Нерідко доводиться вдаватися і до методу примушення. Але коли метод примушення ізольований від переконання, то в багатьох випадках це призводить до поразки. Важливо, щоб підліток певною мірою усвідомив неминучість застосованих до нього примусових заходів. А це досягається, як правило, у тому разі, якщо примушенню передують переконання. Це методологічне положення повинне стати передумовою й основою вибору примушення як методу впливу на підлітка. За своєю природою примушення поділяється на фізичне і психологічне. Психологічне примушення виступає як спонукання підлітка до певної діяльності всупереч його бажанням. Сам факт примушення присутній і при переконанні. Однак після проведення роз'яснювальної роботи він свідомо, без емоційного тиску з боку слідчого, виконує запропоноване.

У процесі психологічного примушення підліток виконує розпорядження у стані сильного внутрішнього протесту. І лише зовнішні обставини змушують його підкоритися. Найважливішою умовою застосування методу примушення є зовнішня передумова. Якщо такої передумови немає, примушення стає безглуздим. У слідчій практиці такою передумовою для примушення виступає почуття страху, яке в його примітивній формі пов'язане з безумовним оборонним рефлексом і найбільш елементарно виявляється в механізмах інстинкту самозбереження. Соціальна природа страху дуже складна й достатньою мірою ще не вивчена. Однак давно відомо, що страх викликається і підсилюється, коли людина усвідомлює, а іноді і гостро переживає свою слабкість. Слідчий по-

винен знати цю закономірність і чітко уявляти, що на сильну людину страх мало впливає. Для слабкого підлітка страх виступає найсильнішим попередженням. А це значить, що примушення пов'язане не тільки із зовнішніми факторами, а й, безумовно, з внутрішніми, психологічними. Як правило, страх виникає головним чином унаслідок словесного впливу. Тому оцінюючи можливість застосування примушення до підлітка, потрібно подумки стати на його місце і зробити висновки про те, чи виникає почуття страху у підлітка, скажімо, після пред'явлення йому компрометуючих матеріалів. Якщо підліток, усвідомивши обстановку, оцінить її для себе як небезпечну, то буде в тій чи іншій мірі охоплений страхом.

Застосування примушення тут виправдане і, можна сказати, навіть підготовлене. Якщо ж він не бачить в цій ситуації небезпеки і страх не виникає, то прийом примушення буде безрезультатним. Для виникнення в підлітка почуття страху треба щоб ситуація усвідомлювалася й оцінювалася ним як небезпечна. Тоді він буде шукати вихід з цієї ситуації й тоді примушення спрацює в необхідному для слідчого напрямі.

III. Метод «постановки і варіювання розумових задач».

Інформаційний вплив може мати місце у вигляді постановки питання – розумової задачі. Це метод постановки і варіювання розумових задач. Основна його суть зводиться до постановки задач з метою розвитку, спрямування розумових процесів підлітка. Інформаційний вплив визначається:

- прийомами постановки задачі (питання);
- спрямованістю розумових процесів у результаті постановки задачі (питання);
- наданням допомоги та розв'язанням поставленої розумової задачі. Постановка розумової задачі в процесі спілкування здійснюється за допомогою запитань.

Тому для досягнення мети методу необхідно ретельно вивчити особливості, види запитань, можливі варіанти поведінки при їх постановці. Усвідомлення конфліктності у спілкуванні підсилює рефлексивну діяльність, а разом з тим і значимість кожного питання. Постановкою питання передбачається вже певне знання тієї інформації, яка очікується. Це підсилює вплив самого питання, істотно активізує розумову діяльність підлітка, до якого це питання звернене. Потрібно не тільки ставити питання, але і виразити в ньому своє ставлення до визначених фактів. Для цього використовуються:

- різні питальні частки;
- види мовної інтонації;

– поєднання питання з мімічними можливостями.

Питальні частки («невже», «хіба» ...) можуть виражати сумнів чи недовіру, навіть переконання в зворотному тому, що покладено в питанні. За допомогою цього методу реалізується і процес згадування за асоціацією. Шляхом постановки серії запитань про розвиток певної події досягають істотного поживлення тимчасових зв'язків і відновлення в пам'яті фактів, подій, що розвиваються паралельно до події, стосовно якої ставилися запитання – розумові задачі на згадування. В умовах складної розумової роботи у разі вмілої постановки питань, їх варіювання, несподіваної постановки запитань, супроводження головного запитання серією дрібних, незначних настає момент, коли підліток не встигає проконтролювати стосунок питання до моделі дійсної події, повідомляє факти, що стосуються саме цієї події, а не чогось вигаданого. Винна особа під домінантною напругою очікування викриття часто сприймає в запитанні таке інформаційне навантаження, що робить висновок про необхідність визнати свою провину, хоча з поставленого запитання це прямо і не випливало.

IV. Метод «прикладу». Суть цього методу полягає в тому, що в процесі слідчої діяльності відтворюються дії, прийоми, манери, поведінка в спілкуванні. Здавалося б, метод прикладу є чисто педагогічним способом впливу на інших людей. Але в основі цього методу лежить психологічний феномен – наслідування. Схильність підлітків до наслідування не можна вважати сліпим, механічним копіюванням дій і вчинків інших людей (наслідування часто має неусвідомлений характер).

V. Метод «приховування інформації». Цей метод переслідує інші цілі психологічного впливу на підлітка. У цьому разі слідчий, володіючи даними, які викривають правопорушника, потерпілого чи свідка в брехні чи приховуванні, не використовує їх до певного моменту. Тим самим у зазначених осіб може виникнути ілюзія про те, що слідчий не проінформований про суть і деталі справи. На цій основі у них виникає оманливе уявлення про переслідувану слідчим мету і про своє становище, що породжує, у свою чергу, переоцінку своїх можливостей, а також необережність у висловлюваннях і поведінці. Як результат – підліток відкривається, стає уразливим для передачі в потрібний момент слідчому раніше приховуваної інформації.

VI. Метод «маніпуляції». Маніпуляція – є психологічним методом впливу на підлітка, метою якого є «заманювання» його у «вербальну пастку».

Серед прийомів маніпулювання слід виділити:

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

- «удар в акцептор дії» – при підготовці будь-якої дії всі люди складають план, тобто модель власної поведінки. Розгадавши цю модель, можна обеззброїти підлітка, коли він цього не чекає, і йому бракуватиме часу для створення нової моделі;
- «гра в дурня» – якщо поки що немає плану дії і відсутня достатня інформація, тоді можна зіграти в таку гру, потягнути час, зібрати сили. Гра полягає ось у чому: слідчий робить вигляд ніби приймає умови підлітка, а в цей час збирає необхідну інформацію для прийняти рішення;
- «тримання паузи» – не давати підлітку інформації для міркування (тримати його в стані невизначеності) – навіть у дуже сильного супротивника нестача інформації може стати джерелом стресу;
- «пастка для свідомості» – поставити підлітка в умови невизначеності, коли йому упродовж короткого часу необхідно прийняти рішення за недостатньої і суперечливої інформації;
- «вивудження в темну» (добування інформації в ході спритно проведеного допиту);
- «між іншим» (заохочення стану природної або інспірованої балакучості);
- «гра на непрямих» (реакція підлітка на спеціально підготовлені запитання);
- «блеф» (створення враження, що слідчий знає більше, ніж насправді, внаслідок чого підліток не бачить подальшої необхідності щось приховувати);
- «паралель» (порушення теми, здатної викликати в підлітка якісь асоціації з тим, що цікавить слідчого);
- «консультація» (прохання про сприяння слідству після приведення підлітка в стан благодушності й дружелюбності);
- «професійна розмова» (видача слідчої інформації, що не завдає потенційної шкоди, через сприйняття підлітка як «колеги»);
- «гра на емоціях» (гра на чуттєвій сфері підлітка з метою спонукання до видачі інформації «здуру», «зопалу» або «на зло» кому-небудь).

Зазначені вище методи й прийоми психологічного впливу дуже ефективні, здатні здійснити сильну корекцію особистісних рис та поведінки особи підлітка. Звичайно, вони не вичерпують усього розмаїття способів психологічного впливу, але дають досить повне про нього уявлення. Їх цінність полягає в тому, що вони застосовуються в процесі звичайної, природної бесіди. Якщо вони майстерно «вмонтовані» в тканину поведінки слідчого, то залишаються непоміченими і сприяють успішному досягненню поставленої мети.

Опитування (допит) дитини дошкільного віку умовно можна поділити на такі етапи:

1. Вільна бесіда. Слідчий може разом з дитиною роздивитися картинку, іграшку, кімнату тощо. Він може поставити дитині такі запитання: «Як тебе звати?», «У тебе є брат (сестра)?», «Як його (її) звати?», «Як звати твою маму?», «У яку гру ти сьогодні грав?», «З ким грав у гру?», «З якими іграшками ти любиш гратися?», «Покажи, де твої іграшки ночують?» тощо. Під час цього етапу слідчий вивчає індивідуально-психологічні особливості дитини. На цьому етапі відбувається адаптація дитини до слідчого та навпаки – слідчого до неї.

2. Встановлення психологічного контакту з дошкільником. Слідчий всіляко заохочує дитину за її розповідь про себе та рідних, підкріплює самооцінку малюка та впевненість у собі. На цьому етапі слідчим вивчаються ритм, темп, невербальні засоби спілкування дитини та визначаються найбільш дієві психолого-педагогічні прийоми допиту дошкільника. Слідчий демонструє дитині іграшки-образи, підготовлені для використання в процесі допиту, та з'ясовує, чи розуміє вона вікові та статеві відмінності ляльок. Якщо дитина не йде на контакт, то можна розпочати будувати якусь споруду з конструктора й прикинутись, що виникли певні труднощі в будівництві, однак при цьому не можна примусово залучати дитину «на допомогу». Треба, щоб дитина сама захотіла допомогти. Якщо дитина зовсім не йде на контакт, слід їй дати час для адаптації та звикання. Дитина повинна відчувати, що їй нічого не загрожує. Тільки терпіння та педагогічна майстерність забезпечують успіх. Ці два етапи можуть бути пролонгованими. Щоб дитина звикла до слідчого та можна було з нею встановити контакт, йому треба прийти на зустріч з дитиною від трьох до п'яти разів. Однак, слід пам'ятати, що чим менша дитина, тим скоріше вона забуває те, що бачила. Тому в таких випадках можна використовувати для допиту дитини когось із знайомих їй осіб.

3. Активізація емоційної сфери. Після того, як контакт з дитиною встановлено і вона звикла до слідчого, він оживляє в пам'яті дитини цілісний образ, явище, активізує її емоційну сферу за допомогою згадування, з розгляду малюнка, іграшки, предмета, що мають пряме відношення до злочинної події. Наочний матеріал повинен відповідати змісту допиту. Стимулом до активного пригадування може служити пропозиція дитині намалювати те, що вона спостерігала.

4. Основна частина допиту. У цій частині допиту дошкільнику послідовно ставляться запитання, які спрямовують його активність. Залежно від змісту допиту, в ньому, в різних поєднаннях, використовуються такі прийоми, як запитання, пояснення, показ наочного матеріалу. Дошкільникові роз'яснюється його обов'язок говорити тільки правду.

Спочатку слідчий повинен ставити прості питання (що?, хто?, який?, куди? та ін.) для відновлення в пам'яті дитини того, що вона бачила та переживала. Друга група запитань вимагає від дитини деяких логічних узагальнень, умовиводів, встановлення причинних зв'язків, розкриття змісту баченого чи пережитого (для чого?, чому?, навіщо?, чим схожі? як впізнати?, хто говорив?, що говорив?, як говорив? та ін.). Запитання треба формулювати чітко, конкретно, коротко: «Яку машину ти бачив?», «Якого кольору машина?». Неконкретні запитання часто призводять до неправильних, поверхових відповідей. У самому запитанні не повинно бути незрозумілих дитині слів. У кожному запитанні повинна бути лише одна думка. Слід також ставити такі запитання, які викликали б у дітей різні образи – зорові, слухові тощо. Наприклад: «Що ти чув, коли був на набережній?». Слухові сприймання допомагають дитині точніше описати все, що характеризує явище, предмет. Крім основних запитань, слідчий повинен використовувати і допоміжні. Наприклад: «А що ще ти бачив цікавого? Яка річка? Як вона називається?». Відповіді дитини при допиті можуть бути розгорнутими і короткими. Вимагати на кожне запитання розгорнутої відповіді не слід, інакше допит втратить свою невимушеність, стане нецікавим для дитини. У процесі допиту дитина повинна висловлювати своє ставлення до предметів і явищ, ділитися почуттями, переживаннями. Слід пам'ятати, що допит повинен проходити вільно, ненапружено, у звичайних, невимушених умовах. Слідчий повинен стежити за ходом допиту, спрямовувати його, не давати відхилитися від теми, вести бесіду жваво, емоційно.

5. Уточнення показань дитини. Для уточнення показань слід використовувати наочний матеріал: картину, іграшку, модель, предмет у натурі. Наочний матеріал викликає зацікавленість, мовну активність. Висловлювання дитини в таких випадках безпосередньо спираються на відчуття і сприймання. Слідчий зіставляє отриману від дитини інформацію з наявною і в запитально-відповідній формі намагається усунути суперечності, неточності, неясності тощо.

6. Складання протоколу. Слідчий переглядає відеозапис та записує в протокол отриману під час допиту інформацію (при цьому зберігаються лексичні особливості мови неповнолітнього).

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ З ВИКОРИСТАННЯМ «КРИЗОВОЇ КІМНАТИ, ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ»

2.1. Кримінально-процесуальні вимоги до проведення допиту неповнолітніх

Кримінальне процесуальне значення терміну «неповнолітній». Відповідно до п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років [6].

Особа вважається такою, що досягла певного віку, з 00 годин дня, наступного за її днем народження. Окремо слід зазначити, що цивільним законодавством передбачені випадки, коли неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності. Однак, набуття повної кримінальної процесуальної дієздатності здійснюється виключно після досягнення 18-тирічного віку і не залежить від ступеня цивільної дієздатності (за винятком психічних захворювань) [6].

Отже, законодавець до неповнолітніх осіб відносить усіх дітей у віці до 18 років.

Регламентация в кримінальному процесуальному законодавстві.

Проведення допиту неповнолітніх регламентується п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК; ст.ст. 223-227 КПК, главою 38 КПК [6]; Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [3]; Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила») [7]; Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4]; листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 [10]; наказом Генеральної Прокуратури України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 16.12.2014 № 16 гн [15] та ін.

Процесуальні вимоги до проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування

Вимоги щодо осіб, які уповноважені проводити допити неповнолітніх. За загальним правилом, допити неповнолітніх проводяться слідчими. Відповідно до ч. 2 ст. 484 КПК України [6], у тому разі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо неповнолітнього, або якщо воно здійснюється щодо декількох осіб, з яких хоча б одна є неповнолітньою, його має вести слідчий, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. При цьому, наявність відповідної психологічної або педагогічної освіти у слідчого не є обов'язковим критерієм закріплення їх за лінією неповнолітніх. Однак такий підхід не враховує навичок слідчого, а враховує лише волю керівника органу досудового розслідування [8]. До того ж, окрім слідчого допит можуть проводити прокурори (п. 4 ч. 2 ст. 36), керівники органу досудового розслідування (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК), оперативні працівники за дорученням слідчого чи прокурора (ст. 41 КПК) та судді (ст.ст. 225, 232 КПК) [6]. Спеціальних вимог до таких осіб КПК не встановлює. Також слід зазначити, що КПК взагалі не встановлює додаткових вимог до осіб, які проводять допит неповнолітніх свідків чи потерпілих, попри те, що відповідно до п.п. с та d ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4], держави, які ратифікували Конвенцію, зокрема і Україна, зобов'язані вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей та проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно. Вищезазначена Конвенція, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України [5] та ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України» [12], як чинний міжнародний договір України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, стала частиною національного законодавства України і застосовується у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. До того ж, відповідно до ч. 4 ст. 9 КПК [6], у разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору – застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Отже, у разі суперечностей між нормами КПК, які регламентують порядок проведення допиту та порядок проведення опитування, які передба-

чені Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року – повинні застосовуватися норми останньої.

Вимоги щодо місця проведення допиту неповнолітніх. Відповідно до ст. 224 та ст. 225 КПК, допит за загальним правилом повинен проводитися за місцем проведення досудового розслідування або у судовому засіданні в місці розташування суду, проте законодавець передбачає можливість проведення виїзних судових засідань (ч. 3 ст. 225), а також дозволяє проводити допити і в інших місцях за погодженням із особою, яку мають намір допитати (ст. 224 КПК) [6]. Отже, проведення допиту у «Кризовій кімнаті, дружній до дитини» не суперечить вимогам чинного законодавства, а навпаки узгоджується з вимогами п. б ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4], який встановлює обов'язок проводити опитування дитини у спеціально обладнаному та облаштованому для цих цілей приміщенні. Окрім того, враховуючи вимоги ст. 23 КПК «Безпосередність дослідження показань, речей і документів» [6], з метою мінімізації повторної травматизації неповнолітніх, а також на виконання вимог п. с ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4] (проводити якомога меншу кількість опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження) вважаємо за доцільне рекомендувати практичним працівникам звертатися до слідчих суддів з клопотанням про проведення виїзних судових засідань до «кризових кімнат, дружніх до дитини» для здійснення допитів неповнолітніх свідків та потерпілих у порядку ст. 225 КПК або проводити такі допити у режимі відеоконференції під час досудового розслідування в порядку ст. 232 КПК [6].

Вимоги щодо обов'язкової участі інших осіб під час проведення допиту неповнолітніх. Відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені [6].

Згідно зі ст. 226 КПК, допит неповнолітніх обов'язково проводиться у присутності **законного представника [6]**. Про необхідність залучення законного представника дитини під час її опитування або, де це доцільно, дорослого, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше, йдеться і в п. f ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4]. В якості законних

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

представників, відповідно до ст. 44 КПК, можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Відповідно до ч. 3 ст. 44 КПК України, рішення про залучення законного представника неповнолітнього підозрюваного оформлюється постановою. Її мають право винести як слідчий, так і прокурор [6]. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника (ч. 3 ст. 227 КПК) [6].

Також, під час проведення допиту неповнолітніх, відповідно до ст. 226 КПК [6], обов'язково повинен бути присутній *педагог* чи *психолог*, а у разі необхідності – *лікар*. Оскільки в законі відсутнє точне визначення, кого саме слід розуміти під педагогом чи психологом, тому цілком доречним є залучення до допитів осіб з відповідною (психологічною або педагогічною) освітою. Педагог, психолог або лікар, якщо вони залучаються для допиту неповнолітнього підозрюваного, в кримінальному процесі набувають статус «спеціаліста», який регламентований ст. 71 та 72 КПК України [6].

У кримінальному провадженні щодо неповнолітнього також є обов'язковою участь *захисника* (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України) [6]. Обов'язок забезпечити участь захисника виникає не тільки з моменту встановлення факту неповноліття, але й з моменту виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. При цьому, здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником є неприпустимим.

Також, згідно з ч. 6 ст. 223 КПК [6], слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній. Отже, під час проведення допиту неповнолітніх можуть бути присутні і інші особи, які ініціювали проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Вимоги щодо часу та тривалості проведення допиту неповнолітніх. За загальними правилами, закріпленими в ст. 223 КПК, проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [6]. Відповідно до в п. а ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [4], опитування дитини необхідно проводити без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам. Щодо тривалості проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи, то він не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Процесуальний порядок проведення допиту:

1) Встановлення допитуваної особи, роз'яснення їй її прав та обов'язків залежно від процесуального статусу, а також порядок проведення допиту.

У разі допиту свідка, особа попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за надання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за надання завідомо неправдивих показань. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань і за завідомо неправдиві показання.

2) Встановлення інших осіб, які беруть участь під час проведення допиту та роз'яснення їм порядку проведення допиту, а також їх прав та обов'язків.

За загальним правилом, відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК, перед проведенням слідчої (розшукової) дії, особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, що встановлена законом. Законодавець у ст. 226 та ст. 227 КПК додатково конкретизував права, які роз'яснюються законному представнику, педагогу, психологу або лікарю до початку допиту, а саме: право заперечувати проти запитань та ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі, проте, згідно з ч. 2 ст. 491 КПК, слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу. Особи, які ініціювали проведення такого допиту наділяються додатково правами ставити пи-

тання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу [6];

3) Проведення допиту.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви. Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. За бажанням допитуваної особи, вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання. Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо), або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Вимоги щодо фіксації проведення допиту неповнолітніх.

Відповідно до ст. 103 КПК, процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання. Законодавець також конкретизував у ст. 224 КПК, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис [6].

Якщо допит неповнолітнього фіксується у *протоколі*, то останній повинен бути складений відповідно до ст. 104 КПК [6], а саме: складатися з *вступної частини*, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; *описової частини*, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, у

тому числі виявлені та/або надані речі і документи; *заключної частини*, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

У якості додатків до протоколу, згідно зі ст. 105 КПК [6], можуть бути долучені: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Фіксація допиту, який проводиться в «Кризовій кімнаті, дружній до дитини», здійснюється за допомогою технічних заходів. Така форма фіксації повністю узгоджується з вимогами ч. 2 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року, відповідно до якої держава повинна вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

Якщо допит неповнолітнього фіксується за допомогою технічних заходів, то він повинен бути проведений з урахуванням правил, які встановлені у ст. 104 та ст. 107 КПК, зокрема: 1) рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить допит. За клопотанням учасників допиту застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим; 2) про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії; 3) у випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього; 4) у матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Якщо допит неповнолітнього фіксується у журналі судового засідання, в ньому повинні, відповідно до ст. 108 КПК [6], бути зазначені такі відомості: найменування та склад суду (слідчий суддя); реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; дата і час початку та закінчення судового засідання; час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них; ухвали, постановлені судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати; інші відомості у випадках, передбачених КПК. Журнал судового засідання ведеться та підписується секретарем судового засідання.

2.2. Організаційно-підготовчий етап проведення допиту

Від правильної підготовки до проведення допиту часто залежить результативність усього розслідування у кримінальному провадженні.

Як і проведення, підготовка до допиту неповнолітніх осіб має певні особливості:

– у першу чергу, у ході підготовки до допиту необхідно визначити *предмет допиту та основні завдання, які необхідно вирішити.*

Слід пам'ятати, що допит неповнолітнього, а особливо малолітнього, слід *проводити тільки після отримання свідчень від дорослих осіб та вивчення інших даних*, наявних у провадженні. Це дозволить слідчому у ході підготовки до допиту сформулювати ймовірні версії події, обрати правильну тактику для отримання показань неповнолітнього.

Ретельне і всебічне вивчення всіх матеріалів перед допитом дозволить не лише отримати первинну інформацію про подію та осіб, які причетні до неї, а й встановити існуючі прогалини. Крім того, це дозволить сформулювати питання, що необхідно з'ясувати в ході допиту неповнолітнього.

– **вивчення особистості допитуваного.** Так, при провадженні досудового розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, а також у відношенні неповнолітніх, обов'язково перед допитом необхідно з'ясувати:

1) **вік неповнолітнього.** Встановлення віку є важливим не лише у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному сенсі, а й з позиції криміналістичної тактики та психології.

Так, *дворічна дитина* мимоволі запам'ятовує те, що життєво значуще, емоційне, яскраве. Вона легше сприймає образний матеріал, ніж словесний; орієнтується в найближчому просторовому оточенні, розрізняє напрями «вперед» і «назад», «догори» і «донизу», помічає зміни в розташуванні предметів, однак їй ще важко розрізняти значення слів «сьогодні», «завтра», «вчора». Дитина може давати прості відповіді на прості запитання. Тому для полегшення дачі показань дитиною під час допиту слід використовувати іграшки-образи (наприклад: «Покажи на ляльці, де було боляче тобі», «Покажи на ляльці, куди дядя вдарив маму»). Чіткий та зрозумілий набір конкретних запитань сприятиме відновленню в пам'яті дитини того, що вона бачила, переживала. Тривалість допиту дітей дворічного віку не повинна перевищувати 5-10 хвилин. На кінець *третього року* життя в дитини бурхливо розвивається активна мова, її словниковий запас зростає. Обсяг уваги ще дуже вузький. Дитина легко відволікається новими чи більш яскравими об'єктами. Упізнання стає все більш диференційованим. Діти трьох років можуть давати лише нескладні відповіді на зрозумілі їм запитання. Часто при допиті залишаються незрозумілими деякі слова малюка, однак, емоційний стан сказаного добре діагностується. Трирічному малюку слід ставити конкретні питання: «де», «хто», «куди», «що», «який», «яка», «кого» (наприклад: «Де тобі боляче?», «Що робив дядя?», «Кого ти бачив: дядю чи тьотю?», «Куди дядя пішов?» та ін.). Стійкість уваги трирічної дитини в ігровій діяльності триває 25-27 хвилин, тому допит можна проводити

протягом 10-15 хвилин. У дітей *трьох – п'яти років* розвинута наочно-візуальна і рухова пам'ять. Вони можуть відтворити в середньому не більше 4 предметів (їх відображень) з 10-15 та два слова з 10. Малюки найлегше запам'ятовують те, що справило на них сильне враження. Їм властиве активне дієве мислення. Оскільки в них ще не розвинуте словесне мислення, їм легше що-небудь зробити, аніж розповісти про зроблене. Слідчий може зіткнутися з розходженням у показаннях дитини – між тим, що вона робить, і тим, як вона пояснює свої дії. Чим старша дитина, тим більше в неї розвивається спочатку наочно-візуальне, а потім й логічне мислення. У дітей цієї вікової категорії швидко поповнюється активний словник – від 1500 до 2000 слів, вони можуть уже розмовляти багатослівними складними реченнями. Тому починати допит слід з питань «де?», «хто?», «куди?», «що?», «який?», «яка?», «кого?» та переходити до запитань, що вимагають логічного узагальнення («хто говорив?», «що говорив?», «як говорив?», «як впізнати?», «на що схоже?» та ін.). Стійкість уваги в ігровій діяльності у п'ятирічної дитини зростає до 50 хв. Діти можуть безперервно гратися, однак в інших видах діяльності дитина ще не здатна довго зосереджувати увагу. Тому допит можна проводити протягом 15-20 хвилин. У дошкільників *від п'яти до шести-семи років* набувають значення процеси мислення: упізнаючи предмети, дитина порівнює їх, використовуючи свої знання, хоча при цьому нерідко ще не вміє відділити те, що бачить, від того, що знає про предмет, розвивається наочно-дієве мислення, потім візуально-мовне. За допомогою мовлення діти починають мисленнево оперувати об'єктами, зіставляти їх, розкривати їх властивості й відношення, виражати цей процес і його результати в судженнях, міркуваннях. Деякі діти вміють читати прості тексти, писати літери, навіть нескладні слова; вони здатні досить зв'язно викладати власні думки, установлювати причинно-наслідкові та інші зв'язки.

В цілому, проведення допиту **дітей дошкільного року** обов'язково вимагає врахування їх вікових особливостей та кропіткої попередньої підготовки слідчого, внаслідок якої слідчий повинен вивчити індивідуально-психологічні особливості малюка, його «сильні та слабкі місця»; схильність до фантазування; захоплення; улюблені ласощі, з'ясувати відносини у сім'ї [1].

Отже, дитина у дошкільному віці в змозі повідомити: своє ім'я, вік, деяких членів своєї сім'ї; хто завдав їм болю або торкався їх; де їм заподіяли біль або як торкалися; де вони перебували, коли їм заподіяли біль або торкалися їх; стався епізод одного разу або їх було багато; можуть наочно, відповідно до віку, описати частини тіла. Як правило, не

зовсім можуть визначити: колір, назви всіх частин тіла; кількість епізодів; достовірно визначити хронологію подій або повідомити час, коли сталася подія.

Життєдіяльність дитини *молодшого шкільного віку від 7 до 11 років* характеризується специфічною соціальною ситуацією розвитку. Основною особливістю віку є зміна соціальної позиції, прийняття нової соціальної ролі «учень». Переживання набувають певного значення, виникає афективне узагальнення та внутрішнє роздвоєння переживань; розуміння виявлення почуттів іншими; внутрішній аналіз вчинків, дій, висловлювань; усвідомлення потреб, інтересів власних та оточуючих людей. Для дитини стає характерною усвідомленість своїх стосунків з оточуючими [9].

У цьому віці діти у стані повідомити: повне ім'я, вік і всіх членів своєї сім'ї; кольори, назви всіх частин тіла; більше деталей по епізодах, у тому числі специфічні (що відчували під час насильства, розмови, запахи, смакові відчуття тощо); відносна частота епізодів (кожен день, тиждень, місяць); свій вік на момент, коли насильство почалося і закінчилося; свій стан (чи були синці, кровотечі, біль) і поведінку після насильства.

Діти віком від 7 до 11 років не в змозі зрозуміти: абстрактні поняття; співвідношення часу, швидкості, розміру, тривалості; точні дати або вірну хронологічну послідовність випадків насильства, якщо насильство було систематичним; точні часові рамки наслідків насильства. Слід враховувати, що для даної вікової групи можуть виникнути проблеми, пов'язані із реакцією сім'ї, що може впливати на бажання дитини говорити.

Підлітки з 11 до 16 років вже розуміють співвідношення понять часу, швидкості, розміру, тривалості, можуть визначати хронологію подій тощо. Не зовсім можуть розуміти, як відносяться між собою абстрактні поняття.

Допит підлітка має тривати не більше однієї години. До проведення допиту підлітка необхідно ретельно підготуватися. Перш за все, по змозі, слід зібрати якомога більше відомостей про нього, для того щоб правильно встановити контакт, підібрати до нього ефективні методи й прийоми правомірного психологічного впливу та встановити істину. При цьому, не слід збирати відомості про підлітка тільки від батьків або сусідів, це створює небезпеку одержання односторонньої, необ'єктивної інформації. Потрібно збирати її і від однолітків, братів, сестер, друзів, приятелів, шкільних вчителів тощо [1].

2) стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси.

Слід враховувати, що діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятись один від одного. Втім, загальні закономірності психічного розвитку дітей дозволяють виділити в усередненому вигляді важливі особливості психіки, характерні для дітей, що відносяться до однієї вікової групи.

3) умови життя та виховання неповнолітнього у сім'ї.

Необхідно встановити повний склад сім'ї неповнолітнього, з'ясувати обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

4) обстановка в школі.

Слід встановити ставлення неповнолітнього до навчання, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

5) соціальне оточення неповнолітнього.

Важливим є встановлення зв'язків з однолітками, з дорослими поза домом та навчальним закладом.

– обрання місця та часу проведення допиту, його тривалість.

При виборі місця проведення допиту неповнолітнього (особливо потерпілого) бажано забезпечити умови, при яких була б створена атмосфера довіри. З огляду на особливості дитячої психіки, для допиту малолітнього, а в залежності від обставин справи – і для підлітка більш старшого віку, краще підбирати місце, обстановка якого є по відношенню до нього найбільш дружньою (школа, будинок, дошкільний навчальний заклад). Між тим, краще проводити допит у спеціально обладнаному приміщенні для провадження слідчих дій за участю неповнолітніх (дитячими меблями, іграшками, ляльками, в тому числі анатомічними) – «Кризовій кімнаті, дружній до дитини». Така обстановка сприяє досягненню більш повного психологічного контакту слідчого з потерпілим.

При підготовці до допиту неповнолітніх необхідно враховувати їх швидку стомлюваність і нездатність тривалий час зосередитися на одному об'єкті. Виходячи з цього, планувати допит неповнолітнього бажано на ранкові години, коли підлітки, зазвичай, менш емоційно збуджені і не стомлені. При цьому, слід враховувати, що зосередити увагу дитина може не більше 40-50 хвилин і починає втомлюватися. Тому доцільно передбачити перерву, яка заздалегідь повинна оговорюватися.

Загалом, тривалість опитування повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона

втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову [20].

– **обрання кола осіб, які запрошуватимуться на допит.**

Визначаючи коло таких осіб, по-перше, необхідно виходити з кримінально-процесуальних вимог і запрошувати учасників, які є обов'язковими для проведення слідчої дії за участю неповнолітнього. Поряд з цим, може виникнути необхідність у запрошенні інших осіб, які надаватимуть технічну допомогу, спеціалістів у певних галузях та ін.

Запрошення педагога або психолога здійснюється за віковим критерієм потерпілого, а в деяких випадках і з урахуванням його гендерних ознак. Слід бути дуже обережним, запрошуючи педагога зі школи, в якій навчається неповнолітній. Ці особи можуть виявити підвищену зацікавленість та застосовувати під час спілкування повчальний тон, внаслідок чого неповнолітній замкнеться і інформація стане недоступною або перекрученою. Краще запросити педагога, з яким неповнолітній не знайомий. Проте, якщо під час вивчення особи допитуваного буде встановлено довірливі відносини з певним педагогом зі школи, в якій навчається неповнолітній, то ймовірність того, що неповнолітній замкнеться, значно менша.

Крім того, якщо під час збору інформації буде встановлено, що між дитиною та її батьками напружені відносини, не слід їх запрошувати як законних представників, особливо, якщо є підозра щодо вчиненого ними насильства у відношенні дитини.

Необхідно пояснити батькам, що їх присутність під час допиту може зашкодити оцінці ситуації. Батьки, якщо вони будуть присутні при допиті, можуть отримати великий шок або розчарування і не зможуть після цього належно підтримувати дитину. Їх емоції можуть бентежити, лякати дитину. Через сором, почуття провини, страху розчарувати чи втратити довіру батьків дитина може приховати правду в їх присутності. У разі, коли один або обоє з батьків, власне, і є насильниками, їх присутність може лякати дитину [1].

Завданням психолога має бути також підготовка дитини до свідчень, врахування рівня її розвитку, пояснення її ролі у провадженні.

– **технічне забезпечення допиту.**

Весь хід допиту доцільно фіксувати за допомогою звуко- або відеозапису. Застосування технічних засобів при допиті дозволить в пода-

льшому уникнути можливості зміни показань неповнолітнім, а також використовувати результати проведеної слідчої дії в судовому засіданні.

Робоче приміщення, в якому проводитиметься допит, має бути обладнане: камерою/ми для запису показань; апаратурою для аудіо- та відеозапису (VHS, DVD); мікрофонами в кімнаті, де спостерігають проведення допиту; навушниками тощо [20].

– **підготовка необхідних демонстраційних засобів, матеріалів, предметів, що підлягають пред'явленню під час допиту.**

Даний елемент підготовки дуже важливий, особливо у випадку планування допиту особи дошкільного віку. За таких обставин необхідно підготувати наочний матеріал (іграшки, макети, фотографії, малюнки тощо), тому що дитині іноді краще показати, ніж сказати. Підготовка наочного матеріалу має свої певні особливості. Так, наприклад, при підборі ляльок для дітей дворічного віку можуть використовуватися безстатеві ляльки. Однак, уже з трирічного віку дитина розуміє власну стать (дівчинка або хлопчик) та розрізняє вікові особливості людини (немовля, дівчина, хлопець, тьотя, дядя, дід, бабуся), тому при їх допиті слід застосовувати іграшкових тварин, ляльку жіночої та чоловічої статі різновікових категорій (дідусь, бабуся, малюк, немовля, юнак, «вагітна» лялька, жінка, чоловік та ін.). Перед демонстрацією іграшок слід з'ясувати, чи розуміє дитина вікові та статеві відмінності ляльок [1].

– **складання плану.**

Допит неповнолітнього часто супроводжується підвищеною напруженістю, тому створення атмосфери довіри та безпеки, яка розчинить напругу, є першочерговим завданням. У плані слід окреслити дії щодо встановлення психологічного контакту та необхідні засоби, які для цього знадобляться. Крім того, визначаються обставини, що підлягають встановленню, питання, що підлягають з'ясуванню, їх черговість. Крім того, зазначаються тактичні прийоми у разі виникнення різних ситуацій. Розглядаючи послідовність питань, неповнолітньому слід спланувати спочатку найбільш сприятливі питання, які не викликають негативної реакції, потім перейти до нейтральних, а завершити допит найважливішими та контрольними питаннями.

Створення сприятливих умов, дружніх до дитини

Починаючи допит, слідчий повинен запевнитися, що у кімнаті немає ніяких «подразників», які створять напругу у спілкуванні з дитиною та завадять їй зосередитися на спілкуванні.

У більшості рекомендацій акцентується на доцільності проведення допиту у кімнаті, в якій є іграшки, які допомагають відчувати безпеку. Між тим, слід уникати перевантаженості безліччю цікавих іграшок та інших подразників, оскільки утримувати увагу дитині в такій обстановці дуже важко. Достатньо кількох іграшок, а інші повинні знаходитися у такому місці, щоб допитувана дитина не могла відразу їх побачити.

Бажано мати під рукою воду та хустки, які можуть знадобитися у разі, якщо дитина розплачеться. На практиці широко використовується тарілка з солодощами на столі. Втім, цей прийом слід використовувати дуже обережно, оскільки, по-перше, у дитини може виникнути алергічна реакція на солодощі, по-друге, вживаючи солодощі, дитина не зможе зосередитися та говорити чітко.

Слід пам'ятати і про фізіологічні потреби і перед початком допиту запропонувати дитині відвідати туалет (якщо вона цього потребує).

Кількість людей у кімнаті максимально слід скоротити, оскільки велика кількість осіб є істотним подразником при роботі з дитиною. Якщо допит відбувається із використанням відео-зв'язку, основний склад повинен знаходитися в іншій кімнаті і спостерігати хід проведення допиту. Для передачі інформації і задавання, у разі необхідності, питань, необхідно перевірити роботу технічного обладнання, якість звуку та зображення тощо. Крім того, слідчому необхідно заздалегідь підготувати та покласти у зручному місці необхідні документи та демонстраційні засоби для пред'явлення (протокол, аркуші паперу, олівці, розмальовки, альбоми, фотокартки, тощо).

Після того, як слідчий запевниться, що обстановка є сприятливою для проведення допиту неповнолітньої особи, остання запрошується до кімнати.

Зустрічаючи допитуваного, слід **дружньо його привітати та представитися**. Про важливість встановлення психологічного контакту, починаючи з **рукостискання**, часто забувають. Втім, вже завдяки такому першому контакту можна створити почуття довіри. При цьому, слідчий повинен знати, як модуляція його словесного та невербального вираження впливає на інших та практикувати різні варіації. При встановленні контакту, необхідно контролювати поставу, жести, міміку, гучність, швидкість, а також мелодію голосу. При цьому, необхідно відразу відчувати настрій дитини, її реакцію на вказані прояви і вчасно скорегувати свою поведінку.

Дитині необхідно запропонувати **обрати місце**, яке є для неї більш зручним. Бажано, щоб допитувана особа обрала місце, яке добре захоплено камерою (хоча у спеціальній кімнаті для допиту камери мак-

симально повинні охоплювати всі ракурси). Якщо дитина дошкільного віку виявить бажання сісти на килим, бажано послугувати їй прикладу та розміститися поряд.

Далі слідчий спрямовує всі зусилля на встановлення психологічного контакту.

Спочатку необхідно налагодити першу фазу – *взаєморозуміння з дитиною* (10 хвилин), під час якої ставляться такі завдання:

1. Встановити з дитиною контакт.

Для цього слід завести з дитиною розмову на нейтральну тему (наприклад, «коли був твій день народження?», «хто був запрошений?», «де ви святкували?»). Слід оцінити, наскільки легко дитина йде на контакт, може і хоче спілкуватися на нейтральні теми.

2. Пояснити дитині мету та причини проведення допиту, домовитися з дитиною про умови проведення допиту, роз'яснити їй її права, домовитися про перерви. На цьому етапі важливо показати дитині, що їй надається необхідна підтримка. Ні в якому разі не можна залякувати дитину. Слід пояснити дитині, що вона може корегувати допитуючого, якщо він неправильно її зрозумів або припустився помилки. Слід пояснити, що оскільки слідчий не був там, де відбувалися події, він задаватиме багато різних запитань. Також слід пояснити, що можливо будуть ставитися ті самі запитання (можна, наприклад, сказати, що «я маю погану пам'ять, бо старий за віком»). Насправді ж, однакові або подібні питання дають можливість з'ясувати, чи дитина не вигадує, але слід намагатися ставити запитання у варіаціях, а не постійно запитувати одне й те ж саме. Також необхідно пояснити, що не можна говорити неправду, можна погратися з дитиною в гру «правда – брехня», щоб зрозуміти, чи вона розрізняє поняття. Наприклад, сказати «я зараз обідаю з тобою в ресторані» – це правда чи брехня? Також попередити, що якщо дитина не знає, так і говорити: «Я не знаю», а не придумувати.

3. Оцінити рівень розвитку дитини: наскільки вона володіє мовою, чи розуміє всі запитання та слова, які використовуються. Наприклад, діти молодше 8 років можуть погано розуміти і некоректно використовувати прийменники: «на», «під» тощо. Для з'ясування цього, можна попросити дитину на малюнку показати, що знаходиться «під», «біля», «на», «в», «поза». Прийменники мають бути відповідними до описаних дитиною позицій тіла, знаходження одягу. Можна попросити дитину маніпулювати предметами або за допомогою маркерів продемонструвати знання. Маленькі діти погано орієнтуються в часі та просторі. Тому також важливо перевірити, які вони називають дні тижня, пори

року, чи правильно розрізняють поняття «вчора», «завтра» тощо. Слід перевірити, як дитина знає кольори, форми, розміри тощо.

4. Пояснити дитині, що допит записується (документується) і як цей запис буде надалі використовуватись [1].

Другою фазою встановлення психологічного контакту є **введення в завдання** – 10 хвилин.

Слід починати з вільних описових відкритих запитань, наприклад: «Чи можеш сказати мені, чому ти сьогодні тут? Як ти гадаєш?». Якщо дитина відповість, можна переходити до наступної фази. Якщо ні, то необхідно використовувати цілеспрямовані сфокусовані запитання: «Я розмовляю з дітьми, які мають проблеми. Чи ти мав/мала проблему?». Якщо дитина не говорить знову, то використовувати прямі питання. Можна використовувати малюнки ляльок (дівчинку та хлопчика) або анатомічні ляльки (для дітей до 7 років) і дізнатися, чи дитина розрізняє частини тіла і функції цих частин («Де є очі? Для чого вони? Що можна робити очима?») та інше. Чи дитина знає торкання (гарні та негарні), чи це траплялось з нею? Чи є різниця між притисканням, лоскотанням та відчуттями болю? Чи бачив/ла або відчував/ла геніталії інших (такого ж віку або старших). Після того, як слідчий з'ясує, як дитина називає частини тіла та наскільки розуміє їх призначення, можна переходити безпосередньо до допиту [1].

При цьому, слід пам'ятати, що найпоширенішими помилками під час встановлення психологічного контакту та, безпосередньо, проведення допиту можуть бути:

– дуже негативно може вплинути на хід допиту факт використання комп'ютера в присутності особи, яка надає показання. Якщо здійснюються рукописні нотатки, то їх необхідно робити, одночасно підтримуючи контакт очей з дитиною;

– використання закритих та шаблонних питань, а також незрозумілих питань. Особливо критичні подвійні запитання, наприклад: «Це було або..?»;

– неадекватна лексика, розпливчасті вирази для дитини, загальні вирази, наприклад, «нормальний ... порядний ...» зазвичай блокують спонтанність дитячих проявів [21].

– питання, що починаються з терміну «Чому...?» є неконкретними. Часто на таке питання дитина не надає відповіді;

– коли особа, яка допитує, критикує дитину та постійно виправляє, наприклад: «Це було не так. Було інакше ...», можна повністю втратити контакт з нею і вона відмовить у подальшому спілкуванні. Якщо є певні сумніви, то не слід прямо про це заявляти, а сформулювати питання,

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

наприклад, таким чином: «Я не розумію, як це було. Чи можеш ти мені ще раз сказати?» тощо;

– особа, яка допитує, повинна стежити за тим, щоб мова була чіткою (напруга завжди знижує артикуляцію!) та неодноразово переконуватись у тому, що дитина її справді розуміє;

– у емоційних проявах дітей (плач, крик, сувора тиша ...) абсолютно неприпустимі є твердження: «Це нічого. Це буде добре. Заспокойся! Ти можеш це зробити. Це могло бути набагато гірше. Це, мабуть, було страшно, біднесенький(ка) ...»;

– зовсім непрофесійно заспокоювати дитину активними дотиками (обнімати, гладити по голові тощо);

– неприпустимі є такі коментарі, як: «Тобі було важко...але у всіх було б багато емоцій у такій ситуації...ти повинен говорити...». Дитина повинна давати показання самостійно і без тиску!

Алгоритм допиту неповнолітніх (малолітніх), постраждалих від насильства

Якщо слідчий вирішить, що кращий контакт може бути встановлений при наступній зустрічі, – допит доцільно перенести.

Якщо під час попередньої стадії дитина не співпрацює та взаємодіє неохоче, на цьому допит варто завершити і призначити додаткову зустріч для того, щоб продовжити налагодження контакту.

Основний етап (О.Е.)

О.Е.1 Перехід до основних питань

Важливо!

1. Якщо дитина відкрито висловлює вербальний опір, не заперечуючи жорсткого поводження в будь-якому пункті, переходьте до розділу О.Е.1.а, «підтримка для подолання відкритих відмовлень», і працюйте з опором, не використовуючи додаткових перехідних спонукань.

Тепер, коли ми знаємо один одного трохи краще, я хочу поговорити з тобою, чому [ти, я] тут.

2. Якщо дитина говорить про подію, яка не має значення, скажіть: «Я чую, що ти мені говориш, [ім'я дитини]. Якщо хочеш, ми поговоримо

про це пізніше. А зараз я хочу знати про щось ще, що з тобою могло статися».

Як я розумію, з тобою могло щось статися. Розкажи мені все, що сталося, з початку і до кінця.

Як я сказав тобі, моя робота – розмовляти з дітьми про ті речі, які могли з ними статися. Дуже важливо, щоб ти сказав мені, чому, як ти думаєш, [твої мама, тато, бабуся...] привели тебе сюди сьогодні, я прийшов поговорити з тобою.

3. Якщо дитина не говорить про обвинувачення, уникає його, Ви можете звернутися до неї із загальними словами підтримки, які не відносяться до неї спеціально і не містять згадки жорстокого поводження:

а) [ім'я дитини], моя робота – слухати дітей про ті речі, які з ними сталися;

б) [ім'я дитини], я дійсно хочу знати, коли щось трапляється з дітьми. Я тут для цього;

в) [ім'я дитини], тут діти можуть говорити про хороші і погані речі, які з ними сталися;

г) моя робота – намагатися допомогти дітям.

Я чув, що ти говорив з [доктором, учителем, соціальним працівником, іншим фахівцем] в [час, місце]. Будь ласка, розкажи мені, про що ви говорили.

Я бачив, чув, що [у твоїх документах є свідчення про пошкодження, синці] на [частинах твого тіла]. Розкажи мені все про [це, про те, що].

[Ім'я дитини], з тобою що-небудь трапилося в [місце, час передбачуваного випадку]?

4. Якщо дитина не говорить про обвинувачення і уникає його, Ви можете використовувати деякі з наведених вище фраз підтримки (а – в) або одне з наступних тверджень, які звернені безпосередньо до дитини, але не містять згадки жорстокого поводження:

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

а) *Ти мені багато розповів про себе. Я відчуваю, що знаю тебе краще, і ти можеш розповісти мені більше [про різні речі, і про хороше, і погане], що з тобою сталося;*

б) *Ти багато розповів про себе, спасибі, що дозволив мені це дізнатися. Коли ми будемо сьогодні розмовляти, будь ласка, продовжуй розповідати і про інші речі, які з тобою відбулися;*

в) *[Ім'я дитини], якщо є щось, що ти хочеш мені розповісти, [я хотів би знати/почути. Це важливо для мене.*

5. Якщо за цим не слідує обвинувальна інформація або її заперечення: Оцініть ситуацію та плануйте свої наступні кроки.

Ви можете використовувати вербальні і невербальні знаки дитини, які вказують на небажання говорити, для оцінки ситуації і прийняття рішення, чи продовжувати опитування чи ні. Розгляньте можливість завершення опитування (переходьте до О.Е.2.б) та плануйте додаткове опитування, якщо вважаєте, що дитина чинить опір або уникає співпраці і що ще одна сесія побудови контакту могла б бути корисною.

Продовжуйте за допомогою перехідних мотивів поступово, якщо припускаєте, що:

- жорстокого поводження не було (може бути важливо зрозуміти, чому виникли підозри);
- дитина не розуміє мету опитування;
- дитина чинить опір Вашим зусиллям або уникає співпраці, але є серйозні побоювання за його/її благополуччя або за розслідування.

[Ім'я дитини], тебе хто-небудь турбував?

[Ім'я дитини], хто-небудь робив щось, що ти не вважаєш правильним?

[Ім'я дитини], хто-небудь [коротко узагальнить звинувачення або підозри, не називаючи імені передбачуваного винуватця і не деталізуючи]?

6. Якщо дитина не висловлює звинувачення, але уникає їх або чинить опір, і є незалежні свідчення, що викликають підозри, Ви можете використовувати наведені вище фрази підтримки або одну з наступних:

- а) [Ім'я дитини], [я, люди] хвилюються за тебе, і я хотів би знати, чи могло щось трапитися з тобою?
- б) [Ім'я дитини], якщо щось трапилося з тобою, і ти хочеш припинити це, ти можеш сказати мені про це ?
- в) [Ім'я дитини], якщо тобі важко сказати, що робить це таким важким?
- г) [Ім'я дитини], є щось, що тебе турбує?
- д) [Ім'я дитини], що трапиться, якщо ти скажеш мені?
- е) [Ім'я дитини], тобі хтось сказав, щоб ти нічого не казав?
- є) Іноді діти думають, що якщо з ними щось сталося, то це їх вина, але діти не відповідальні за те, що з ними щось відбувається;
- ж) Це твій вибір, чи хочеш ти розповісти мені, а моя робота – дати тобі цей вибір.

[Ім'я дитини], як я розумію, ти, [хтось повідомив, бачив] [коротко узагальнити звинувачення або підозри без згадки імен передбачуваного винного або зайвої деталізації]. Я хочу з'ясувати, чи могло щось трапитися з тобою.

О.Е. 1.а Підтримуючі фрази для того, щоб допомогти впоратися з відкритою відмовою

Якщо дитина відкрито не бажає розкривати факти, але не заперечує жорстокого поводження, Ви можете використовувати наведені вище підтримуючі висловлювання і наступні фрази, направлені на подолання відкритої відмови:

- а) [Ім'я дитини], як я зрозумів, ти [труднощі, які згадала дитина, наприклад, бентежишся]. Давай почнемо говорити, і я спробую допомогти тобі з цим;
- б) Багато дітей [труднощі, які згадала дитина], і я намагаюся допомогти їм;
- в) Як я зрозумів, ти [труднощі, які згадала дитина], розкажи мені докладніше про це;
- г) Якщо дитина проявляє невпевненість: «Я впевнений, що ти можеш»;
- д) Якщо дитина сказала, що він/вона турбується з приводу чогось певного, Ви можете підбадьорити його: «Не хвилюйся, я не скажу іншим дітям, подбаю, щоб ти не спізнився на автобус».
- е) Ти можеш сам вирішити, чи розповідати, і я прийму твій вибір.

Якщо в будь-який момент дослідження за можливим фактом жорстокого поводження Ви переконаєтеся, що дитина чинить опір або ухиляється від співпраці та встановлення контакту буде більш сприятливим при додатковій зустрічі, закінчіть опитування і заплануйте ще одне. Переходьте до розділу 3.Е., якщо хочете завершити допит.

О.Е. 2 Дослідження інциденту

Протягом усієї основної частини важливо зберігати і посилювати встановлений контакт з дитиною, продовжувати використовувати підтримуючі висловлювання та звертатися до висловлюваних труднощів, стресу і конфліктів.

О.Е. 2.а Запрошення до вільних спогадів

– Запрошення до першої розповіді про інцидент. Якщо дитина згадує певний інцидент:

[Ім'я дитини], ти мені сказав, що [коротко узагальніть звинувачувальні заяви, зроблені дитиною]. Розкажи мені все з початку до кінця.

Якщо дитина згадує кілька випадків:

[Ім'я дитини], ти мені сказав, що [коротке узагальнення обвинувальних заяв, зроблених дитиною]. Розкажи мені все про [останній/перший раз / у місці / час / особливий випадок] з початку до кінця.

Якщо дитина дає загальний опис, і Ви не можете визначити кількість інцидентів:

[Ім'я дитини], ти мені сказав, що [коротко перекажіть звинувачувальні заяви, зроблені дитиною]. Це відбувалося один раз або більше?

Залежно від відповіді, будь ласка, запросіть дитину до першої розповіді.

Якщо опис все ще загальний, скажіть, будь ласка:

[Ім'я дитини], ти мені сказав, що [коротко перекажіть загальний опис]. Розкажи мені все з початку до кінця.

– Наступні запрошення

Повторіть, будь ласка, даний дитиною опис дії/події, з якого розпочалася подія. Потім запитайте: «А що сталося потім?».

Використовуйте це питання так часто, як потрібно, поки не отримаєте повний опис заявленого інциденту.

– Запрошення до поділу часу на відрізки

Ти багато мені розповів і допоміг зрозуміти, що сталося. Тепер, [ім'я дитини], я хочу тебе запитати ще про [назва інциденту].

[Ім'я дитини], згадай знову цей час [день, ніч] і розкажи мені, будь ласка, все, що сталося з моменту [дії, які згадала дитина] до моменту [подальша дії, про які згадала дитина].

Ви можете використовувати це питання так часто, як потрібно, для того, щоб переконатися, що всі частини інциденту опрацьовані.

– Уточнюючі запрошення. Уточнюючі запрошення можуть мати два формати:

Розкажи мені побільше (детальніше) про [дії, об'єкт, почуття, думки].

[Ім'я дитини], ти згадав [дії, об'єкт, почуття, думки]. Розкажи мені докладніше про це.

Використовуйте ці питання так часто, як потрібно, в цьому розділі.

Важливо! Запрошення до вільних спогадів повинні бути вичерпані, перш ніж переходити до спрямованих питань.

О.Е. 2.б. Спрямовані питання

Якщо деякі центральні деталі в звинувачуваних заявах все ще відсутні або незрозумілі після вичерпного використання відкритих питань, використовуйте спрямовані питання.

[Ім'я дитини], ти сказав, що згадав [дії, об'єкт, почуття, думки]. [Як, коли, де, хто, що, який, скільки, що ти мав на увазі]?

Важливо супроводжувати спрямовані питання відкритими запрошеннями у всіх випадках, коли це можливо.

Розкажи мені побільше (детальніше) про це.

О.Е. 2.в Дослідження множинних інцидентів

Якщо у відповідь на попередні питання дитина згадує єдиний інцидент.

[Ім'я дитини], те, про що ти мені тільки що розповів, відбувалося один раз або більше?

Якщо дитина сказала, що такі випадки бували більше одного разу, поверніться до попередніх питань та дослідіть додаткові інциденти. Часто краще всього досліджувати останній, перший або той випадок, що найкраще запам'ятався.

Якщо дитина зазначила, що розповіла комусь про подію, необхідно з'ясувати, кому та коли. Запитати: *«Хто ще знає про те, що відбулось?»*.

Якщо дитина повідомила про тиск (залякування з боку зацікавлених осіб), переходьте до розділу О.Е.2а.

Заключний етап (З.Е.)

У кінці допиту необхідно поцікавитися:

[Ім'я дитини], що ти збираєшся робити після того, як ми закінчимо спілкуватися?

Поспілкуйтеся із дитиною декілька хвилин на нейтральну тему [22].

2.3 Практика використання анатомічних ляльок та інших демонстраційних засобів при допиті дитини, постраждалої від насильства

Упровадження методики використання анатомічних ляльок та інших демонстраційних засобів при допиті дитини імплементовано в освітній процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та практику підрозділів Національної поліції за результатами вивчення позитивного досвіду Чеської республіки делегацією науково-педагогічних працівників ВНЗ зі специфічними умовами навчання під час закордонного відрядження.

1. Значення анатомічних ляльок та інших демонстраційних засобів при допиті дитини. На практиці виявляється дуже складно спілкуватися з дітьми, постраждалими від насильства. По-перше, дитина замикається в собі і не бажає розповідати незнайомій людині, що з нею трапилося. По-друге, у малому віці дитина не зовсім правильно може описати подію через незнання термінології, особливо тієї, що стосується анатомічних частин тіла. Отримати необхідні свідчення від дитини без стресу та психологічного травмування можна шляхом використання анатомічних ляльок, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, яким чином їй завдали шкоди. Тобто, завдяки постановці питання «від третьої особи» краще встановлюється контакт між психологом чи слідчим та дитиною. Не тільки діти, а й люди з певними вадами психіки, порушеннями мови та сенсорних відчуттів тощо можуть за допомогою демонстраційних засобів краще висловити те, що з ними трапилось.

У якості демонстраційних засобів, які допоможуть налагодити контакт та в іграшковій формі отримати показання, можуть також бути:

- приладдя для самостійного відтворення дитиною подій шляхом малювання, ліпки (олівці, ручки, фломастери, папір), пластилін;
- набір карток (із зображеннями різних частин тіла, анатомічними малюнками, зображеннями емоцій, зображеннями подій тощо);
- м'які іграшки тварин, іграшки-автомобілі, іграшки-будинки тощо (для застосування в іграшковій формі) тощо.

Анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби успішно використовуються у багатьох країнах світу при розслідуванні жертв сексуального насильства, а особливо успішно цей досвід запроваджено у Чеській Республіці. Протягом останніх років анатомічні ляльки стали з'являтися і в «Кризових кімнатах, дружніх до дитини» територіальних підрозділів Національної поліції України. Між тим, слідча практика потребує фахових навиків та теоретичних знань щодо використання таких демонстраційних засобів під час допитів неповнолітніх осіб.

Загальні принципи використання демонстраційних засобів. Допоміжні засоби – анатомічні ляльки (специфічні засоби), які:

- ніколи не повинні входити до інтер'єру в кабінетах слідчих;
- ніколи не повинні бути доступними для вільного користування дітьми (на відміну від інших іграшок та предметів);

– їх використання є частиною допиту, тому їх не слід застосовувати ізольовано (наприклад, лише працюючи з цими манекенами, а допитувати в іншому місці).

Допитувана дитина – жертва сексуального насильства або жорстокого поводження, тому слід уникати вторинної травматизації. Потрібно визнати, що реакції у дитини завжди індивідуальні, часто зустрічаються парадоксальні реакції та поведінкові прояви (наприклад, сміх у ситуації, коли ми очікуємо страх, плач чи інша тривога та напруга).

Конкретні принципи використання:

– під час використання демонстраційних засобів завжди слід враховувати, коли, де та ким проводиться допит;

– анатомічні ляльки слід використовувати, коли необхідно провести допит в ігровій формі; особа, яку опитують, має труднощі у вираженні думок (не розмовляє або незрозуміло вимовляє слова), якщо необхідно з'ясувати деталі для ілюстрації вербальних свідчень;

– анатомічних ляльок найкраще використовувати в спеціалізованій кімнаті для допиту – «кризовій кімнаті».

– повинні використовуватись лише працівниками, навченими щодо їх використання, інакше є ризик вторинної травматизації дітей, які будуть допитані.

Характеристика ляльок та використання їх при допиті.

Демонстраційні засоби – анатомічні ляльки, які зображують усю родину в кількох поколіннях: хлопчика і дівчинку, дорослу жінку/матір, дорослого чоловіка/батька, діда та бабусю. Ляльки одягнені в одяг, який можна легко роздягнути. На тілі персонажів зображуються статеві органи. Також передбачені отвори.

Для належного використання необхідно забезпечити, щоб вказані демонстраційні засоби завжди були в порядку (розчесані, одягнуті), оскільки використання ляльок, вже роздягнених, може істотно вплинути на емоційний стан та переживання дитини, яка спостерігає за такою лялькою і має управляти нею.

Анатомічні ляльки не повинні знаходитись в кімнаті відразу в полі зору дитини – оптимально мати їх під рукою, наприклад, у ящику чи оригінальній упаковці. Однак допитуючий повинен знати, в якій послідовності вони укладаються (важливість підготовки).

Шукати окремих персонажів під час фактичного допиту абсолютно недоцільно, як і виставляти всіх персонажів!!!

Перед переходом від словесних свідчень до показових засобів слід зазначити, наприклад:

«Мені потрібно це краще зрозуміти. Ви можете мені показати?»
або

«Я розумію, що вам незручно говорити про це. То ж ви можете мені показати?».

Дуже доречно включити слово «будь ласка».

Першим дитині необхідно завжди показувати **ідентифікаційний персонаж** (персонаж дівчинки та хлопчика). Коментар може бути, наприклад, такий: «*Будь ласка, скажи мені, чи нагадує тобі будь-яка з ляльок когось? Уяви, що ось ця маленька дівчинка (хлопчик) ти, справді?*».

Потім слід дитині запропонувати показати, що з цією лялькою відбувалося, при цьому дозволяючи її роздягати.

Якщо дитина менш активна, можна запропонувати максимальну допомогу – тримати ляльку або частину одягу (але слідчий не повинен роздягати ляльку!!!). Здійснюючи це, слід уважно спостерігати за проявами дитини – як вона дивиться на процес роздягання і як вона дивиться на зображені геніталії (із соромом, злістю, огидою тощо).

Також слід з'ясувати, як дитина може назвати окремі частини тіла.

Можна використовувати два варіанти:

Перший варіант. Маленьким дітям та дітям, які мають проблеми з вербальним спілкуванням, доцільно запропонувати:

«*Покажіть, де знаходиться голова ... покажіть, де волосся ... очі ... ноги ... руки ... животик ... сідниці. .. груди ... вуха ... як ви це називаєте тут (вказати пальцем на геніталії)?*».

Потім невимушено раптово перейти на питання: «*Покажи, де ніс ...*» (що є знайомим і безпечним для маленьких дітей).

Другий варіант – вказати на окремі частини ляльки і прокоментувати питання: «*Це ...?*».

Назви статевих органів.

Переходячи до геніталій, слід запитати дитину, як вона їх називає і з чим асоціює.

Необхідно прийняти стримано позначення дитини і уникати проявів здивування і контролювати інші емоції. В принципі, також недоцільно виправляти дитину в її виразах і повідомляти правильне маркування (піхву, пеніс). Допит – це не сексуальне виховання і не має іншого вибору, як прийняти вираз дитини і використовувати той самий знак, звичайно, для подальших питань.

Ляльки, що виконують роль правопорушників та інших осіб.

Після того, як дитина показала себе та продемонструвала рівень знань щодо частин тіла, слідчий розміщує на столі інших одягнених ляльок і просить дитину обрати персонажа, з ким вона переживала певну

ситуацію. Знову слід прийняти вибір дитини, як би дивно це не було (часто дитина бачить людину років 30-40 як стару, тому вона може обрати ляльку чоловіка похилого віку як злочинця, навіть якщо винуватцем був брат).

Спотворення у сприйнятті в стресовій ситуації не є винятком. Якщо є різниця між тим, що відомо про злочинця, і тією фігурою, яку дитина обрала, можна запропонувати можливість виправлення, наприклад: *«Гаразд і ще раз побачимо, чи є ще якась фігура (не лялька !!!)...»*. Але запропонувати можна лише один раз, і якщо дитина наполягає на своєму першому виборі, не можна її виправляти.

Коли дитина обрала кривдника, слід швидко прибрати інші засоби, щоб на столі залишалися лише ляльки дитини та порушника. Інші демонстраційні засоби повинні бути поза увагою дитини (але слід мати їх під рукою, оскільки існують випадки, коли до злочину причетні кілька осіб).

Поводження з ляльками та задавання питань.

Після обрання дитиною ляльки, схожої на кривдника, можна запитати:

«Покажи, що це було...»;

«Як він це зробив?»;

«Де він був?»;

«Покажи, куди дійшов...»;

«Куди торкався?»;

«У чому він був одягнений?»;

«В чому ти був одягнений (на)?».

Доцільно задавати і відкриті питання, наприклад:

«Він стояв чи лежав, чи?»;

«Ти кажеш, що він був одягнений – чи носив він...?»;

«Я не знаю, чи я це добре зрозумів, чи можеш ти, будь ласка, показати ще раз...?».

Також можна запропонувати допомогу, наприклад, задати питання: *«Чи можу я допомогти тобі, можливо, потримати ...?»*. Потім можна розташувати ляльку таким чином, як можливо кривдник знаходився під час вчинення злочину.

Однак особа, яка допитує, ніколи не повинна проявляти ініціативу в роботі із ляльками за власним бажанням, не спираючись на факти!!!

Можна використовувати під час допиту й інші демонстраційні засоби одночасно з ляльками: м'які іграшки тварин, макети будиночків, іграшкове ліжко, ванну, картки із зображенням емоцій, певних місць (наприклад, кінотеатр, футбольне поле, ліс, аптека, магазин, дитячий садочок, лікарня та ін.).

Слід скористатися грайливістю та креативністю дітей, наприклад, задати питання: «*Це як ліжко (ванна ...), а може ти був на цьому ліжку (у ванні...)?*». Потім слід поставити обрану ляльку на ту позицію, яку обрала дитина, і запитати: «*А як все було? ... Покажи*».

Наприкінці слід запитати: «*Чи є ще щось таке, що ти не розповів? ...*». Якщо дитина підтвердить, що це все (а у особи, яка допитує, більше не виникає питань), слід негайно заховати ляльок.

Якщо дитина має прохання одягти ляльку – не слід їй заважати в цьому. Обов'язково наприкінці слід подякувати дитині.

Під час допиту слід підтримувати дитину, але не нахвалювати її. Наприклад, вислів: «*Ти ж такий розумний*», озвучений декілька разів, може збільшити настороженість і недовіру до особи, яка допитує.

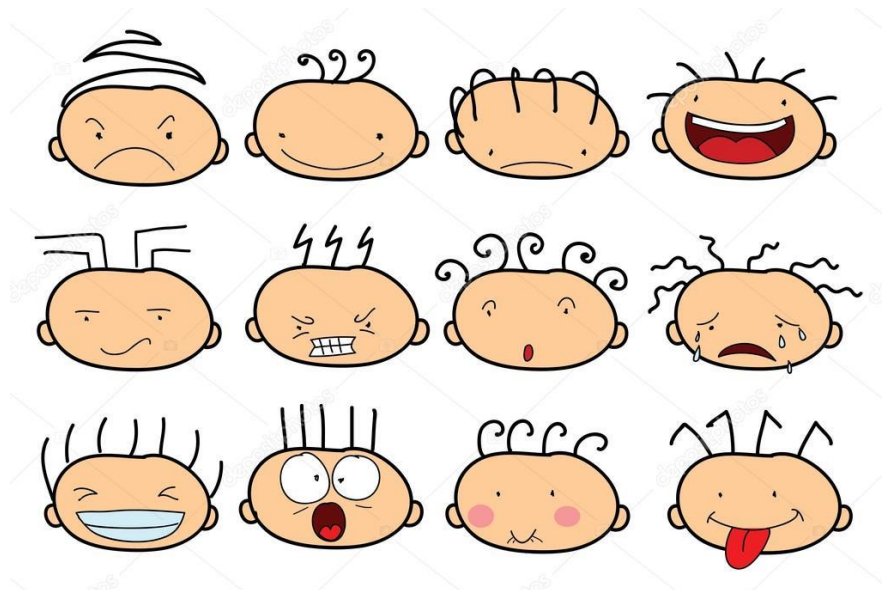
Планшетки для розміщення демонстраційних засобів у вигляді карток

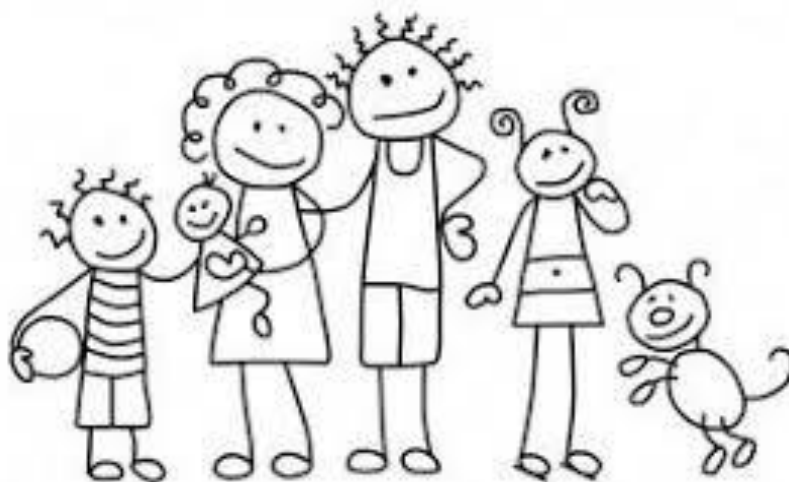
Альбомний варіант розміщення знаків та малюнків для вразливих осіб

Малюнки, на яких зображені емоції

Малюнки сім'ї

Малюнки частин одягу

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

Картки ПЕКС (для аутистів, а також можуть використовуватися при допиті малолітніх)

 ЗАПРАВЛЯТЬ ПОСТЕЛЬ	 УМЫВАТЬСЯ	 ЧИСТИТЬ ЗУБЫ	 ПЕРЕДЕВАТЬСЯ	 СХОДИТЬ В ТУАЛЕТ	 ПИСАТЬ
 ДЕЛАТЬ ЗАРЯДКУ	 ЗАНИМАТЬСЯ	 КУШАТЬ	 ИГРАТЬ	 ПИТЬ	 МЫТЬ РУКИ
 ВЫТИРАТЬ РУКИ	 УЧИТЬСЯ	 РИСОВАТЬ	 ОБУВАТЬСЯ	 ГУЛЯТЬ НА УЛИЦЕ	 УЧИТЬСЯ В ШКОЛЕ
 ИГРАТЬ НА ПЛОЩАДКЕ	 ПОЙТИ В МАГАЗИН	 СМОТРЕТЬ ТЕЛЕВИЗОР	 СЛУШАТЬ МУЗЫКУ	 ИГРАТЬ ЗА КОМПЬЮТЕРОМ	 СПАТЬ
 ИГРАТЬ В ПРЯТКИ	 ЩЕКОТАТЬ	 КРУЖИТЬ	 ПОДБРАСЫВАТЬ	 ПРЯГАТЬ НА БАТУТЕ	 ИГРАТЬ С МЯЧОМ
 КАЧАТЬСЯ НА КАЧЕЛЯХ	 КАТАТЬСЯ НА КАРУСЕЛИ	 ИГРАТЬ В ЛЕСОЧНИЦЕ	 КАТАТЬСЯ НА САМОКАТЕ	 КАТАТЬСЯ НА ВЕЛОСИПЕДЕ	 ИГРАТЬ С КУКЛОЙ
 КАТАТЬСЯ С ГОРКИ	 КАТАТЬСЯ НА СКЕЙТЕ	 КАТАТЬСЯ НА МАШИЧКЕ	 СТРОИТЬ ИЗ КУБИКОВ	 КАТАТЬСЯ НА САНКАХ	 ЛЕПЯТЬ СНЕГОВИКА
 ИДЕМ В БОЛЬНИЦУ	 ИДЕМ ДОМОМ	 СДАЕМ АНАЛИЗЫ	 КРОВЬ ИЗ ВЕНЫ	 КРОВЬ ИЗ ПАЛЬЦА	 НЕЛЬЗЯ КУШАТЬ И ПИТЬ
 ИЗМЕРЯТЬ ВЕС	 ИЗМЕРЯТЬ РОСТ	 ПРОВЕРЯТЬ СЛУХ	 ПРОВЕРЯТЬ ЗРЕНИЕ	 ЛЕЧИТЬ ЗУБЫ	 ЗАНИМАТЬСЯ С ПСИХОЛОГОМ
 РЕНТГЕН	 КАРДИОГРАММА	 ЭЭГ	 ЖДАТЬ В ОЧЕРЕДИ	 ОДЕВАТЬСЯ	 РАЗДЕВАТЬСЯ
 ТИХО	 МЕРИТЬ ТЕМПЕРАТУРУ	 СМОТРЕТЬ РОТ	 СЛУШАТЬ СЕРДЦЕ	 УКОЛ	 МАССАЖ

Розділ 3

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА НАСЛІДКІВ НАСИЛЬСТВА У ДІТЕЙ НА БАЗІ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ «КРИЗОВА КІМНАТА, ДРУЖНЯ ДО ДИТИНИ»

3.1. Поділ неповнолітніх на вікові категорії та особливості їх психологічного розвитку

Як опитувати дитину: навички психолога

Щоб провести опитування дитини, необхідно мати досвід спілкування з дітьми та розуміти дитячу психологію. Також необхідно мати навички критичного мислення, а для спілкування використовувати слова й зрозумілі та переконливі аргументи.

Важливо бути добре підготовленим до всіх можливих реакцій та відповідей на поставлені запитання і не губитись у певних ситуаціях.

Роль особи, що проводить опитування:

- бути об'єктивним. Не нав'язувати власних переконань дитині, а зосередитись на з'ясуванні фактів;
- бути нейтральним. Завжди обдумувати та обговорювати альтернативні гіпотези;
- бути дружнім до дитини – приємним, підтримуючим, не проявляти авторитаризму;
- не сердитись, якщо дитина не так себе поводить і не так відповідає;
- співпереживати та бути терплячим;
- не травмувати дитину;
- використовувати юридично захищені (придатні для суду) розроблені питання.

Вважається, що найкраще доручити проведення опитування дитини психологу, який є штатним працівником «Критичної кімнати». Такий фахівець уже має певний досвід налагодження контакту з дитиною, постановки питань у формі, зрозумілій дитині. Вважається, що дитина почувує себе більш захищено і комфортно, якщо її опитує дорослий однієї з нею статті. Зовнішність та параметри мовлення (лагідний, приємний голос) цієї людини мають викликати довіру.

Досвідчений психолог повинен:

- мати навички побудови взаємовідносин та встановлення контакту з дитиною;
- бути гнучким та чуйним;
- бути терплячим та хорошим емпатом. Емпатія полягає в допомозі дитині впоратися зі страхом, пов'язаним із раніше пережитим негативним досвідом. Варто висловлювати розуміння емоцій та проблем дитини, аби пом'якшити напруження й тривогу, які безперечно перешкоджають зосередженню уваги та викладу обставин справи;
- бути об'єктивним;
- використовувати дружні та доступні для дитини способи, методи;
- спокійно реагувати на різну поведінку дитини чи ставлення, яке вона демонструє (діти можуть демонструвати елементи гіперсексуалізованої поведінки – мастурбацію, загравання до інтерв'юера. Маленькі діти на прохання інтерв'юера показати, як саме насильник доторкався до частин їхнього тіла, можуть буквально демонструвати, що з ними відбулось). Для інтерв'юера важливо зберігати спокій, проте не варто дозволяти таку поведінку або заохочувати її;
- уміти слухати. Знати, що іноді настає тиша, яку не можна переривати. Дитина може робити перерви в розмові, які дозволяють їй зібратися з думками та зосередитися або ж справитися з почуттями. Після цього інтерв'юер може отримати більше важливої інформації. Якщо дитина постійно замовкає після одного й того ж запитання, це означає, що саме те, про що ви запитуєте, має для неї особливе значення чи турбує її найбільше. Але важливо також відчувати, коли необхідно порушити тишу і перервати її. Якщо тиша затяглася надовго, ставте інше питання;
- мати почуття гумору і використовувати його у разі потреби.

Під час опитування намагайтесь уникати:

- прямого, пильного погляду на дитину упродовж усього опитування. Зосереджувати погляд на дитині потрібно не більше ніж 30% від часу спілкування;
- привнесення своїх власних проблем/тем в розмову, розповідей про власне минуле;
- не вдягайте форму, а також надто відкритого одягу під час опитування. Це може налякати дитину, зробити її напруженою чи навіть нагадати їй про ситуацію насильства;
- не майте на собі яскравих та великих прикрас, оскільки дитина буде концентрувати увагу на прикрасах, а не на розмові.

Варто також враховувати рівень розвитку та рівень мови дитини, її пізнавальну здатність, можливі проблеми (наприклад, дитина зі специфічними потребами) або її специфічні медичні діагнози. Окрім того, необхідно зважати на культурні відмінності сім'ї, душевний стан дитини та її бажання брати участь у розмові.

Опитування дітей потребує ретельної та ґрунтовної підготовки, яка дозволить не лише отримати необхідні свідчення для з'ясування обставин справи, але й зменшити психологічне травмування дитини.

Необхідно завчасно з'ясувати вікові та індивідуально-типологічні особливості дитини, соціальну ситуацію її розвитку, визначитися щодо участі в процесі законних представників дитини. Слід зазначити, що найсуттєвішими є вік та особливості розвитку дитини. Для цього потрібно попередньо поспілкуватися з батьками, сусідами, іншими людьми за місцем проживання дитини (вихователями, медичними та соціальними працівниками), які можуть надати інформацію про сім'ю та стосунки, що в ній склалися, отримати та узагальнити незалежні характеристики. Інакше кажучи, потрібно чітко розуміти, де саме і в чийй присутності буде проходити спілкування; з ким і про що буде говорити слідчий.

Етап I

Збирання історії та фактів. Перед опитуванням важливо зібрати якомога більше відомостей про ситуацію насильства над дитиною. Це дасть можливість зіставляти отримані свідчення в процесі опитування та відразу ставити додаткові питання, якщо такі виникають.

До проведення опитування необхідно володіти наступною інформацією:

1. Що і коли було повідомлено стосовно випадку?
2. Які заходи були вжиті після виявлення факту насильства?
3. Чи опитували дитину раніше? (якщо так, варто ознайомитись із протоколом чи відеозаписом).
4. Чи проводилася з дитиною робота щодо її реабілітації? Яка?

Також необхідно з'ясувати стосунки дитини з членами сім'ї та близьким оточенням. Окрім цього, не зайвою буде інформація про друзів (їх імена), номер школи та класу, де навчається дитина, важливі речі та події в її житті (день народження, улюблені свята, наявність домашніх улюбленців тощо).

Проте, зібрана «історія» дитини не повинна впливати на об'єктивність.

Обміркуйте альтернативні гіпотези, бо можливо:

- а) насильство відбулось, як описано;
- б) насильство було, але не так, як описано;
- в) розповідь дитини вами неправильно інтерпретується (наприклад, дитина проявляє велику обізнаність про будову тіла представників протилежної статі, оскільки живе в сім'ї нудистів, за традиціями якої ходити оголеним цілком природно);
- г) насильства не було взагалі.

Перш ніж опитувати дитину, важливо поспілкуватися з дорослим, якому відомо про випадок насильства.

Від нього важливо отримати такі дані:

1. Яким чином випадок насильства став відомим?
2. Який зв'язок має дитина з насильником?
3. Як дитина називає інтимні частини тіла?
4. Чи готували дитину до опитування ?

Необхідно також провести опитування членів сім'ї. Опитувати членів родини та саму дитину краще в різні дні. У ході розмови важливо з'ясувати таку інформацію:

1. Якими є умови проживання дитини в сім'ї (чи хтось із членів сім'ї зловживає алкоголем, наркотиками, вчиняє насильство в сім'ї тощо)?

2. Якими є традиції, побут сім'ї? Чи є якісь специфічні життєві цінності або погляди, які можуть впливати на формування сексуальності дитини та її ставлення до сексуального життя і тіла людини (наприклад, традиції нудизму)?

3. Чи помічали члени сім'ї зміни в поведінці дитини – прояви синдрому «брудного тіла» (бажання дуже часто митися, вдягати на себе надто багато одягу тощо), симптоми посттравматичних стресових реакцій (енурез, нічні кошмари, безсоння, втрата апетиту тощо), або ж навпаки – прояви сексуалізованої поведінки (зміна стилю одягу, зачіски, макіяжу на більш яскраві та відверті, провокативна поведінка тощо)?

4. Чи була дитина коли-небудь свідком сцен сексуальних стосунків, брала участь у перегляді порнографічних фільмів? (Ця інформація важлива для оцінки правдивості свідчень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Відсутність досвіду інтимного життя, а також обмежений доступ до подібної інформації в такому віці ставлять під сум-

нів можливість вигадати ситуацію сексуального насильства. Водночас, якщо дитина стала свідком сцен сексуальних стосунків, вона може перенести цю ситуацію і на себе. Але пам'ятайте: діти дошкільного та молодшого шкільного віку без впливу дорослої особи не можуть вигадати ситуацію сексуального насильства через відсутність необхідного життєвого досвіду).

5. Чи потерпала дитина від інших видів насильства?

Після збору попередньої інформації проводиться робота з самою дитиною – також у кілька підфаз.

Етап II

Розмова з дитиною складається із чотирьох фаз і починається з підготовки дитини до цієї процедури.

За день до опитування дитину важливо попередити про проведення опитування та пояснити, для чого воно потрібно. Це може зробити хтось із батьків, або, наприклад, соціальний працівник у притулку. Важливо, однак, утриматися від рекомендацій щодо того, як дитині необхідно відповідати на запитання та яку інформацію надавати. Такі рекомендації можуть вплинути на сприйняття подій дитиною та в результаті призвести до надання неповних чи не зовсім правдивих свідчень.

Необхідно пояснити батькам, що їх присутність під час опитування може зашкодити оцінці ситуації. Батьки, якщо вони будуть присутні при опитуванні, можуть отримати великий шок або розчарування і не зможуть після цього належно підтримувати дитину. Їх емоції можуть бентежити, лякати дитину. Через сором, почуття провини, страху розчарувати чи втратити довіру батьків дитина може приховати правду в їх присутності. У разі, коли один або обоє з батьків, власне, і є насильниками, їх присутність може лякати дитину. Так, за даними досліджень, у деяких європейських країнах 28% насильників – самі батьки, і діти не стануть розповідати історію насильства в їх присутності.

Діти у віці 5-9 років найчастіше зазнають сексуального насильства з боку близьких родичів (братів, вітчимів, батьків, інших членів сім'ї). Діти підліткового віку можуть більше потерпати від насильників поза сім'єю. Наведено приблизну схему залежності випадків сексуального насильства над дитиною у сім'ї та поза сім'єю від віку.

Залежно від віку дитини, а також її індивідуальних психологічних та особистісних особливостей, під час опитування можна використовувати

вати спеціальні матеріали. Це в багатьох випадках може допомогти налагодити ефективну комунікацію з дитиною.

Засоби «комунікаційної допомоги», які необхідно мати в «зеленій кімнаті»:

1. Детальні анатомічні малюнки людей (жіночої та чоловічої статі):

- для сором'язливих/збентежених дітей;
- для маленьких дітей.

Іноді діти не можуть чи не хочуть говорити, але на малюнку можуть показати, що з ними сталося.

2. Олівці, фарби та папір для опису/малювання насильства.

3. «Обличчя почуттів» для малих дітей для звіту про їх почуття (злість, радість, страх, тощо).

4. Іграшка-телефон, щоб дитина могла говорити. Це інструмент, що може допомогти у розмові з маленькими дітьми. Можна застосовувати й інші подібні засоби, такі як м'які іграшки, шкатулки «для секретів» тощо.

5. Анатомічні ляльки (хлопчик та дівчинка).

Предмети комунікаційної допомоги мають використовуватись як анатомічна модель, допомога для демонстрації, інструмент дослідження станів дитини або створення відповідних стосунків розуміння між дитиною та дорослим. Вони не можуть бути використані як діагностичний тест, для стимулювання фантазії дитини, а також для використання на відповідних питань.

Необхідно мати на увазі, що не всі діти розуміють, що таке насильство. Як показують опитування, 5 із 10 дітей, що залучалися до виготовлення дитячої порнографії з елементами сексу, сказали, що вони ніколи не потерпали від насильства. 30% дітей, що зазнали домашнього насильства, також є жертвами і сексуального насильства, однак часто не розрізняють ці види насильства.

ПАМ'ЯТАЙТЕ

– необхідно мати предмети комунікаційної допомоги при собі, а не шукати їх після початку інтерв'ю;

– малі діти мають дуже малу концентрацію, будьте уважними до знаків втоми, дозвольте їм рухатися під час інтерв'ю, робіть перерви, якщо треба, а потім продовжуйте.

ПІД ЧАС РОБОТИ З ДИТИНОЮ ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

- Що змінило настрій дитини?
- Яка тема змінила настрій?
- Яка тема спричинила зміну в поведінці?
- Яка тема призвела дитину до спроби відволікти інтерв'юера?
- Які теми дитина обминала зовсім?
- Що уразливість дитини говорить вам?
- Що його/її мова тіла говорить вам?
- Як дитина співпрацювала з інтерв'юером? (відсторонено, чи доброзичливо)?

3.2 Алгоритм опитування дитини для виявлення наслідків насильства. Психологічні аспекти оцінки свідчень дитини

Можна виокремити 4 фази опитування, які разом, як було рекомендовано раніше, не повинні бути довгими за 1 годину:

Фаза 1. Побудова взаєморозуміння – 10 хвилин. Завдання, які ставляться під час цієї фази:

1. Встановити з дитиною контакт.

Для цього можете завести з дитиною розмову на нейтральну тему (наприклад, «коли був твій день народження?», «хто був запрошений?», «де ви святкували?»). Оцініть, наскільки легко дитина йде на контакт, може і хоче спілкуватися на нейтральні теми.

2. Пояснити дитині мету та причини проведення опитування.

3. Домовитися з дитиною про умови проведення опитування, роз'яснити їй її права, домовитися про перерви.

На цьому етапі важливо показати дитині, що ви надасте їй необхідну підтримку. Ні в якому разі не можна залякувати дитину. Поясніть дитині, що вона може корегувати інтерв'юера, якщо інтерв'юер неправильно її зрозумів або припустився помилки. Поясніть, що ви не були там, де відбувалися події, і тому будете ставити багато різних запитань. Також поясніть, що можливо будете ставити ті самі запитання (можете, наприклад, сказати, що «маєте погану пам'ять, бо старі за віком»). Насправді, однакові або подібні питання дають можливість з'ясувати, чи дитина не вигадує, але намагайтесь ставити запитання у варіаціях, а не постійно одне й те ж саме.

Поясніть також дитині, що вона не в школі, тобто не повинна заробляти «оцінки».

Інтерв'юер має знати:

- діти залежать від дорослих, які мають допомогти їм відновити події в пам'яті;
- діти не виправляють дорослих, бо вважають, що дорослі завжди праві;
- сила пам'яті залежить від мови, розвитку і досвіду;
- діти впевнені, що повторення одного й того ж запитання свідчить про те, що вони надали неправильну відповідь.

Також необхідно пояснити, що не можна говорити неправду, можливо погратися з дитиною в гру «правда – брехня», щоб зрозуміти, чи вона розрізняє поняття. Наприклад, сказати «я зараз обідаю з тобою в ресторані» – це правда чи брехня? Також попередити, що якщо дитина не знає, так і говорити «Я не знаю», а не придумувати.

4. Оцінити рівень розвитку дитини: наскільки вона володіє мовою, чи розуміє всі ваші запитання та слова, які ви використовуєте.

Наприклад, діти молодше 8 років можуть погано розуміти і некоректно використовувати прийменники: «на», «під» тощо. Для з'ясування цього, можна попросити дитину на малюнку показати, що знаходиться «під», «біля», «на», «в», «поза». Прийменники мають бути відповідними до описаних дитиною позицій тіла, знаходження одягу. Попросіть дитину маніпулювати предметами або за допомогою маркерів продемонструвати знання. Маленькі діти також можуть погано орієнтуватися в часі та просторі. Тому також важливо перевірити, які вони називають дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «вчора», «завтра» тощо.

5. Пояснити дитині, що інтерв'ю записується (документується) і як цей запис буде надалі використовуватись.

Фаза 2. Уведення в завдання – 10 хвилин. Починайте з вільних описових відкритих запитань: «*Чи можеш сказати мені, чому ти сьогодні тут? Як ти гадаєш?*» Якщо дитина відповість, переходьте до наступної фази.

Якщо ні, то необхідно використовувати цілеспрямовані сфокусовані запитання: «*Я розмовляю з дітьми, які мають проблеми. Чи ти мав/мала проблему?*» Якщо дитина не йде на контакт, то варто використовувати прямі питання. Використовуйте малюнки ляльок (дівчинку та хлопчика) або ляльки (для дітей до 7 років) і дізнайтесь, чи дитина розрізняє частини тіла і функції цих частин («*Де є очі? Для чого вони? Що можна робити очима?*») та інше. Чи дитина знає торкання (гарні та негарні), чи це траплялось з нею? Чи є різниця між притисканням, лоско-

танням та відчуттями болю? Чи бачив/ла або відчував/ла геніталії інших (такого ж віку або старших).

Після того, як ви з'ясували, як дитина називає частини тіла та наскільки розуміє їх призначення, можете переходити до наступної фази.

Фаза 3. Розмова про випадок насильства – 20-30 хвилин.

Можете ставити відкриті запитання. Якщо дитина почала говорити, то стимулюйте вільне згадування, запитуйте про специфічний «епізод пам'яті», який вас цікавить. Формулюйте ваші питання від загальних до специфічних, відповідно:

– хто?

– де? (але знайте, маленькі діти погано орієнтуються в просторі);

– коли? (проте пам'ятайте, що маленькі діти можуть мати погане розуміння про час. Для них можуть виявитися складними визначення місяця, дня, періоду, коли з ними сталося насильство);

– що? (трапилось, але також бачив/ла, чув/ла, відчував/ла).

Повторіть/проконтролюйте запитання, щоб перевірити припущення: «*Ти казав, це трапилось в кухні? У спальні?*» Це надасть можливість перевірити, наскільки правдивими є свідчення дитини.

ПАМ'ЯТАЙТЕ

1) Якщо дитина не відкрилася, то проконсультуйтеся в інших членів команди, що можна ще зробити.

2) Не говоріть дитині, що ви знаєте, що з нею чинили сексуальні дії.

3) Не називайте самі ім'я конкретного насильника.

4) Не говоріть, що ви думаєте про те, що з нею трапилось.

Підбадьорюйте дитину, говоріть якомога більше, запитуючи: «*Що трапилось потім?*». Не перебивайте розповідь дитини, дайте їй можливість сказати все, що вона хоче сказати. Ставте відповідні запитання.

У присутності дитини краще не робити нотаток, оскільки діти бояться записів. Якщо хочете запам'ятати щось важливе, то можете малювати для пам'яті, але теж не бажано. Найкраще, якщо в приміщенні, де проводиться інтерв'ю, є можливість записати його на відео. Це також дасть вам змогу передивитися інтерв'ю ще раз та проаналізувати свідчення, а також поведінку дитини. Окрім цього, важливо, щоб хтось із ваших колег вів протокол інтерв'ю. Тоді всі відповіді дитини будуть записані. Бажано, щоб усі колеги перебували в робочому приміщенні «зеленої кімнати», а не в терапевтичній залі.

Бувають різні запитання:

1) відкриті («Розкажи мені, що трапилось», «Розкажи мені все, що ти пам'ятаєш» тощо). До цих запитань належать більшість із тих, що починаються зі слів що, хто, де, коли тощо. Ці запитання найкраще використовувати на початку інтерв'ю. Вони є найбільш коректними, оскільки дозволяють зберегти об'єктивність;

2) запрошувальні відповіді (такі як «так...», «ммм...», «угу...» тощо) також важливо використовувати для того, щоб підбадьорити дитину до продовження розповіді;

3) сфокусовані («Розкажи мені, як виглядав цей чоловік»). Ці запитання можна застосовувати, щоб деталізувати події, людей, про які свідок уже розповів;

4) навідні запитання («Це трапилось вночі?» «Це був твій батько, чи не так?»). Такі запитання використовувати не рекомендується, оскільки дитині часом легше просто повторити інформацію, яка міститься в запитанні, ніж згадувати щось;

5) запитання з варіантами відповіді («Це трапилось у спальні, в машині, в гаражі?», «Це трапилось вдень, вночі чи і вдень, і вночі?»). Ці запитання кращі, ніж попередні, оскільки менше наводять на першу ліпшу відповідь. Проте вони також небезпечні, оскільки ви можете не передбачити всі можливі варіанти відповіді, а дитині знову ж легше обрати один з варіантів, який ви їй пропонуєте, ніж згадувати реальні травматичні для неї події.

Не варто застосовувати примушування та залякування («Ти не підеш звідси, поки не відповіси на запитання») та обіцяти винагороду («Після того, як розкажеш, отримаєш подарунок»).

Не рекомендується надавати стосовно справи інформацію, якої дитина не знає.

ТИПОВІ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ОПИТУВАННЯ:

- Чи знаєш, чому ти прийшла/ов зустрітися зі мною?
- Хто тобою опікується? З ким ти спілкуєшся?
- Розкажи про свою сім'ю.
- Що це (показуючи на ляльку)?
- Ти коли-небудь бачив це (частини тіла ляльки) в інших людей?
- Ти говорив/ла мамі (тітці, бабусі тощо) про те, що з тобою трапилось?
- Ти говорив, що батько/вітчим/мама/дядько торкався/лася тебе?
- В яких місцях він/вона тебе торкався/лася?
- Він/вона зробив/ла щось погане?

– Де це трапилось?

НЕ ВАРТО ставити запитання «чому» («Чому він торкався тебе?» або «Чому він вибрав тебе?»). Дитина (і не тільки дитина) на такі запитання не зможе дати відповідь.

Фаза 4. Завершення роботи з дитиною – 10 хвилин. Ви провели опитування дитини і можете прощатись з нею. Проте перед тим, як завершити допит:

– впевніться, що дитина пододала стрес;

– зробіть перерву – пограйте в гру, що не пов'язана з темою;

– поверніться до нейтральної теми;

– подякуйте дитині за її участь у розмові. Дякуйте саме за участь, а не за те, що вона/він розповіла/ів;

– якщо запис відбувався на відео, то поясніть дитині, що це відео не буде ніколи показано іншим людям, які не займаються даною проблемою. Особливо це стосується жертв дитячої порнографії, які вже боються відеокамер;

– запитайте дитину, чи в неї нема до вас питань. Це допоможе дитині відчувати завершеність вашої розмови і надасть можливість спитати про ті речі, які її/його, можливо, турбують;

– порадьтеся з членами команди, якщо у вас виникли якісь запитання чи проблеми стосовно роботи з дитиною;

– відчуття безпорадності або почутої розповіді часто є важкими. Поговоріть з членами команди, щоб зняти з себе негативні емоції.

Розмова з сім'єю. Цей етап є важливим у тих випадках, коли дитина постраждала від насильства поза межами сім'ї або ж з боку одного з членів сім'ї, проте інші знаходяться поза підозрою. У цій ситуації дитина після опитування повернеться додому. Перед цим важливо провести розмову з членами сім'ї. Члени сім'ї, особливо батьки, як правило, дуже важко переживають ситуацію, що склалася. Прояви їх емоцій, з якими вони часто не в змозі розібратися самостійно, можуть ще більше зашкодити дитині, яка намагається справитися з ситуацією. Тому важливо, поділитися відповідною інформацією (тією, що ви можете розголосити) з членами сім'ї. По можливості, проінформуйте їх про те, що робитиметься далі. Якщо потрібно, направте їх з дитиною до відповідних медичних та психологічних служб.

КІЛЬКА РЕКОМЕНДАЦІЙ, які можна дати батькам

- Важливо дотримуватись звичного ритму та порядку життя в сім'ї. Це надасть можливість дитині швидше адаптуватись.
- Батькам важливо підтримувати дитину, проте не балувати її і надмірно, не жаліти. Така реакція з боку батьків може призвести до того, що дитина замкнеться в собі.
- Після опитування батькам не варто запитувати дитину про обставини насильства. Це травмує і дитину, і батьків. Краще дати можливість дитині поспілкуватися з психологом.
- Варто скористуватися послугами психолога як дитині, так і членам сім'ї. Це допоможе пережити ситуацію та відновити довірливі стосунки в сім'ї.

Запропоновані рекомендації надають можливість застосовувати інтерв'ю з дітьми-жертвами сексуального та домашнього насильства для подальшого використання в судовому процесі. Це захищає дитину від постійного травмування, якого вона зазнає від багаторазових та непрофесійних допитів.

ЛЯЛЬКИ ЗАМІСТЬ СЛІВ

Роль іграшок під час опитування. Мова йде про спеціальні ляльки, які мають анатомічні особливості, як і у людини, в тому числі – статеві органи. На цих ляльках дитина показує, як саме було скоєне насилля. Від цього залежатиме, за якою статтею судитимуть злочинця. Дитина акцентує увагу на ляльці, і це замінює її слова. Дитині не потрібно розповідати про насильство. Це мінімізує травмування її психіки.

Коли психолог проводить інтерв'ю, то дитині спочатку дають змогу вибрати одну з ляльок, яка за віком підходить до злочинця. Ляльки за віком є молодій, середній та літній людини.

Висновок психолога

За своєю структурою висновок психолога повинен містити:

- назву (висновок психолога, спеціаліста);
- П.І.Б. психолога, спеціаліста який проводив дослідження;
- П.І.Б. особи (дитини) щодо психологічної роботи на базі «Зеленої кімнати»;
- мета встановлення можливих факторів неправомірних дій відносно дитини (кримінальне провадження ЄРДР № ...) ознаки, де пере-

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

буває (СВ...ВП ДВП ГУНП в обл.), адвокатський запит, звернення (матері, батька...);

– мета зустрічі (проведення психологічного дослідження на предмет встановлення можливих фактів вчинення неправомірних дій відносно дитини;

– здійснення психологічної профілактики та корекції відхилень в умовах приміщення «Зеленої кімнати»;

– завдання: дослідження сімейної системи в цілому, стосунків із дорослими;

Надати слідству відповіді на запитання:

1. Чи вчинялися будь-які неправомірні (насильницькі) дії відносно дитини?

2. Якщо, ТАК, то чи могла дитина розуміти їх значення відносно неї?;

3. Чи може дитина чітко назвати особу, яка вчиняла відносно неї неправомірні (насильницькі) дії?

4. Який віковий розвиток дитини (чи відповідає розвиток дитини віковим нормам)?

5. Який психологічний розвиток дитини (чи відповідає розвиток дитини віковим нормам)?

6. Чи могла дитина правильно сприймати обставини (кримінального правопорушення)?

7. Чи може дитина давати показання згідно зі своїми віковими можливостями?

8. Чи страждає дитина на даний час психічними захворюваннями? Якщо, ТАК, то якими саме?

9. Чи перебуває виникнення даного захворювання у причинно-наслідковому зв'язку з вчиненням відносно дитини неправомірних (розпусних) дій.

Яка загальна психологічна характеристика дитини?

1. Визначити характер психологічної допомоги дитині.

2. Перелік психологічних технік та методик, які були застосовані відносно дитини.

3. Зміст психологічного дослідження: опис психологічних методик та технік, застосованих до дитини (результати досліджень).

4. Висновок (дитина чітко описує ..., дитина розуміє значення..., дитина чітко вказує ..., дитина чітко показує ..., дитина чітко усвідомлює ...).

5. Висновок (результати психологічного дослідження показали ..., на підставі виявлених подробиць та пережитого травматичного досвіду...).
6. Аналіз висновків психолога (якщо дитина відвідувала психолога раніше у зв'язку з пережитою психотравмуючою ситуацією). Психолог, який має повну вищу освіту та досвід роботи не менше трьох років, має право надавати висновок (за місцем вимоги), який носить рекомендаційний характер.
7. Опис результатів проведених психологічних методик та тестувань, які свідчать, що дитина не досягла належного рівня зрілості для надання показань у суді.
8. Рекомендації психолога, який безпосередньо працював з дитиною у «Зеленій кімнаті».
9. Дата, П.І.Б. психолога, підпис.
10. Додаток (документи, що підтверджують кваліфікацію психолога, який проводив роботу з дитиною у «Зеленій кімнаті»).

Таким чином, можна зробити висновок, що робота психолога в «Зеленій кімнаті» не тільки допомагає опитати дитину, не заподіявши їй психічних травм, а й уникнути повторних допитів. Адже буває так, що починається слідство і постраждалу дитину розпитують про те, що сталося не один раз. То залишаються нез'ясовані обставини, то зміниться слідчий, а дитину доводиться травмувати знову й знову. У «Зеленій кімнаті» встановлено обладнання, яке записує розмову дитини і психолога. Тільки цей відеозапис можна використовувати в суді без повторного опитування потерпілого, щоб уникнути психічних травм і стресу неповнолітнього. Найголовніше завдання психолога на стадії опитування у неповнолітніх свідків, потерпілих, які стали жертвами насильства, – знизити рівень страху, недовіри, не завдати травми. Крім опитування, у кімнаті проводиться і реабілітаційна робота. Якщо травма «не відпрацьована», то вона накладає відбиток на все життя людини, на її ставлення до себе й оточуючих. Особистість стає іншою. Часто діти, котрі були жертвами насильства, через кілька років проявляють себе як кривдники. Принаймні такою є світова статистика. Тому дуже важливо реабілітувати жертв насильства.

Розділ 4

ТИПОВІ СЦЕНАРІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ У НАВЧАЛЬНОМУ ПОЛІГОНІ «КРИЗОВА КІМНАТА, ДРУЖНЯ ДО ДИТИНИ» НА БАЗІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

4.1. Методика проведення занять у навчальному полігоні «Кризова кімната, дружня до дитини» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Основна мета та завдання тренінгового центру «Кризової кімнати, дружної до дитини». Основна мета та підстави для створення і функціонування тренінгового центру для дітей полягають у соціальному та правовому захисті дітей і виявленні та документуванні злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей. Тренінговий центр «Кризова кімната, дружня до дитини» спрямований на підготовку фахівців органів Національної поліції та інших органів у сфері захисту дітей та відпрацювання ними алгоритму діяльності щодо встановлення факту протиправних дій щодо дитини, з використанням окремого навчального полігону – аудиторії слухачів (обладнаного відповідними технічними засобами), з можливістю спостереження та живого аналізу конкретного сценарію опрацьовуваного в кімнаті для опитування дитини.

Тренінговий центр «Кризова кімната, дружня до дитини» спрямований для проведення навчальних занять для курсантів, працівників Національної поліції, працівників підрозділів ювенальної превенції, психологів, та інших суб'єктів у сфері захисту дітей щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці дітей, які постраждали від проявів насильства, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень.

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеню розвитку. Якщо співробітник ювенальної превенції помітить, що підліток потребує додаткової допомоги, то запрошується відповідний фахівець – психолог або педагог. У разі виявлення факторів, які негативно впливають на поведінку дитини, фахівцями вносяться пропозиції щодо їх усунення та

рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психологічної роботи.

«Кризова кімната, дружня до дитини» допомагає дітям відчувати затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому спілкуванню з дорослими. Як показала практика, діти в таких кімнатах краще ідуть на контакт.

Основними завданнями «Кризової кімнати, дружньої до дитини» є:

- а) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушення;
- б) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
- в) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;
- г) блокування гострих стресових реакцій у дитини;
- г) попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
- д) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;
- е) короткотермінова чи довготермінова психокорекція;
- є) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;
- ж) психологічні консультації з рекорегування взаємовідносин в родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;
- з) попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;
- и) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації.

Підготовка до проведення тренінгів здійснюється за наступним алгоритмом:

- визначення цілей заняття, що полягають у підвищенні рівня професійної майстерності курсантів;
- розробка тактичного замислу, плану проведення занять, ввідних завдань;
- підготовка викладачів, курсантів, уповноважених фахівців, матеріально-технічне забезпечення;

– організація місця та часу для проведення тренінгу.

При визначенні навчальних цілей необхідно враховувати зміст навчальних програм, вимог нормативних актів МВС України, які регламентують діяльність органів Національної поліції та інших органів у сфері захисту дітей.

Підготовка та керування ходом проведення тренінгу покладається на ведучого викладача, який призначає осіб, котрі виконуватимуть роль працівників поліції (співробітників ювенальної превенції, слідчого, психолога), інших учасників.

Перед початком проведення тренінгів (рольових ігор) необхідно дотримуватися таких правил:

- дотримання принципу групової роботи (наявність більш-менш постійної групи кількістю від 15 до 20 осіб);
- використання активних та інтерактивних методів роботи;
- об'єктивація суб'єктивних почуттів, емоцій, думок, знань учасників групи стосовно подій, які відбуваються в групі, планування занять з урахуванням реальної обстановки та завдань;
- послідовні та врівноважені дії в різних умовах;
- розвиток змагання між протилежними сторонами;
- набуття практичних навичок щодо проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, надання курсантами першої медичної допомоги;
- прийняття обґрунтованих рішень щодо всіх обставин, які витікають з реальної обстановки, яка склалася;
- досягнення взаємодії всіх співробітників під час виконання покладених завдань.

Розробка рольової гри.

При розробці рольової гри викладач може як модифікувати вже існуючу рольову гру (яка пропонується у методичних рекомендаціях), так і розробити сценарій зовсім нової гри.

При розробці нової гри необхідно застосовувати системний підхід, що складається із 9 стадій:

1. Визначення мети (якщо викладач починає заняття без чіткої мети, тоді ані в нього, ані в курсантів не буде чіткого уявлення про бажаний результат).

2. Аналіз першочергового стану (при розробці рольової гри важливими аспектами є:

- перевірка знань курсантів з теми;

- з'ясування їх практичного уявлення щодо пропонованої ситуації;
- знайомство курсантів з поняттями та особливостями «рольової гри»;
- з'ясування здатності курсантів застосовувати правила надання зворотного зв'язку та виконувати завдання спостерігачів.

3. Визначення змісту навчання – це визначення змісту рольової гри, яке відповідає поставленим завданням.

4. Визначення функцій рольової гри. Рольова гра виконує три функції:

- по-перше, курсанти можуть використовувати рольову гру для тренування нового виду поведінки;
- по-друге, в ході проведення рольової гри курсанти мають можливість практикувати конкретні навички;
- по-третє, цей метод дозволяє курсантам аналізувати хід проведення відповідних бесід.

Якщо функція полягає у відпрацюванні певного виду поведінки, тоді оцінка повинна бути спрямована на ті труднощі, з якими учасники зіткнулися під час гри. Якщо ж функція полягає у відпрацюванні нових навичок, тоді увагу при оцінюванні слід приділяти деяким діям гравців.

5. Вибір між структурованою та неструктурованою рольовою грою. Неструктурована гра проводиться на основі вкладу учасників. Перевага її полягає в тому, що курсанти беруть в ній активну участь. Однак, від викладача вимагається великих зусиль, щоб по ходу гри спрямовувати ситуацію і утримувати спонтанні дії курсантів в рамках гри.

У випадку структурованої гри викладач попередньо розробляє ситуацію і ролі. Перевага такого підходу в тому, що викладач може пов'язати рольову гру з поставленими цілями та завданнями. Недоліком цього підходу є той факт, що курсанти можуть вважати ситуацію далекою від реальності.

Приймаючи рішення про те, який вид рольової гри (структуровану чи неструктуровану) слід вибрати, необхідно отримати відповідь на наступні запитання:

- мета рольової гри полягає в обробці нових навичок або в аналізі вже набутих;
- чи будуть ситуації в рольовій грі знайомі всім курсантам;
- чи мають учасники досвід, який вони зможуть застосувати на практиці;

- чи володіють курсанти досвідом участі в рольових іграх.

Якщо на всі запитання отримано позитивну відповідь, то можна зробити вибір на користь неструктурованої гри. Але при обранні такого виду слід завжди мати варіант структурованої гри, щоб за необхідністю можна було б швидко переключитись на інший тип гри.

6. Обміркування ситуацій. Ситуація повинна відповідати рівню знань і досвіду курсантів, крім того, вона повинна бути такою, яку курсанти зможуть зіграти (типові сценарії передбачені 4 розділом, даних методичних рекомендацій).

7. Створення ролей. Опис ролей повинен відповідати також досвіду та знанням курсантів. В загальному, не повинно бути більше 7 ролей для того, щоб гра залишалася керованою як для курсантів, так і для викладача. Ролі повинні відповідати наступним критеріям:

- повинні бути впізнаними для курсантів;
- повинні давати учасникам можливість поводити себе реалістично в рамках заданої обстановки;
- в опис ролей не слід включати надто багато інструкцій, щоб курсанти під час гри не заплуталися;
- в кінці опису ситуації слід вказати, яким чином гра повинна розпочатися;
- можна в інструкцію включити варіанти відповідей учасників (наприклад, під час імітації проведення обшуку, слідчого експерименту тощо).

8. Розробка завдань для спостерігачів. Виконує такі функції:

- по-перше, вони вимушені уважно слідкувати за грою, і таким чином брати в ній активну участь;
- по-друге, спостерігачі також можуть навчатись практичним навичкам в ході гри, результати спостережень беруться до уваги при виставленні оцінок, вони допомагають викладачеві і курсантам провести аналіз і визначити, чи були виконані поставлені завдання, чи не були допущені помилки;
- по-третє, актори, виходячи із завдань для спостерігачів, знають, які елементи будуть мати значення при оцінюванні.

9. Складання опису. Опис – це той матеріал, який роздається курсантами. У ньому відображаються: загальний опис ситуації (фабула), проблеми, запитання, опис ролей тощо.

10. Підготовка об'єктів, у яких проводитиметься рольова гра (наприклад, опитування дитини, яка постраждала від психологічного та фізичного насильства з боку батька, на об'єкті необхідно розмістити криміналістичні ляльки, за допомогою яких дитина зможе наочно пока-

зувати, яким чином її ображали, по яких частинах тіла били, та інші характерні ознаки для даної категорії справ і т.д.).

11. Підготовка технічних засобів, які застосовуватимуться під час рольової гри.

Хід проведення рольових ігор

Вступ до рольової гри:

- роз'яснення порядку, послідовності, часу проведення рольової гри та мети проведення, посилення на теорію та навички, що курсанти повинні застосовувати;
- поради щодо використання технічних засобів, якими облаштовані кімнати навчального полігону;
- викладення інформації щодо критеріїв оцінювання дій курсантів під час тренінгу (рольової гри);
- нагадування підстав та порядку застосування превентивних заходів та процесуальних дій при опрацюванні ситуації;
- оголошення ввідної до гри та розподіл учасників (акторів, спостерігачів), можна визначити ролі за бажанням курсантів.

При цьому викладач повинен запросити акторів до себе і надати їм короткі інструкції і листи з описом ролей, надати їм час на підготовку. В цей час спостерігачам пояснюється, на що їм необхідно звернути увагу. Наприклад, можна запропонувати спостерігачам подумки поставити себе на місце акторів. Можна також попросити їх поспостерігати за конкретними методами ведіння бесіди і за їх впливом.

На цьому етапі також роз'яснюється, які правила надання зворотного зв'язку будуть застосовуватися на стадії оцінки після завершення гри. Зворотній зв'язок повинен бути спрямований на поведінку, а не особисто на акторів (наприклад, не коректно робити зауваження: «Ви все заплутали», в цьому випадку доцільніше зробити таке зауваження: «Ви повинні встановити контакт з дитиною», «Ви не дали дитині можливості розповісти те, що вона хотіла, оскільки весь час перебували її»).

Безпосереднє проведення рольової гри:

Після підготовчих дій викладач запитує, чи завершили підготовку актори і чи не залишилося в них запитань. Далі необхідно вказати акторам та спостерігачам їх місця і почати гру.

Під час рольової гри необхідно уважно слідкувати за її ходом, викладач повинен бути безпосередньо біля ігрового майданчика, щоб актори, за необхідності, змогли звернутися.

Під час виконання вправ обов'язковою є умова щодо професійно-психологічного супроводження курсантів. Тренувальний процес повинен будуватися таким чином, щоб знизити випадки психологічного та фізичного травмування. Використання навчального полігону дозволяє готувати професіонала «переможця», а не пасивну, затиснуту умовностями «жертву». Саме тому необхідним є сприяння розвитку здібностей у курсантів, підвищенню їх професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я шляхом ефективного формування мобілізаційно-бойової готовності до дій в різноманітних умовах професійної діяльності.

Викладач може втрутитися, коли актор з тієї чи іншої причини не дотримується тих правил, які він повинен виконувати. Важливо втрутитися негайно, оскільки курсант відразу отримує зворотній зв'язок про свою поведінку і має можливість виправити її.

Імітація під час проведення рольових ігор є одним із заходів впливу викладача на хід проведення навчання, формування у курсантів уяви щодо характеру дій в умовах максимально наближених до реальних. Імітація повинна бути рухливою, гнучкою, якою можна управляти. Викладач повинен акцентувати увагу, що під час проведення тренінгів (рольових ігор) курсанти повинні самостійно приймати рішення. Це спонукає аналізувати обставини, що склалися, проявляти ініціативу.

Закінчити гру необхідно чітко і недвозначно, коли закінчився час. Викладач дає чіткий знак зупинитися, дякує акторам за їх вклад і створення і просить повернутися всіх на свої місця для обговорення ситуації та отримання оцінки.

Аналіз ходу проведення заняття

Аналіз виконаних практичних вправ має велику навчально-педагогічну дію. Він дозволяє курсантам глибоко осмислити сутність та характер дій, що відбуваються, навчає критично відноситись до своїх дій та усвідомлювати зміст допущених помилок.

Аналіз вправ, виконаних кожним курсантом, проводить викладач. Спираючись на теоретичні положення та практику, викладач може більш детально розкрити питання щодо дій в умовах, що склалися під час практичного відпрацювання дій курсантами.

Досить важливими під час аналізу ситуаційних завдань є наведення прикладів щодо передового досвіду органів внутрішніх справ. Аналіз доцільно проводити з обов'язковим наданням слова для доповідей учасникам, що брали участь під час виконання практичних завдань та спостерігачам. Не рекомендується аналізувати виконання дій під час практичного відпрацювання навичок, оскільки перевантаження може сприяти втраті головного.

Важливими під час аналізу завдань є ініціативні правильні рішення і дії. Після завершення загального аналізу тренінгу (рольової гри), викладач здійснює підсумок, де звертає увагу на помилки, що найчастіше допускались під час виконання вправ і акцентує увагу на заходах щодо усунення помилок.

Критерії оцінювання курсантів, для кандидатів на службу до органів Національної поліції на посаду інспектора ювенальної превенції:

Оцінка «відмінно» виставляється курсанту, який вміло застосовує теоретичні знання на практиці, дотримується заходів особистої безпеки, правильно використовує превентивні засоби, здатний здійснювати порівняльний аналіз дій інших курсантів, самостійно робити логічні висновки та узагальнення, вміло ухвалювати рішення. Також оцінюється спостережливість, вміння розподілити увагу, вміння спільно працювати у групі, логічне мислення, аргументування, вербальне та невербальне спілкування, емоційне самоволодіння.

Оцінка «добре» виставляється курсанту, який задовольняє вимоги, які висувуються до оцінки «відмінно», але припускається деяких несуттєвих помилок та поодиноких недоліків у послідовності дій.

Оцінка «задовільно» виставляється курсанту, який припускається помилок у виконанні дій, непослідовно і невпевнено здійснює дії.

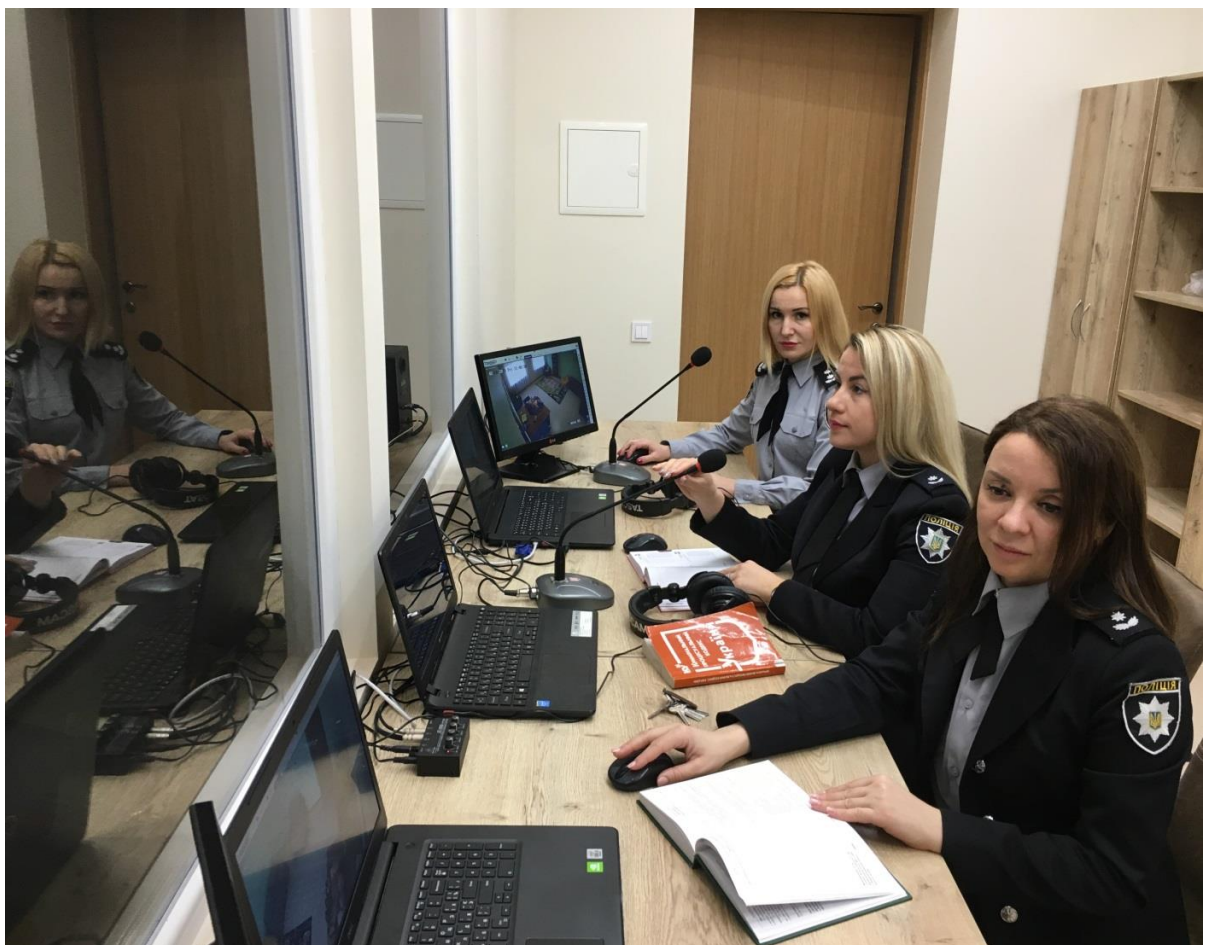
Оцінка «незадовільно» виставляється тоді, коли виявлено повне нерозуміння мети заняття і відмова від участі.

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

4.2. Типові сценарії та алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

Сценарій № 1 Дитина – жертва насильства

Дільничний та ювенальний інспектори поліції прибули на сімейну сварку. Після врегулювання конфлікту між подружжям до поліцейського підійшла 12-річна дівчинка і попросила поспілкуватися наодинці без присутності батьків. Дитина повідомила, що вітчим застосує до неї не лише фізичне насилля, а й сексуальне і вона боїться лишатися вдома. Почувши це, батьки почали сміятись та говорити, що дівчина все вигадує і її словам не треба вірити, бо це дитина.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Чи може ювенальний інспектор спілкуватися з дівчинкою без присутності батьків? Якщо так, де і як він має це зробити?
3. Чи має право ювенальний поліцейський забрати дитину, якщо батьки проти цього?

Сценарій № 2 Неповнолітній – жертва сексуального насильства

Приблизно о 23 годині 20 хвилин на спецлінію «102» надійшло повідомлення, в якому чоловік повідомив, що його син, неповнолітній Сергій, 16 років, став жертвою зґвалтування. О 22 годині 10 хвилин повертався додому після дискотеки, підійшовши до під'їзду, відчув удар по голові. Коли опритомнів, статевий акт вже відбувався. На місце події виїхала слідчо-оперативна група.

Завдання:

1. Які дії поліцейських?
2. Чи може слідчий або інспектор поліції опитувати постраждалого? Якщо ні, то де і як вони мають це зробити?
3. Чи має значення стать особи, яка проводить опитування?
4. Хто має бути присутній під час допиту?

Сценарій № 3

Дитина – жертва булінгу

Учень восьмого класу Іван зателефонував на гарячу лінію довіри та повідомив про те, що його однокласника Тараса постійно ображають та принижують старшокласники Семен, Олексій та Дмитро, застосовуючи фізичну силу, про що Іван неодноразово повідомляв класному керівникові, але знущання продовжуються. Тарас має пригнічений настрій та думає про самогубство.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Які заходи профілактики необхідно вжити?
3. Чи підлягають старшокласники поставленню на облік в такій ситуації?
4. Яку відповідальність можуть понести правопорушники?
5. Чи необхідно залучати до вирішення конфлікту батьків та (або) директора школи?

Сценарій № 4

Дитина – суб'єкт злочину

Патрульні поліцейські затримали на місці вчинення злочину (грабіж сумочки у громадянки Іванової) неповнолітнього Андрія, 13 років. Про це було повідомлено ювенального інспектора. Затриманий поводиться зухвало, виражається нецензурними словами, під час затримання намагався втекти.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Як має вести себе ювенальний інспектор з дитиною?
3. Яку відповідальність буде нести дитина?
4. Які заходи профілактики необхідно вжити?
5. Чи підлягає дитина поставленню на облік в такій ситуації?

Сценарій № 5

Тактика допиту малолітньої особи, яка стала жертвою сексуального насильства з боку близької особи

Близько 16.00 на спецлінію «102» надійшло повідомлення із лікарні Мечникова про доставляння дитини, яка знаходиться в стресовому стані, на її тілі наявні тілесні ушкодження, а одяг розірвано, на спідниці сліди крові. Дитину привела жінка, яка представилася її матір'ю, і яка стверджує, що дитина впала зі сходів. Зі слів жінки, дівчинку звати Даринка і їй 6 років. Після виїзду слідчо-оперативної групи на місце події було відкрито кримінальне провадження.

Завдання:

1. Які слідчі (розшукові) дії та організаційні заходи необхідно провести перед проведенням допиту малолітньої особи?
2. Яких осіб необхідно допитати?
3. Які заходи слід виконати у ході підготовки до проведення допиту?
4. Які питання необхідно сформулювати на допиті малолітньої особи?
5. В якій обстановці доцільно провести допит?
6. Чи має значення стать особи, яка проводить допит?
7. Хто має бути присутній під час допиту?
8. Які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
9. Які тактичні прийоми слід використовувати під час допиту?

Сценарій № 6

Тактика допиту малолітньої особи, яка стала жертвою сексуального насильства з боку невідомої особи

До Соборного відділу поліції м. Дніпро звернулися батьки малолітньої Катерини, віком 7 років, яка повідомила, що зранку, коли батьків не було, до них додому приходив чоловік, котрий представившись лікарем, попросив роздягнутися та оглянув статеві органи дитини.

Завдання:

1. Як кваліфікувати дії чоловіка?
2. Які організаційні заходи необхідно здійснити?

3. Які першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно провести?
4. Які учасники допиту малолітньої?
5. Які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
6. Які подальші слідчі (розшукові) дії необхідно провести?

Сценарій № 7

Дитина – очевидець злочину

Слідчому під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні, внесеному в ЄРДР за ч. 2 ст. 187 КК України (розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм) стало відомо, що 16-річний Микита став очевидцем цього злочину.

Завдання:

1. Яку слідчу (розшукову) дію доцільно провести за участю Микити в першу чергу?
2. В якому статусі буде перебувати Микита під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
3. Хто і де може провести таку слідчу (розшукову) дію?
4. Хто має бути обов'язково присутній під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
5. Яка тривалість проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
6. Яким є процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
7. Чим буде відрізнятися процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії, якщо Микиті було б 10 років?

АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 1

Дитина – жертва насильства

Дільничний та ювенальний інспектори поліції прибули на сімейну сварку. Після врегулювання конфлікту між подружжям до поліцейського підійшла 12-річна дівчинка і попросила поспілкуватися наодинці без присутності батьків. Дитина повідомила, що вітчим застосовує до неї не лише фізичне насилля, а й сексуальне і вона боїться лишатися вдома. Почувши це, батьки почали сміятись та говорити, що дівчина все вигадує і її словам не треба вірити, бо це дитина.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Чи може ювенальний інспектор спілкуватися з дівчинкою, без присутності батьків? Якщо так, де і як він має це зробити?
3. Чи має право ювенальний поліцейський забрати дитину, якщо батьки проти цього?

Проведення допиту малолітньої дитини – жертви насильства

Слідчому, під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні, внесеному в ЄРДР за ч. 4 ст. 152 КК України (згвалтування особи, яка не досягла 14 років незалежно від її добровільної згоди), необхідно провести допит 12 річної потерпілої.

Завдання:

1. Хто і де може проводити такий допит?
2. Які суб'єкти повинні бути обов'язково присутні під час проведення допиту малолітньої особи?
3. Яка тривалість проведення такого допиту?
4. Яким є процесуальний порядок проведення такого допиту?
5. Чим буде відрізнятися процесуальний порядок проведення допиту, якщо потерпіла досягла б 16 років?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення допиту малолітньої потерпілої, навчання курсантів процесуальному оформленню документів, які складаються за результатом допиту.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини»

Перед тим, як проводити тренінг за пропонованою викладачем фавбулю, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіма учасниками процесу.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми «Кримінально-процесуальні вимоги до проведення допиту неповнолітніх»:

1. Регламентація в кримінальному процесуальному законодавстві порядку проведення допиту в неповнолітніх.

2. Процесуальні вимоги до проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування, а саме щодо: 1) осіб, які уповноважені проводити допити неповнолітніх; 2) місця проведення допиту неповнолітніх; 3) обов'язкової участі інших осіб під час проведення допиту неповнолітніх; 4) часу та тривалості проведення допиту неповнолітніх 5) процесуального порядку проведення допиту; 6) фіксації проведення допиту неповнолітніх у відповідному навчальному полігоні

Алгоритм проведення допиту неповнолітнього свідка з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

Після з'ясування факту, що малолітній є потерпілим від злочину, курсанти:

1. З'ясовують учасника, який буде проводити допит та місце проведення допиту. В залежності від свого вибору, складають відповідні документи (доручення оперативним працівникам про проведення допиту потерпілого; клопотання про проведення допиту потерпілого у судовому засіданні під час досудового розслідування; постанова про проведення допиту у режимі відео конференції; клопотання про проведення допиту у режимі відео конференції).

2. З'ясовують коло учасників, які повинні бути під час проведення допиту (законний представник – батьки (усиновлювачі), а в разі їх від-

сутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній; педагог чи психолог; за необхідності – лікар та адвокат, у разі його залучення для здійснення правової допомоги). Залежно від свого вибору, складають відповідні документи, які надають процесуальний статус особам (постанова про залучення законного представника) та здійснюють виклик учасників допиту (виклик слідчим).

3. Проводять допит, під час якого відбувається: 1) встановлення особи потерпілої, роз'яснення їй її прав, обов'язків, відповідальності, а також порядок проведення допиту; 2) встановлення інших осіб, які беруть участь під час проведення допиту, а також роз'яснення їм порядку проведення допиту, їх прав та обов'язків; 3) отримання показань від малолітнього потерпілого з приводу тих обставин, які йому відомі. Залежно від обраної форми фіксації, фіксують результати допиту та складають відповідні документи (протокол допиту з додатками).

Курсанти в навчальному полігоні, залежно від обраного варіанта своїх дій, складають такі процесуальні документи:

1. Доручення оперативним працівникам про проведення допиту потерпілого.
2. Клопотання про проведення допиту потерпілого у судовому засіданні під час досудового розслідування.
3. Постанову про проведення допиту потерпілого у режимі відео конференції.
4. Клопотання про проведення допиту потерпілого у режимі відео конференції.
5. Постанову про залучення законного представника потерпілого.
6. Повістку про виклик.
7. Протокол допиту малолітнього потерпілого з додатками.

АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 2 Неповнолітній – жертва сексуального насильства

Приблизно о 23 годині 20 хвилин на спецлінію «102» надійшло повідомлення, в якому чоловік повідомив, що його син, неповнолітній Сергій, 16 років, став жертвою зґвалтування. О 22 годині 10 хвилин повертався додому після дискотеки, підійшовши до під'їзду, відчув удар по голові. Коли опритомнів, статевий акт вже відбувався. На місце події виїхала слідчо-оперативна група.

Завдання:

1. Які дії поліцейських?
2. Чи може слідчий або інспектор поліції опитувати постраждалого? Якщо ні, то де і як вони мають це зробити?
3. Чи має значення стать особи, яка проводить опитування?
4. Хто має бути присутній під час допиту?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення опитування та проведення інших тактичних дій по заданій ситуації, вибору та застосування тактичних прийомів; навчання курсантів адміністративному і процесуальному оформленню матеріалів.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини».

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фабулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіма учасниками та відповідними суб'єктами процесу.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми:

1. Особливості опитування неповнолітніх згідно Закону України «Про Національну поліцію».
2. Процесуальні особливості допиту неповнолітніх відповідно до КПК України.

2. Тактика проведення опитування неповнолітнього за допомогою психолога.

3. Фіксація ходу і результатів опитування та допиту неповнолітнього у відповідному навчальному полігоні.

Алгоритм дій документування факту насильства щодо неповнолітнього з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

1. Після отримання повідомлення за фактом вчинення насильства щодо неповнолітнього, на місце події виїжджає слідчо-оперативна група.

2. Відібрання заяви.

3. Встановлюються всі причетні суб'єкти.

4. Неповнолітнього у присутності батьків, опікунів запрошують для опитування до відповідної кімнати – навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини».

5. Проводиться опитування усіх учасників та свідків:

– неповнолітнього (у присутності батьків, психолога, а також лікаря);

– викладачів (обов'язково класного керівника) і т.д.

6. Опитування неповнолітнього з психологом і винесення висновку, в якому буде відображено психологічний стан неповнолітнього, а також направлення до психіатра.

7. Протягом доби повідомити службу у справах дітей.

8. Залучення мобільної бригади соціально-психологічної допомоги, за необхідності.

9. Повідомлення в центр вторинної правової допомоги.

До суду, в якості доказів, курсанти в навчальному полігоні повинні скласти наступні процесуальні документи:

1. Рапорт про надходження до поліції повідомлення про кримінальне правопорушення.

2. Заява батьків (постраждалої особи) до поліції.

3. Витяг з ЄРДР

4. Пояснення осіб.

5. Довідка щодо тілесних ушкоджень (у випадках фізичного насильства).

6. Характеристика осіб (дітей).

7. Оформлення матеріалів адміністративної справи для направлення її до суду.

АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 3 Дитина – жертва булінгу

Учень восьмого класу Іван зателефонував на гарячу лінію довіри та повідомив про те, що його однокласника Тараса постійно ображають та принижують старшокласники Семен, Олексій та Дмитро, застосовуючи фізичну силу, про що Іван неодноразово повідомляв класному керівникові, але знущання продовжуються. Тарас має пригнічений настрій та думає про самогубство.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Які заходи профілактики необхідно вжити?
3. Чи підлягають старшокласники поставленню на облік в такій ситуації?
4. Яку відповідальність можуть понести правопорушники?
5. Чи необхідно залучати до вирішення конфлікту батьків та (або) директора школи?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення опитування та проведення всіх інших тактичних дій по заданій ситуації, вибору та застосування тактичних прийомів; навчання курсантів адміністративному і процесуальному оформленню матеріалів.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини».

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фавбулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіма учасниками та відповідними суб'єктами процесу.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми:

1. Особливості опитування неповнолітніх згідно Закону України «Про Національну поліцію».
2. Відповідальність за вчинення булінгу згідно КУпАП.

Алгоритм дій документування факту булінгу з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

1. Повідомлення про булінг (цькування).
2. Розслідування фактів керівником навчального процесу.
3. Створення комісії з розгляду випадків булінгу, до складу яких входять працівники ювенальної превенції, працівники з управління захисту дітей та управління освіти на місцях.
4. Комісія вирішує чи мав місце булінг. У разі незгоди постраждалого, він може одразу звернутися до органів Національної поліції України.
 - ✓ Якщо є питання, чи хтось потребує підтримки чи поради з питань протидії булінгу, можна звернутись за консультацією на Національну дитячу гарячу лінію: 116 111 (з мобільного) або 0800 500 225 (зі стаціонарних телефонів).
5. Керівник навчального процесу оголошує керівнику закладу освіти, що він повинен забезпечити психологічну підтримку усім учасникам (школярам, що залучені до встановлення факту булінгу, у школі, де вони навчаються).
6. Після повідомлення факту вчинення булінгу, працівники поліції здійснюють виїзд до закладу освіти.
7. Проводиться опитування усіх учасників та свідків цькування:
 - неповнолітнього (у присутності батьків, психолога, а також лікаря);
 - дітей у класі;
 - викладачів (обов'язково класного керівника) і т.д.
8. Інтерв'ювання неповнолітнього з психологом і винесення висновку, в якому буде відображено психологічний стан неповнолітнього, а також направлення до психіатра.
9. Протягом доби повідомити службу у справах дітей.
10. Залучення мобільної бригади соціально-психологічної допомоги, за необхідності.
11. Повідомлення в центр вторинної правової допомоги.
12. Постанова на профілактичний облік неповнолітніх, які вчиняли булінг, згідно з наказом МВС № 1044.

До суду, в якості доказів, курсанти в навчальному полігоні повинні скласти такі процесуальні документи:

1. Рапорт про надходження до поліції повідомлення щодо вчинення булінгу.
2. Заяву батьків (постраждалої особи) до поліції, про притягнення до відповідальності особи по факту булінгу.
3. Пояснення осіб, викладачів, дітей.
4. Довідку щодо тілесних ушкоджень (у випадках фізичного насильства).
5. Характеристику осіб (дітей).
6. Повідомлення директора школи.
7. Протокол про адміністративне правопорушення за ст. 173-4 КУпАП.
8. Оформлення матеріалів адміністративної справи для направлення її до суду.

Курсанти з викладачем аналізують усі помилки, які були допущені під час опрацювання сценарію та виносять на обговорення проблемні питання, що дає можливість учасникам визначити особливості провадження по конкретному сценарію.

**АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ
НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 4
Дитина – суб'єкт злочину**

Патрульні поліцейські затримали на місці вчинення злочину (грабіж сумочки у громадянки Іванової) неповнолітнього Андрія, 13 років. Про це було повідомлено ювенального інспектора. Затриманий поводиться зухвало, виражається нецензурними словами, під час затримання намагався втекти.

Завдання:

1. Які дії ювенального інспектора?
2. Як має вести себе ювенальний інспектор з дитиною?
3. Яку відповідальність буде нести дитина?
4. Які заходи профілактики необхідно вжити?
5. Чи підлягає дитина поставленню на облік в такій ситуації?
6. Кваліфікувати дії неповнолітнього?
7. Визначити, які організаційні заходи та першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно здійснити за фабулою?

8. Визначити, які кінцеві рішення повинні бути прийняті у зазначеній ситуації?

9. Продемонструвати алгоритм проведення допиту?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення допиту та проведення всіх інших тактичних дій по заданій ситуації, вибору та застосуванню тактичних прийомів; навчання курсантів процесуальному оформленню матеріалів.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини», анатомічні ляльки, папір, олівці, іграшки тощо.

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фабулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіх учасників фабулами, а також призначити ролі всім учасникам.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми:

1. Кваліфікація дій неповнолітнього?
2. Які організаційні заходи необхідно здійснити у провадженнях щодо неповнолітніх?
3. Які першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно провести у провадженнях щодо неповнолітніх?
4. Які учасники допиту неповнолітнього ?
5. Які подальші слідчі (розшукові) дії необхідно провести у провадженнях щодо неповнолітніх?

Алгоритм дій по проведенню допиту неповнолітнього за фактом скоєння грабежу з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

1. Викладачем перевіряється готовність до виконання своєї ролі кожного з учасників.

2. Всі учасники збираються в кімнаті, де спостерігатимуть увесь хід проведення допиту.

3. Спостерігачі, викладач та інші учасники рольової гри заслуховують фабулу, після чого учасник, який гратиме роль слідчого, коротко

Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства

оголошує план своїх дій, повідомляє, які підготовчі заходи необхідно виконати перед тим, як розпочати допит і називає осіб, які обов'язково повинні брати участь у допиті.

4. Учасник, який гратиме роль слідчого (далі слідчий) приймає рішення – кого з учасників залишити у кімнаті для спостереження ходу проведення допиту, а кого взяти з собою в кімнату для допиту.

5. Слідчий переходить у кімнату для допиту і ще раз оцінює обстановку перед тим, як неповнолітній до неї потрапить.

6. Після чого слідчий зв'язується із іншим поліцейським і запрошує неповнолітнього.

7. Привітання і пропозиція обрати зручне місце.

8. Оголошення намірів та прийняття умов допиту, домовляння про те, що потрібно говорити тільки правду.

9. Встановлення психологічного контакту.

10. З'ясування обставин та фактів вчинення кримінального правопорушення.

11. Застосування тактичних прийомів, властивих для допиту неповнолітньої особи.

12. Запитання.

13. Завершення допиту.

14. Після завершення всі учасники знову збираються у кімнаті, в якій на моніторі спостерігався весь час хід проведення допиту.

15. Учасник, який гратиме роль слідчого, висловлює своє враження від проведення слідчої (розшукової) дії та акцентує увагу на недоліках, які він допустив, і як би він їх виправив.

16. Своє бачення щодо проведення допиту висловлює учасниця, яка грала роль неповнолітнього суб'єкта злочину, повідомляє, наскільки слідчий був переконливий у своїх діях.

17. Враження висловлюють спостерігачі (експерти).

18. Викладач виступає в якості експерта та підбиває підсумки, зосереджує увагу на недоліках та позитивних сторонах проведення допиту.

Закінчивши проведення слідчої (розшукової) дії, всім курсантам пропонується скласти протокол допиту.

Далі, після складання протоколу, вже у навчальній аудиторії зачитується його зміст та розбирається правильність його складання.

Курсанти з викладачем аналізують помилки, які були допущені під час опрацювання сценарію та виносять на обговорення проблемні питання, що дає можливість учасникам визначити особливості провадження по конкретному сценарію.

**АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ
НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 5**
**Тактика допиту малолітньої особи, яка стала жертвою
сексуального насильства з боку близької особи**

Близько 16.00 на спецлінію «102» надійшло повідомлення із лікарні Мечникова про доставляння дитини, яка знаходиться в стресовому стані, на її тілі наявні тілесні ушкодження, а одяг розірвано, на спідниці сліди крові. Дитину привела жінка, яка представилася її матір'ю, і яка стверджує, що дитина впала зі сходів. Зі слів жінки, дівчинку звати Даринка і їй 6 років. Після виїзду слідчо-оперативної групи на місце події було відкрито кримінальне провадження.

Завдання:

1. Кваліфікувати дії щодо дитини?
2. Визначити, які організаційні заходи та першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно здійснити за фавбулою?
3. Висунути версії?
4. Визначити учасників для допиту малолітньої?
5. Визначити, які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
6. Визначити та продемонструвати алгоритм проведення допиту?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення допиту та проведення всіх інших тактичних дій по заданій ситуації, вибору та застосуванню тактичних прийомів; навчання курсантів процесуальному оформленню матеріалів.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини», анатомічні ляльки, папір, олівці, іграшки тощо.

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фавбулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіх учасників фавбулами, а також призначити ролі всім учасникам.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення

щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми:

1. Які слідчі (розшукові) дії та організаційні заходи необхідно провести перед проведенням допиту малолітньої особи?
2. Які заходи слід виконати у ході підготовки до проведення допиту?
3. Які питання необхідно сформулювати на допиті малолітньої особи?
4. В якій обстановці доцільно проводити допит малолітньої особи?
5. Чи має значення стать особи, яка проводить допит?
6. Хто має бути присутній під час допиту малолітньої особи?
7. Які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
8. Які тактичні прийоми слід використовувати під час допиту малолітньої особи?
9. Який процес оформлення застосування відеозапису допиту?

Алгоритм дій по проведенню допиту малолітньої особи за фактом сексуального насильства щодо малолітньої з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

1. Викладачем перевіряється готовність до виконання своєї ролі кожного з учасників.
2. Всі учасники збираються в кімнаті, де спостерігатиметься весь хід проведення допиту (крім учасниці, яка гратиме роль малолітньої потерпілої).
3. Учасниця, яка гратиме роль малолітньої потерпілої, повинна знаходитися не в полі зору інших учасників (з метою уникнення розголошення обраної нею позиції).
4. Спостерігачі, викладач та інші учасники рольової гри заслуховують фабулу, після чого учасник, який гратиме роль слідчого, коротко оголошує план своїх дій, повідомляє, які підготовчі заходи необхідно виконати перед тим, як розпочати допит і називає осіб, які обов'язково повинні брати участь у допиті.
5. Учасник, який гратиме роль слідчого (далі слідчий) приймає рішення – кого з учасників залишити у кімнаті для спостерігання ходу проведення допиту, а кого взяти з собою в кімнату для допиту.
6. Слідчий переходить у кімнату для допиту і ще раз оцінює обстановку перед тим, як до неї потрапить дитина.
7. Після чого слідчий зв'язується із іншим поліцейським і запрошує дитину.

8. Привітання з дитиною і пропозиція обрати зручне місце.
9. Оголошення намірів та прийняття умов допиту, домовляння про те, що потрібно говорити тільки правду.
10. Перевірка дитини, чи знає вона, що таке правда, а що ні.
11. Встановлення психологічного контакту.
12. З'ясування рівня розвитку дитини, рівня сприйняття фактів та подій, знання кольорів, форм, розмірів, відстаней.
13. З'ясування обставин та фактів вчинення кримінального правопорушення.
14. Застосування тактичних прийомів, властивих для допиту малолітньої особи.
15. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок).
16. Запитання.
17. Завершення допиту, а також висловлення слів подяки дитині.
18. Після завершення всі учасники знову збираються у кімнаті, в якій на моніторі спостерігався весь час хід проведення допиту.
19. Учасник, який грав роль слідчого, висловлює своє враження від проведення слідчої (розшукової) дії та акцентує увагу на недоліках, які він допустив, і як би він їх виправив.
20. Своє бачення щодо проведення допиту висловлює учасниця, яка грала роль потерпілої, повідомляє, наскільки слідчий був переконливий у своїх діях.
21. Враження висловлюють спостерігачі (експерти).
22. Викладач виступає в якості експерта та підбиває підсумки, зосереджує увагу на недоліках та позитивних сторонах проведення допиту.

Закінчивши проведення слідчої (розшукової) дії, всім курсантам пропонується скласти протокол допиту.

Далі, після складання протоколу, вже у навчальній аудиторії зачитується його зміст та розбирається правильність його складання.

Курсанти з викладачем аналізують помилки які були допущені під час опрацювання сценарію та виносять на обговорення проблемні питання, що дає можливість учасникам визначити особливості провадження по конкретному сценарію.

**АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ
НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 6
Тактика допиту малолітньої особи, яка стала жертвою
сексуального насильства з боку невідомої особи**

До Соборного відділу поліції м. Дніпро звернулися батьки малолітньої Катерини, віком 7 років, яка повідомила, що зранку, коли батьків не було, до них додому приходив чоловік, котрий, представившись лікарем, попросив роздягнутися та оглянув статеві органи дитини.

Завдання:

1. Кваліфікувати дії чоловіка?
2. Визначити, які організаційні заходи та першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно здійснити за фабулою?
3. Визначити учасників для допиту малолітньої?
4. Визначити, які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
5. Продемонструвати алгоритм проведення допиту?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення допиту та проведення всіх інших тактичних дій по заданій ситуації, вибору та застосуванню тактичних прийомів; навчання курсантів процесуальному оформленню матеріалів.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини», анатомічні ляльки, папір, олівці, іграшки тощо.

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фабулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити всіх учасників фабулами, а також призначити ролі усім учасникам.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до відповіді на наведені вище контрольні питання з теми:

1. Кваліфікація дій щодо неповнолітньої?
2. Які організаційні заходи необхідно здійснити у провадженнях щодо неповнолітніх?

3. Які першочергові слідчі (розшукові) дії необхідно провести у провадженнях щодо неповнолітніх?
4. Які учасники допиту малолітньої?
5. Які демонстраційні засоби можуть використовуватися під час допиту малолітньої особи?
6. Які подальші слідчі (розшукові) дії необхідно провести у провадженнях щодо неповнолітніх?

Алгоритм дій по проведенню допиту малолітньої особи за фактом розбещення малолітньої з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

1. Викладачем перевіряється готовність до виконання своєї ролі кожного з учасників.
2. Всі учасники збираються в кімнаті, де спостерігатиметься весь хід проведення допиту (крім учасниці, яка гратиме роль малолітньої потерпілої).
3. Учасниця, яка гратиме роль малолітньої потерпілої, повинна знаходитися не в полі зору інших учасників (з метою уникнення розголошення обраної нею позиції).
4. Спостерігачі, викладач та інші учасники рольової гри заслуховують фабулу, після чого учасник, який гратиме роль слідчого, коротко оголошує план своїх дій, повідомляє, які підготовчі заходи необхідно виконати перед тим, як розпочати допит і називає осіб, які обов'язково повинні брати участь у допиті.
5. Учасник, який гратиме роль слідчого (далі – слідчий) приймає рішення – кого з учасників залишити у кімнаті для спостерігання ходу проведення допиту, а кого взяти з собою в кімнату для допиту.
6. Слідчий переходить у кімнату для допиту і ще раз оцінює обстановку перед тим, як до неї потрапить дитина.
7. Після чого слідчий зв'язується із іншим поліцейським і запрошує дитину.
8. Привітання з дитиною і пропозиція обрати зручне місце.
9. Оголошення намірів та прийняття умов допиту, домовляння про те, що потрібно говорити тільки правду.
10. Перевірка дитини, чи знає вона, що таке правда, а що ні.
11. Встановлення психологічного контакту.
12. З'ясування рівня розвитку дитини, рівня сприйняття фактів та подій, знання кольорів, форм, розмірів, відстаней.

13. З'ясування обставин та фактів вчинення кримінального правопорушення.

14. Застосування тактичних прийомів, властивих для допиту малолітньої особи.

15. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок).

16. Запитання.

17. Завершення допиту, а також висловлення слів подяки дитині.

18. Після завершення всі учасники знову збираються у кімнаті, в якій на моніторі спостерігався весь час хід проведення допиту.

19. Учасник, який грав роль слідчого, висловлює своє враження від проведення слідчої (розшукової) дії та акцентує увагу на недоліках, які він допустив, і як би він їх виправив.

20. Своє бачення щодо проведення допиту висловлює учасниця, яка грала роль потерпілої, повідомляє, наскільки слідчий був переконливий у своїх діях.

21. Враження висловлюють спостерігачі (експерти).

22. Викладач виступає в якості експерта та підбиває підсумки, зосереджує увагу на недоліках та позитивних сторонах проведення допиту.

Закінчивши проведення слідчої (розшукової) дії, всім курсантам пропонується скласти протокол допиту.

Далі, після складання протоколу, вже у навчальній аудиторії зачитується його зміст та розбирається правильність його складання.

Курсанти з викладачем аналізують помилки які були допущені під час опрацювання сценарію та виносять на обговорення проблемні питання, що дає можливість учасникам визначити особливості провадження по конкретному сценарію.

АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ НА БАЗІ НАВЧАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ ЗА СЦЕНАРІЄМ № 7

Дитина – очевидець злочину

Слідчому під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні, внесеному в ЄРДР за ч. 2 ст. 187 КК України (розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм) стало відомо, що 16-річний Микита став очевидцем цього злочину.

Завдання:

1. Яку слідчу (розшукову) дію доцільно провести за участю Микити в першу чергу?
2. В якому статусі буде перебувати Микита під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
3. Хто і де може провести таку слідчу (розшукову) дію?
4. Хто має бути обов'язково присутній під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
5. Яка тривалість проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
6. Яким є процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії?
7. Чим буде відрізнятися процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії, якщо Микиті було б 10 років?

Місцем проведення такої рольової гри є об'єкт у вигляді навчального полігону ДДУВС.

При розробці рольової гри викладач визначає **мету заняття**, якою є відпрацювання практичних навичок проведення допиту неповнолітнього свідка, навчання курсантів процесуальному оформленню документів, які складаються за результатом допиту.

Матеріальне забезпечення: навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини».

Перед тим, як проводити тренінг за запропонованою викладачем фабулою, необхідно **підготувати приміщення**. Так, окрім вже вказаних об'єктів, що знаходяться у кімнаті, розміщеній на полігоні, викладач повинен додатково забезпечити усіма учасниками процесу.

З метою аналізу першочергового стану, викладач повинен здійснити перевірку знань курсантів з теми, з'ясувати їх практичне уявлення щодо ситуації. Напередодні практичного заняття курсанти готуються до

відповіді на наведені вище контрольні питання з теми «Кримінально-процесуальні вимоги до проведення допиту неповнолітніх»:

1. Регламентація в кримінальному процесуальному законодавстві порядку проведення допитів неповнолітніх.

2. Процесуальні вимоги до проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування, а саме щодо: 1) осіб, які уповноважені проводити допити неповнолітніх; 2) місця проведення допиту неповнолітніх; 3) обов'язкової участі інших осіб під час проведення допиту неповнолітніх; 4) часу та тривалості проведення допиту неповнолітніх 5) процесуального порядку проведення допиту; б) фіксації проведення допиту неповнолітніх у відповідному навчальному полігоні.

Алгоритм проведення допиту неповнолітнього свідка з використанням навчального полігону «Кризова кімната, дружня до дитини»

Після з'ясування факту, що неповнолітній став очевидцем злочину, курсанти:

1. З'ясовують учасника, який буде проводити допит та місце проведення допиту. Залежно від свого вибору, складають відповідні документи (доручення оперативним працівникам про проведення допиту свідка; клопотання про проведення допиту свідка у судовому засіданні під час досудового розслідування; постанову про проведення допиту у режимі відео конференції; клопотання про проведення допиту у режимі відео конференції).

2. З'ясовують коло учасників, які повинні бути під час проведення допиту (законний представник – батьки (усиновлювачі), а у разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній; педагог чи психолог; за необхідності – лікар та адвокат, у разі його залучення для здійснення правової допомоги). Залежно від свого вибору складають відповідні документи, які надають процесуальний статус особам (постанову про залучення законного представника) та здійснюють виклик учасників допиту (виклик слідчим).

3. Проводять допит, під час якого відбувається: 1) встановлення особи свідка, роз'яснення їй її прав, обов'язків, відповідальності, а також порядок проведення допиту; 2) встановлення інших осіб, які беруть участь під час проведення допиту та роз'яснення їм порядку проведення допиту, їх прав та обов'язків; 3) отримання показань від неповнолітньо-

го свідка з приводу тих обставин, які йому відомі. Залежно від обраної форми фіксації, фіксують результати допиту та складають відповідні документи (протокол допиту з додатками).

Курсанти у навчальному полігоні, залежно від обраного варіанту своїх дій, складають такі процесуальні документи:

1. Доручення оперативним працівникам про проведення допиту свідка.
2. Клопотання про проведення допиту свідка у судовому засіданні під час досудового розслідування.
3. Постанову про проведення допиту свідка у режимі відео конференції.
4. Клопотання про проведення допиту свідка у режимі відео конференції.
5. Постанову про залучення законного представника свідка.
6. Повістку про виклик.
7. Протокол допиту неповнолітнього свідка з додатками.

Після складання процесуальних документів вже у навчальній аудиторії зачитується їх зміст та розбирається правильність складання.

Курсанти з викладачем аналізують помилки, які були допущені під час опрацювання сценарію та виносять на обговорення проблемні питання, що дає можливість учасникам визначити особливості провадження по конкретному сценарію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед та ін. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8074-10-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122, 1123.
3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.91 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: ратифікована Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua./994_927n2.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: прийнята Верховною Радою України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
7. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
8. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / О.П. Бойко, А.В. Захарко, В.В. Литвинов, І.І. Статіва, Н.П. Черняк; за заг. ред. В.І. Сліпченка. Дніпропетровськ, 2014. 35 с.
9. Особливості психічного розвитку дитини: вікові кризи, провідні види діяльності. URL: <https://svitovid6.webnode.com.ua/news/osoblivosti>.
10. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
11. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016

року: Закон України від 05.03.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.

12. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. ст. 379.

14. Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 (у редакції від 09.02.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95>.

15. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генеральної Прокуратури України від 16.12.2014 № 16гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016900-14>.

16. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (у редакції від 20.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

17. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1997. № 40. ст. 263.

18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-14. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. ст. 135.

19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40-44. ст. 356.

20. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: методичні рекомендації /Д.Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман. Київ, 2015. 114 с.

21. Jana Procházková. Metodika používání demonstračních pomůcek při výslechu dětských obětí: manuální. Praha, Ieden, 2015, 28 st.

22. Nichd Protocol. URL: <http://nichdprotocol.com/the-nichd-protocol>.

Навчальне видання

АЛГОРИТМ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
З СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ ЩОДО ЗАХИСТУ
ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА

Методичні рекомендації

*для роботи навчального полігону «Кризова кімната, дружня
до дитини» на базі Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Підп. до друку 02.04.2020 р. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк – цифровий, трафаретний (RISO). Папір офісний. Ум.-друк. арк. 8,5. Тираж 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018